Document Online
ФІЗИЧНА ОСОБА
Підпис
2761523675
699-499-29-1

1810987677748009

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ Г. С. СКОВОРОДИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЦИГАНОК ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ

УДК [349.3:364]:331.346.4

ДИСЕРТАЦІЯ

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.
Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ В. М. Циганок

Науковий керівник –
Москаленко Олена Вячеславівна,
доктор юридичних наук, професор

Харків – 2026

1810987677748009

АНОТАЦІЯ

Циганок В. М. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право». – Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2026.

Дисертація присвячена комплексному аналізу аспектів реалізації права на соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей та пропозицій щодо вирішення виявлених науково-прикладних проблем з огляду на науково-правовий дискурс та судову практику.

У роботі розглянуто еволюцію законодавчого регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, що дало змогу простежити поступовий розвиток правових підходів до гарантування соціальних прав осіб, які проходять військову службу. Визначено, що становлення нормативно-правової бази у цій сфері розпочалося з перших років незалежності України, коли держава почала формувати власну систему соціальної політики щодо військових, запозичуючи окремі елементи радянської правової моделі, але поступово адаптуючи їх до нових умов державотворення. У роботі детально розглянуто основні етапи розвитку законодавства – від ухвалення базового ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII до сучасного періоду, який характеризується посиленням уваги до питань соціального забезпечення в умовах війни. Проаналізовано зміни у системі нормативних актів, спрямованих на удосконалення механізмів грошового, медичного, житлового, пенсійного забезпечення, надання пільг, компенсацій і соціальних послуг. Особлива увага приділена тому, як соціальні гарантії адаптувалися до викликів, спричинених воєнним станом, масовою мобілізацією та необхідністю забезпечення підтримки членів родин військовослужбовців, які беруть участь у бойових діях.

1810987677748009

Теоретичний аналіз дав змогу з’ясувати, що соціальний захист у контексті військової служби має не лише правовий, а й глибокий соціально-економічний зміст. Він виступає засобом забезпечення соціальної справедливості, підтримання суспільної довіри до держави, стимулювання мотивації до служби та зміцнення національної безпеки. У роботі доведено, що ефективна система соціального захисту є невід’ємним атрибутом соціальної держави, а в умовах збройної агресії проти України набуває додаткової ваги як стратегічний чинник обороноздатності. Вона не лише гарантує матеріальну стабільність військовослужбовців і їхніх родин, а й забезпечує моральну та психологічну підтримку, створює умови для збереження високого бойового духу, соціальної згуртованості та довіри до інститутів влади.

У процесі дослідження обґрунтовано, що правовий статус військовослужбовців становить особливу форму державної служби, яка поєднує загальні права та свободи громадян з особливими службовими обов’язками і обмеженнями, продиктованими специфікою військової діяльності. Саме така особливість зумовлює необхідність спеціального правового механізму соціального захисту, який повинен компенсувати ризики, втрати та соціальні обмеження, пов’язані зі службою. Соціальний захист розглянуто як складна багаторівнева система заходів, що включає державні гарантії, спеціальні програми підтримки, додаткові й недержавні форми допомоги. До них належать правові, матеріальні, медичні, психологічні, освітні та організаційні інструменти, спрямовані на забезпечення гідного рівня життя військовослужбовців, соціальної стабільності їхніх родин, а також на сприяння ефективній адаптації після звільнення зі служби.

Наукова новизна дослідження полягає у вдосконаленні понятійно-категоріального апарату соціального захисту військовослужбовців, що дозволило розмежувати та систематизувати ключові поняття цієї галузі. У роботі визначено основні структурні елементи системи соціального захисту – соціально-економічний, морально-психологічний і правовий, кожен з яких виконує окрему, але взаємопов’язану функцію у забезпеченні соціальної

стабільності військового середовища. Соціально-економічний компонент охоплює фінансове забезпечення, житлову політику, пенсійне страхування; морально-психологічний – заходи підтримки, реабілітації та формування позитивного соціального клімату; правовий – нормативне закріплення гарантій, пільг і компенсацій.

Уточнено класифікацію форм і видів соціального забезпечення у військовій сфері, що включає базові (обов'язкові державні гарантії), спеціальні (передбачені для певних категорій військовослужбовців) і додаткові (недержавні або благодійні) механізми підтримки. На основі проведеного аналізу автор запропонував власне трактування соціального захисту військовослужбовців як комплексного міжгалузевого інституту, який поєднує механізми державної допомоги, соціального страхування, пільгових програм, охорони здоров'я, психологічної підтримки та після службової реабілітації. Такий підхід дозволяє розглядати соціальний захист не лише як правову гарантію, а як цілісну систему, спрямовану на відновлення, збереження та розвиток людського потенціалу осіб, що забезпечують оборону та безпеку держави.

У дисертаційній роботі детально проаналізовано проблемні питання правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, що дало змогу виявити системні недоліки, які перешкоджають повноцінній реалізації соціальних гарантій, закріплених у законодавстві. Автор доводить, що попри наявність широкого масиву нормативно-правових актів – від КУ до численних підзаконних документів – чинна правова база не утворює цілісної, узгодженої системи. Законодавчі норми часто мають декларативний характер, містять правові колізії, дублювання положень або суперечності між актами різної юридичної сили. Зокрема, спостерігається розрив між конституційно гарантованим правом на соціальний захист і реальними можливостями його забезпечення внаслідок відсутності єдиної кодифікованої основи, чіткого механізму реалізації та контролю.

Основну увагу зосереджено на вивченні практичного аспекту реалізації відповідних правових норм. Встановлено, що існують колізії в законодавстві,

1810987677748009

застаріла система соціального захисту, порушення така права для військовослужбовців, складності реалізації права для членів родини військовослужбовців. Негативний вплив має нестабільність фінансового забезпечення, залежність виплат від щорічних бюджетних рішень і недостатній обсяг коштів, що виділяються на соціальну підтримку військових.

Автор наголошує, що одним із ключових чинників неефективності системи є відсутність єдиного координаційного механізму у сфері соціального захисту військовослужбовців. На практиці функції соціальної підтримки розпорошені між різними державними структурами – Міноборони, Мінсоцполітики, Мінветерани, місцевими органами влади та військовими частинами. Такий стан призводить до дублювання повноважень, бюрократичної перевантаженості, а іноді – до безвідповідальності за кінцевий результат. Запровадження єдиного міжвідомчого органу може забезпечити узгодженість дій усіх суб'єктів соціальної політики, централізований облік військовослужбовців і контроль за реалізацією соціальних гарантій.

Водночас дисертація містить глибокий порівняльно-правовий аналіз зарубіжних моделей соціального захисту військовослужбовців. На прикладі США, Великої Британії, Німеччини досліджено, що ефективність соціальної підтримки у цих державах забезпечується чітким нормативним регулюванням, системністю фінансування, високим рівнем державного страхування та розвиненою інфраструктурою реабілітації. Виокремлено низку елементів, які доцільно адаптувати до українських реалій: створення спеціалізованих центрів медико-психологічної допомоги, розвиток житлових програм для військовослужбовців і ветеранів, запровадження страхових фондів, що гарантують виплати у випадку поранення чи загибелі, а також удосконалення механізмів соціальної адаптації після звільнення зі служби.

Практична значущість проведеного дослідження полягає у можливості використання його результатів у нормотворчій, правозастосовній і освітній діяльності. Зокрема, сформульовані результати можуть бути використані при створенні нових законодавчих ініціатив нових законів та внесенні змін до

чинного законодавства у сфері соціального забезпечення військових. Рекомендації щодо покращення системи соціального страхування, медичного та санаторно-курортного забезпечення можуть слугувати підґрунтям для формування державних цільових програм соціальної підтримки військовослужбовців і їхніх родин. Результати дослідження доцільно впроваджувати також у навчальному процесі. У рамках дисертаційного дослідження розроблено пропозиції, спрямовані на удосконалення правового механізму регулювання та забезпечення узгодженості нормативно-правових актів; спрощення системи соціального захисту для членів родин військовослужбовців; а також оптимізацію процедур та методичне забезпечення їх реалізації.

Отже, проведене дослідження формує завершену науково-правову концепцію модернізації системи соціального забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей. Отримані результати мають на меті підвищення дієвості державної політики у соціальній сфері, удосконалення нормативно-правових інструментів реалізації соціальних гарантій, зміцнення соціальної захищеності у військовому середовищі та забезпечення належного рівня прав і гарантій осіб, які виконують свій конституційний обов’язок щодо оборони державного суверенітету й безпеки України.

Ключові слова: соціальний захист, матеріальне забезпечення, грошове забезпечення, одноразова грошова допомога, пенсійне забезпечення, медичне забезпечення, соціальні пільги, соціальні гарантії, військовослужбовці, члени родини військовослужбовців.

1810987677748009

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Циганок В. М. Грошове забезпечення військовослужбовців – один із найважливіших елементів їх матеріального становища та мотивації на службі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право".* 2023. Вип. 78 (1). С. 333–337.

2. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 377–381.

3. Циганок В. М. Проблеми отримання матеріальної допомоги сім'ями загиблих військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО».* 2025. Вип. 42. С. 272–279.

4. Циганок В. М. Оптимізація та цифровізація адміністративних процедур надання соціальних гарантій сім'ям загиблих військовослужбовців: зарубіжний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права.* 2026. № 1. С. 42–45. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2026-1-9

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Циганок В. М. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні: сьогодення. *Актуальні проблеми приватного та публічного права :* матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О. І. (м. Харків, 31 берез. 2023 р.). Харків, 2023. С. 248–250.

2. Циганок В. М. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як одна із форм соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. *Правове забезпечення соціальної сфери :* матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / укл. А. А. Сірякова ; за заг. ред. Г. І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 292–295.

1810987677748009

3. Циганок В. М. Грошове забезпечення – базис матеріального забезпечення військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень :* у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 541–543.

1810987677748009

SUMMARY

Tsyhanok V. M. Social protection of military personnel and their family members. – Qualification scientific work in the rights of a manuscript.

Thesis for the philosophy doctor degree in specialty 081 «Law». – H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2026.

This thesis presents a comprehensive analysis of the implementation of the right to social protection for military personnel and their families, providing solutions to identified scientific and practical issues. It considers scientific and legal discourse, as well as judicial practice.

The thesis examines the evolution of the legislative regulation of social protection for military personnel and their families. This analysis reveals the gradual development of legal approaches to ensuring the social rights of individuals serving in the military. The research determined that the regulatory and legal framework in this area began forming in the early years of Ukraine's independence. At that time, the state started developing its own social policy toward the military, adopting certain elements of the Soviet legal model and adapting them to the new conditions of statehood. The thesis details the main stages of legislative development, from the adoption of Law No. 2011-XII of December 20, 1991, to the present, when increased attention is given to social security issues in wartime. Changes to normative acts aimed at improving monetary, medical, housing, pension, benefits, compensation, and social service provisions are analyzed. Particular attention is given to how social guarantees have adapted to the challenges posed by martial law, mass mobilization, and the need to support family members of military personnel participating in combat operations.

A theoretical analysis has revealed that social protection in the context of military service possesses not only legal significance but also profound socio-economic significance. It functions as a mechanism for ensuring social justice, fostering public trust in the state, enhancing motivation to serve, and fortifying national security. The paper demonstrates that an effective social protection system is an integral attribute of a social state. In the context of armed aggression against Ukraine,

1810987677748009

it gains additional importance as a strategic factor in defense capability. This commitment ensures the material stability of military personnel and their families, while also providing essential moral and psychological support. Furthermore, it fosters conditions conducive to maintaining high morale, social cohesion, and trust in government institutions.

The study substantiates that the legal status of military personnel constitutes a distinct form of public service, amalgamating the general rights and freedoms of citizens with specific official duties and restrictions inherent to military activity. This feature necessitates a specialized legal mechanism of social protection to compensate for the risks, losses, and social restrictions associated with service. Social protection is regarded as a multifaceted, layered system of measures, encompassing state guarantees, specialized support programs, and supplementary non-state forms of assistance. These include legal, material, medical, psychological, educational, and organizational tools aimed at ensuring a decent standard of living for military personnel, social stability for their families, and facilitating effective adaptation after discharge from service.

The scientific novelty of the study lies in the improvement of the conceptual and categorical apparatus of social protection for military personnel, which made it possible to distinguish and systematize the key concepts in this field. The scientific work identifies the main structural elements of the social protection system — socio-economic, moral-psychological, and legal — each of which performs a separate but interrelated function in ensuring the social stability of the military environment. The socio-economic component encompasses financial assistance, housing policy, and pension insurance. The moral and psychological component includes support measures, rehabilitation, and the cultivation of a positive social climate. The legal component involves the regulatory consolidation of guarantees, benefits, and compensation.

The classification of forms and types of social security in the military sphere has been elucidated, encompassing basic (mandatory state guarantees), special (provided for certain categories of military personnel), and additional (non-state or charitable)

1810987677748009

support mechanisms. The author's analysis yielded a proposed interpretation of social protection for military personnel as a comprehensive inter-sectoral institution that combines mechanisms of state assistance, social insurance, benefit programs, health care, psychological support, and post-service rehabilitation. This approach enables the conceptualization of social protection not solely as a legal guarantee, but as a comprehensive system aimed at restoring, preserving, and developing the human potential of those who ensure the defense and security of the state.

The thesis provides a thorough examination of the problematic issues in the legal regulation of social protection for military personnel and their families. This examination reveals systemic shortcomings that prevent the full implementation of social guarantees enshrined in legislation. The author posits that, despite the existence of a plethora of regulatory and legal acts — ranging from the Constitution to numerous subordinate documents — the prevailing legal framework remains devoid of a coherent, coordinated system. Legislative norms are frequently declarative in nature, containing legal conflicts, duplicating provisions, or exhibiting contradictions between acts of differing legal force. A notable disparity exists between the constitutionally guaranteed right to social protection and the actual capabilities for ensuring it, primarily due to the absence of a comprehensive codified foundation and a precise mechanism for implementation and oversight.

The primary objective is to examine the practical dimensions of implementing the pertinent legal standards. It has been established that there are conflicts in legislation, an outdated social protection system, violations of such rights for military personnel, and difficulties in implementing the rights of family members of military personnel. The lack of financial stability, the reliance on annual budgetary decisions for funding, and the inadequate allocation of funds for social welfare programs within the military have a detrimental effect.

The author emphasizes that one of the key factors contributing to the system's inefficiency is the lack of a unified coordination mechanism in the field of social protection for military personnel. In practice, the provision of social support functions is dispersed among various state structures, including the Ministry of Defense, the

Ministry of Social Policy, the Ministry of Veterans Affairs, local authorities, and military units. This phenomenon results in the duplication of powers, bureaucratic overload, and, at times, a lack of responsibility for the outcome. The establishment of a unified interdepartmental entity could facilitate the coordination of actions by all social policy actors, ensure centralized registration of military personnel, and ensure oversight of the implementation of social guarantees.

Concurrently, the thesis comprises an exhaustive comparative legal analysis of foreign models of social protection for military personnel. A comparative analysis of the United States, Great Britain, and Germany reveals that the efficacy of social support systems in these nations is contingent upon the presence of a comprehensive regulatory framework, systematic financing mechanisms, a robust state insurance sector, and a well-developed rehabilitation infrastructure. A plethora of elements have been identified that should be adapted to Ukrainian realities, including the creation of specialized centers for medical and psychological assistance, the development of housing programs for military personnel and veterans, the introduction of insurance funds that guarantee payments in the event of injury or death, and the improvement of mechanisms for social adaptation after discharge from service.

The practical significance of this study lies in the possibility of using its results in law-making, law enforcement, and educational activities. Specifically, the formulated results can be used to create new legislative initiatives for new laws and to amend existing legislation in the field of social security for military personnel. It is recommended that improvements be made to the social insurance, medical, and health resort care systems. Such improvements could serve as a basis for the formation of state target programs for the social support of military personnel and their families. The results of the study should also be incorporated into the educational process. As part of the dissertation research, proposals were developed with the objective of improving the legal mechanism for regulating and ensuring the consistency of regulatory and legal acts. In addition, proposals were developed to simplify the social protection system for family members of military personnel. Finally, proposals were

1810987677748009

developed to optimize procedures and methodological support for their implementation.

Consequently, the study establishes a comprehensive scientific and legal framework for the modernization of the social security system for military personnel and their families. The objective of the study is to enhance the efficacy of state policy in the social sphere, optimize regulatory and legal instruments for the implementation of social guarantees, fortify social protection within the military context, and guarantee an adequate level of rights and guarantees for individuals who fulfill their constitutional duty to defend the state sovereignty and security of Ukraine.

Keywords: social protection, material support, financial support, one-time financial assistance, pension provision, medical care, social benefits, social guarantees, military personnel, family members of military personnel.

SCIENTIFIC PAPERS WHICH INCLUDE THE MAIN RESULTS OF THE THESIS

Scientific papers in which the main research results are published

1. Tsyhanok V. M. (2023) Hroshove zabezpechennia viiskovosluzhbovtsiv – odyn iz naivazhlyvishykh elementiv yikh materialnoho stanovyshcha ta motyvatsii na sluzhbi.[Social Protection of Military Personnel and Their Families in Ukraine: The Current Situation] *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu. Seriia "Pravo".* 78 (1). 333–337. [in Ukrainian]
2. Tsyhanok V. M. (2023) Suchasnyi stan zakonodavstva Ukrainy pro sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei. [The Current State of Ukrainian Legislation on Social Protection for Military Personnel and Their Families] *Analitychno-porivnialne pravoznavstvo*. 6. 377–381. [in Ukrainian]
3. Tsyhanok V. M. (2025) Problemy otrymannia materialnoi dopomohy simiamy zahyblykh viiskovosluzhbovtsiv. [Problems Faced by Families of Fallen Military Personnel in Receiving Financial Assistance] *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody «PRAVO».* 42. 272–279. [in Ukrainian]
4. Tsyhanok V. M. (2026) Optymizatsiia ta tsyfrovizatsiia administratyvnykh protsedur nadannia sotsialnykh harantii simiam zahyblykh viiskovosluzhbovtsiv: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski realii [Optimization and Digitalization of Administrative Procedures for Providing Social Guarantees to Families of Fallen Servicemen: Foreign Experience and Ukrainian Realities.]. *Aktualni problemy innovatsiinoi ekonomiky ta prava.* 1. 42–45. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2026-1-9 [in Ukrainian]

Scientific works that certify the approval of the dissertation materials

1. Tsyhanok V. M. Sotsialnyi zakhyst viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei v Ukraini: sohodennia [Social Protection of Military Personnel and Their Families in Ukraine: The Current Situation]. *Aktualni problemy pryvatnoho ta publichnoho prava* : materialy V mizhnar. nauk.-prakt. konf., prysviachenoi 94-richchiu z dnia narodzhennia chlena-korespondenta NAPrN Ukrainy, akademika Mizhnarodnoi

1810987677748009

kadrovoi akademii, Zasluzhenoho diiacha nauky Ukrainy, doktora yurydychnykh nauk, profesora Protsevskoho O. I. (m. Kharkiv, 31 berez. 2023 r.). Kharkiv, 2023. S. 248–250. [in Ukrainian]

2. Tsyhanok V. M. Zahalnooboviazkove derzhavne sotsialne strakhuvannia yak odna iz form sotsialnoho zakhystu viiskovosluzhbovtsiv ta chleniv yikh simei [Mandatory State Social Insurance as a Form of Social Protection for Military Personnel and Their Families]. *Pravove zabezpechennia sotsialnoi sfery* : materialy KhIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (m. Odesa, 28 kvit. 2023 r.) / ukl. A. A. Siriakova ; za zah. red. H. I. Chanyshevoi ; Nats. un-t «Odeska yuryd. akademiia». Odesa : Feniks, 2023. S. 292–295. [in Ukrainian]

3. Tsyhanok V. M. Hroshove zabezpechennia – bazys materialnoho zabezpechennia viiskovosluzhbovtsiv [Financial Support—The Basis for the Material Support of Military Personnel.]. *Yevropeiski oriientyry rozvytku Ukrainy v umovakh viiny ta hlobalnykh vyklykiv KhKhI stolittia: synerhiia naukovykh, osvitnikh ta tekhnolohichnykh rishen* : u 2 t. : materialy Mizhnar. nauk.- prakt. konf. (m. Odesa, 19 travnia 2023 r.) / za zahalnoiu redaktsiieiu S. V. Kivalova. – Odesa : Vydavnytstvo «Iurydyka», 2023. T. 1. S. 541–543. [in Ukrainian

1810987677748009

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ……..…..3

ВСТУП……...…..6

РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ…….13

1.1 Поняття та сутність соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……13

1.2 Форми та види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……28

1.3 Становлення та сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей……...39

Висновки до розділу 1……..…54

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ…….56

2.1 Грошове та пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей……56

2.2 Медичне та санаторно-курортне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей……80

2.3 Додаткові гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……..…..99

Висновки до розділу 2……129

РОЗДІЛ 3. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ……...……131

3.1 Проблеми правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……..……131

3.2 Напрями вдосконалення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……..……144

1810987677748009

3.3 Зарубіжний досвід соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей……..……153

Висновки до розділу 3……171

ВИСНОВКИ……174

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……...……178

ДОДАТОК……...……206

1810987677748009

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

ААС – апеляційний адміністративний суд

АЕС – Атомна електростанція

АРК – Автономна Республіка Крим

АТО – Антитерористична операція на сході України

ВЛК – Військово-лікарська комісія

ВП ВС – Велика Палата Верховного Суду

ВРУ – Верховна Рада України

ВС – Верховний Суд

ВС ЗСУ – Внутрішня служба Збройних сил України

Держбюджет – Державний бюджет

Держспецзв'язку – Державна служба спеціального зв'язку та захисту інформації України

ДПСУ – Державна прикордонна служба України

ДШВУ – Десантно-штурмові війська України

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЖК України – Житлове законодавство України

ЗДПЛ – Загальна декларація прав людини

ЗС, ЗСУ – Збройні сили, Збройні сили України

ЗУ – Закон України

КАС/КАС ВС – Касаційний адміністративний суд/ Касаційний адміністративний суд Верховного Суду

КАСУ – Кодекс адміністративного судочинства України

КДБ СРСР – Комітет державної безпеки Союзу Радянських Соціалістичних Республік

КЗпП – Кодекс законів про працю України

КМУ – Кабінет Міністрів України

КНП – Комунальне некомерційне підприємство

КПКВК – Код програмної класифікації видатків та кредитування бюджету

КСУ – Конституційний Суд України

КУ/Основний Закон – Конституція України

МВС – Міністерство внутрішніх справ України

Мінветерани – Міністерство у справах ветеранів

Міноборони України – Міноборони України

Мінсоцполітики – Міністерство соціальної політики, сім'ї та єдності України

МКФ – Міжнародна класифікація функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

МОП – Міжнародна організація праці

МПГПП – Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права

МСЕК –Медико-соціальна експертна комісія

НАТО – *(NATO – North Atlantic Treaty Organisation)* – Організація Північноатлантичного договору

НАТО – Організація Північноатлантичного договору

НСЗУ – Національна служба здоров'я України

ОАС – окружний адміністративний суд

ООС – Операція об'єднаних сил

ПТСР – Посттравматичний стресовий розлад

ПУ – Президент України

ПФУ – Пенсійний фонд України

РНБО – Рада національної безпеки і оборони України

РФ – Російська Федерація

СБУ – Служба безпеки України

СВ ЗСУ – Сухопутні війська Збройних сил України

СК України – Сімейний кодекс України

СНД – Співдружність Незалежних Держав

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

ССО ЗСУ – Сили спеціальних операцій Збройних сил України

ХОАС – Харківський окружний адміністративний суд

ЦНПА – Центр надання адміністративних послуг

ЦОВВ – Центральні органи виконавчої влади

ЧАЕС – Чорнобильська атомна електростанція

ФРН – Федеративна Республіка Німеччина

COVID-19 – Коронавірус SARS-CoV-2

NDAA – Закон про дозвіл на національну оборону

R2MR – Road to Mental Readiness

STANAG – Standardization Agreements

1810987677748009

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Нині питання соціального захисту військовослужбовців та їх родин зумовлено високою науковою, суспільною та практичною значущістю в умовах сучасних викликів, що постали перед Україною. Військова агресія проти держави, запровадження воєнного стану та масштабна мобілізація громадян актуалізували питання гарантування належного рівня соціальної захищеності військовослужбовців і членів їхніх родин як важливої складової системи національної безпеки. Досліджуване питання набуває особливої уваги враховуючи сучасні реалії та підвищену небезпеку для забезпечення життя та здоров'я військовослужбовців, супроводжується значними фізичними й психологічними навантаженнями та обмеженням певних прав і свобод. В умовах воєнного стану держава зобов'язана забезпечити надійний захист для цієї верстви населення, враховуючи їх членів родини, під час проходження служби та поза нею. Утім, дослідження показало, що наразі законодавство України є недосконалим, що ускладнює реалізацію гарантованих соціальних прав для військовослужбовців та членів їх родини. Тому актуальність обумовлюється необхідністю оновлення законодавства у сфері соціального захисту військовослужбовців, яке має бути приведене у відповідність до сучасних умов воєнного часу, міжнародних стандартів та практики.

Безумовно, дослідження має практичний потенціал, оскільки результати можуть застосовуватися під час створення нових законодавчих актів, державних програм підтримки військовослужбовців, у діяльності органів виконавчої влади, місцевого самоврядування, військових частин та соціальних служб.

Таким чином, обрана тема зумовлена потребою наукового осмислення соціально-правових засад захисту військовослужбовців та їхніх сімей в сучасних реаліях, у процесі визначення способів підвищення результативності державної політики в цій галузі та забезпечення реального втілення принципів соціальної

1810987677748009

справедливості, верховенства права і гідності людини, яка служить державі та суспільству.

Науково-правовим підґрунтям цього дослідження стали праці науковців, які цікавилися проблемами правового регулювання обраної тематики, зокрема: В. О. Білецький, Н. Б. Болотіна, І. Л. Бомбергер, Д. Р. Вічавський, О. В. Ленда, О. Є. Луценко, М. В. Ляпін, М. В. Мицай, А. Ф. Мота, В. Й. Пашинський, О. П. Сайнецький, Б. І. Сташків, М. Б Стецьків, О. В. Удовенко, С. О. Устинов, С. О. Філіппова, С. М. Чімишенко, Б. М. Шамрай, та ін. Утім, незважаючи на суттєву кількість наукових праць із досліджуваної проблематики, на практиці все ж залишається невирішеною низка питань щодо ефективності правового забезпечення соціальної захищеності військовослужбовців та членів їх родин. У зв'язку із цим обрана тема залишається актуальною для подальшого, більш глибшого аналізу наукового та правового базису з метою напрацювання найкращих рішень для покращення соціального захисту зазначеної категорії суб'єктів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Це дослідження виконано відповідно до Цілей сталого розвитку України на період до 2030 року, визначених Указом Президента України від 30 вересня 2019 р. № 722/2019, і до плану науково-дослідних робіт кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди в межах державної цільової комплексної програми № 0120U104122 «Реалізація Україною Угоди про асоціацію з Європейським Союзом у галузі зайнятості, соціальної політики та рівних можливостей».

Тему обговорено та затверджено Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (протокол № 9 від 14.11.2022).

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційного дослідження полягає в аналізі наукової, нормативно-правової бази, зарубіжного досвіду та судової

практики для дослідження та виокремлення проблемних аспектів соціального захисту військовослужбовців та членів їх родини та шляхів їх вирішення.

Для досягнення зазначеної мети необхідно вирішити такі основні *завдання*:

– з'ясувати поняття та сутність соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

– виокремити форми та види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

– проаналізувати становлення та сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей;

– дослідити питання грошового та пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей;

– проаналізувати медичне та санаторно-курортне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей**;**

– розглянути додаткові гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

– виокремити проблеми правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

– визначити напрями вдосконалення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей;

– розглянути зарубіжний досвід соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Об'єктом дослідження виступають суспільні відносини, що виникають під час правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Предметом дослідження є соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей.

Методи дослідження. Основою методологічного базису дисертаційного дослідження є загальні та спеціальні методи: філософсько-науковий; порівняльно-правовий; практично-орієнтовані та емпіричні методи

1810987677748009

До яких варто віднести: на основі *методу аналізу і синтезу* сформовано понятійний апарат та систематизацію форм та видів гарантій (підрозділи 1.1; 1.2; 2.1); *діалектичний метод* застосовано для розгляду еволюції законодавчого регулювання соціального захисту та для з'ясування виникнення, трансформації інституту соціального захисту в Україні та його взаємозв'язків із системою національної безпеки (підрозділ 1.3); *структурно-функціональний метод* використано для побудови авторської структурної моделі соціального захисту (підрозділ 1.1); *нормативно-правовий аналіз* для дослідження нормативної бази, судової практики (підрозділи 1.3; 2.1; 2.2; 2.3; 3.1; 3.2); *порівняльно-правовий метод* використано для зіставлення вітчизняних підходів із зарубіжними моделями та виокремлення елементів, придатних для адаптації в Україні (підрозділ 3.3); *статистичний метод* використано для узагальнення кількісних показників соціальних виплат і порівняння їх із аналогічними даними інших держав, що дало змогу оцінити реальний рівень соціального забезпечення в Україні (підрозділи 2.1; 3.3). Під час написання роботи використовувалися й деякі інші наукові методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному теоретико-правовому аналізі інституту соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей в Україні, у поєднанні з практичним дослідженням ефективності правових механізмів його реалізації. Дисертаційне дослідження є цілісною науковою працею, у якій уперше системно розкрито взаємозв'язок соціального захисту військовослужбовців із загальною системою соціальної безпеки держави, обґрунтовано необхідність його розгляду як елемента оборонної політики та визначено шляхи удосконалення нормативно-правового забезпечення у цій сфері.

Уперше:

– запропоновано концепцію спрощеного механізму реалізації права на соціальних захист для військовослужбовців та членів їх родин, що передбачає адміністративну дерегуляцію, оптимізацію документообігу, цифровізацію

1810987677748009

процесів, створення уніфікованих стандартів надання соціальних послуг та забезпечення прозорості на всіх етапах реалізації права на соціальний захист;

– розроблено науково обґрунтовану концептуальну модель соціального захисту військовослужбовців, яка включає три взаємопов'язані складові – соціально-економічну, морально-психологічну та правову. Відтак, така модель передбачає розгляд соціального захисту як динамічного та багатовимірного процесу, який охоплює: матеріальне забезпечення, сприяння зайнятості, медичне обслуговування, психологічну реабілітацію, забезпечення житлом, правову допомогу, а також підтримку членів сімей військовослужбовців;

– висловлено міркування про ідею поєднання державних і недержавних механізмів соціального забезпечення, що враховує тенденції розвитку партнерства між державними структурами, громадськими організаціями та міжнародними інституціями;

– доведено, що соціальний захист військовослужбовців є складовою системи національної безпеки України, оскільки його ефективність безпосередньо впливає на рівень обороноздатності держави, моральну стійкість військовослужбовців та суспільну довіру до інститутів ЗС.

Удосконалено:

– науковий підхід до визначення поняття «соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей» як комплексної системи державних, спеціальних, додаткових і недержавних заходів правового, матеріального, медичного, психологічного та організаційного характеру, спрямованих на компенсацію соціальних ризиків, забезпечення гідного рівня життя;

– наукове бачення класифікації форм і видів соціального захисту військовослужбовців, зокрема виділено превентивні, компенсаційні та реабілітаційні напрями державної підтримки;

– наукове розуміння правового статусу військовослужбовців як носіїв спеціального публічно-правового статусу, що поєднує особисті конституційні права із службовими обмеженнями і гарантіями;

– науково-практичну парадигму щодо методів визначення правового статусу членів родин військовослужбовців, які надано окремий соціально-правовий статус, що потребує спеціального нормативного забезпечення;

– наукові підходи до методологічних засад оцінювання підвищення ефективності державної політики у сфері соціального забезпечення, що досягається шляхом системного аналізу та впровадження науково обґрунтованих підходів, запровадження комплексних індикаторів соціальної безпеки військовослужбовців.

Набули подальшого розвитку:

– наукові постулати про взаємозв'язок соціального захисту та професійної мотивації військовослужбовців;

– наукове бачення про напрями адаптації зарубіжного досвіду соціального захисту військовослужбовців (зокрема країн НАТО та ЄС) до українського законодавства, із урахуванням реалій воєнного стану та післявоєнної реінтеграції.

Практична значущість отриманих результатів дослідження виявляється у потенціалі їх застосування у таких сферах:

– *науково-дослідницька діяльність* – напрацювання дисертації створюють основу для подальших наукових досліджень розвитку доктрини соціальної держави, формування нових концепцій військового права та правового статусу службовців сектору безпеки й оборони;

– *нормотворча діяльність* – результати дослідження можуть застосовуватися при створенні та удосконаленні законодавства, а також при підготовці підзаконних актів, що регламентують систему грошового, медичного, житлового та пенсійного забезпечення військових;

– *правозастосовна практика* – розроблені рекомендації становлять практичний інструментарій для діяльності Міноборони та підпорядкованих структур України, Мінветерани, Мінсоцполітики, а також судів та органів

1810987677748009

місцевого самоврядування для вдосконалення процедур надання пільг, компенсацій і соціальних виплат;

– *освітній процес* – теоретичні положення, висновки та рекомендації, сформульовані у дослідженні, можуть бути використані під час викладання навчальних дисциплін «Право соціального забезпечення», «Пенсійне забезпечення», та спеціалізованих курсів із соціального захисту військових службовців, а також у розробленні навчально-методичних матеріалів, підручників і посібників з питань соціального забезпечення військовослужбовців.

Апробація результатів дисертації. Обговорення результатів проведеного наукового дослідження здійснювалося на засіданнях кафедри цивільно-правових дисциплін і трудового права імені проф. О. І. Процевського Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Основні його теоретичні положення, висновки і пропозиції доповідалися на міжнародних наукових і науково-практичних конференціях: «Актуальні проблеми приватного та публічного права» (м. Харків, 31 берез. 2023 р.), «Правове забезпечення соціальної сфери» (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.), «Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень» (м. Одеса, 19 травня 2023 р.).

Публікації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження викладені у 7-ми наукових працях, з яких 4 наукові статті опубліковані у вітчизняних фахових юридичних виданнях, а також у тезах до 3-х доповідей і наукових повідомлень на перерахованих конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається з переліку умовних позначень, вступу, 3-х розділів, що логічно поєднані у 9 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатка. Загальний обсяг дисертації становить 207 сторінок, з яких основного тексту – 177 сторінок. Список використаних джерел складається із 224 найменувань і займає 26 сторінок.

1810987677748009

РОЗДІЛ 1
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

1.1 Поняття та сутність соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Існування кожної держави тісно пов’язане з розвитком її інститутів, ефективність яких знижується у разі недостатньої державної підтримки. В сучасних умовах особливого значення набувають ЗС як ключовий державний інститут. Саме тому актуальність наукових досліджень у цій сфері зростає, насамперед у контексті забезпечення соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей. В умовах сучасних загроз національній безпеці та воєнних конфліктів система соціального захисту виступає не лише як механізм підтримки окремих осіб, а й як складова ефективної оборонної політики держави, що сприяє стабільності Збройних Сил та підвищує мотивацію військовослужбовців до виконання службових завдань.

Відповідно до ст. 2 ЗУ від 25.03.1992 р. № 2232-XII військова служба визначається як різновид державної служби та проявляється як специфічний вид професійної діяльності громадян України, які відповідають встановленим критеріям, зокрема за станом здоров’я та професійною придатністю віком (окрім випадків, передбачених законом), а також іноземців та осіб без громадянства, спрямованій на забезпечення оборони держави, її незалежності та територіальної цілісності [101]. Згідно зі ст. 1 цього Закону, військовослужбовцями визнаються особи, які проходять службу у ЗСУ, інших військових формуваннях, створених відповідно до законів України, у правоохоронних органах спеціального призначення, Державній спеціальній службі транспорту та Держспецзв’язку, де відповідні посади займають виключно військовослужбовці [101].

Як зазначає О. В. Ленда, військовослужбовець – це особа, яка перебуває на військовій службі як на специфічній формі державної служби у складі військового формування, створеного відповідно до законодавства України з

1810987677748009

метою забезпечення оборони та захисту держави. Його діяльність спрямована на реалізацію функцій, визначених КУ та законами України, а правовий статус військовослужбовця становить основу військово-службових правовідносин [43, с. 75].

Правовий статус військовослужбовця належить до категорії спеціальних правових статусів, які мають професійно-родову природу, базуючись на загальному, конституційному статусі особи як громадянина України. Його специфіка зумовлена характером виконуваних завдань, спрямованих на забезпечення обороноздатності держави та захист її суверенітету, що, відповідно, обумовлює наявність особливої системи прав, обов'язків та обмежень.

У науковій доктрині правовий статус військовослужбовців визначається як комплекс прав, свобод та юридичних обов'язків, гарантованих державою та інституційних гарантій їх реалізації, встановлених як Конституцією України, так і спеціальним законодавством, що регламентує проходження військової служби [64, с. 5].

Структура правового статусу військовослужбовця охоплює кілька рівнів: загальний (конституційний) статус – як громадянина України, що має загальні права і свободи, визначені Конституцією; спеціальний статус – як суб'єкта публічного права, наділеного додатковими правами та обов'язками, які виникають у зв'язку з проходженням військової служби; індивідуальний статус – як сукупність персоналізованих прав, обов'язків та правового режиму, що визначається посадою, званням, родом військ, характером виконуваних функцій тощо.

У загальнотеоретичному аспекті правовий статус військовослужбовця являє собою цілісну правову конструкцію, що поєднує ознаки державного службовця, носія спеціального публічно-правового статусу та громадянина, щодо якого можуть бути встановлені певні законні обмеження в інтересах служби, з метою забезпечення публічної безпеки, оборони та національної безпеки держави.

1810987677748009

У науковому дискурсі простежується багатоманітність підходів до визначення сутності соціального захисту військовослужбовців. Так, правники А. Бейкун і А. Клачко трактують його як діяльність спеціально уповноважених органів, спрямовану на поновлення порушених прав та забезпечення належного виконання юридичних обов'язків. На переконання авторів, саме виконання юридичних обов'язків виступає ключовим чинником, адже воно значною мірою формує зміст права військовослужбовців на соціальний захист, яке держава зобов'язана гарантувати [7, с. 91].

Специфіка соціального захисту військовослужбовців полягає у відмінності їхнього правового становища від інших категорій громадян, оскільки виконання конституційного обов'язку щодо оборони держави супроводжується певними обмеженнями у реалізації окремих прав і свобод. Статус обумовлює необхідність додаткових соціальних гарантій, адже військовослужбовці, перебуваючи на службі, фактично позбавлені можливості отримувати інші джерела доходів для належного матеріального забезпечення себе та своїх сімей. Відтак, належна система соціального захисту має виступати інструментом мінімізації соціальних ризиків, які виникають унаслідок специфіки військової служби. Щодо військовослужбовців, то інститут охоплює діяльність держави у сфері соціальної політики, яка забезпечує гідні умови життєдіяльності для них та їхніх сімей, включаючи підтримку й відновлення фізичного та психологічного стану. У сучасних умовах соціальний захист військовослужбовців функціонує як спеціалізована система, що базується на нормативно-правових актах та законодавстві і передбачає надання пільг, гарантій і компенсацій у зв'язку з виконанням ними військових обов'язків.

Соціальний захист військовослужбовців ЗСУ має системний характер, адже включає низку взаємопов'язаних і взаємодіючих компонентів, які формують цілісну структуру та можуть розглядатися як підсистеми єдиного механізму. Підсистеми, своєю чергою, вибудовуються у взаємозалежну багаторівневу ієрархію, що потребує належного регулювання. Управління такою системою полягає у встановленні взаємозв'язків між її рівнями та використанні

різноманітних методів і засобів, спрямованих на забезпечення ефективного функціонування та подальшого розвитку в умовах складних соціальних процесів [36, с. 310–311].

В умовах воєнного стану завдання держави щодо забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців набуває особливої уваги та потребує посиленої нормативної регламентації. У такій ситуації першочергові заходи соціального захисту реалізуються органами виконавчої влади, діяльність яких характеризується оперативністю та безперервністю. Визначений КУ як вищий орган у системі виконавчої влади, КМУ відіграє ключову роль у забезпеченні соціально-економічних прав військовослужбовців, соціальні гарантії поширюються на військових, звільнених у запас чи відставку, та членів їхніх родин, з особливим наголосом на наданні підтримки сім'ям загиблих, зниклих безвісти, осіб з інвалідністю внаслідок служби або тих, хто опинився в полоні під час бойових дій, а також тих, хто був залучені до міжнародних миротворчих місій. Водночас на Міноборони покладається обов'язок щодо практичної реалізації соціально-економічних і правових гарантій зазначеної категорії громадян. Реалізація відповідної державної політики забезпечується у взаємодії з іншими міністерствами, центральними та місцевими органами виконавчої влади, які спільно формують і втілюють механізм соціально-економічного захисту військовослужбовців та їхніх сімей [128]. Також відповідні положення відображені в інших законодавчих актах, указах ПУ, постановах КМУ та у відомчих нормативно-правових документах. Однак на практиці значна кількість норм, передбачених цими актами, залишається нереалізованою. Причиною цього є як недосконаліть нормативно-правової бази, так і проблеми в системі її застосування.

Слід погодитися з міркуваннями В. Й. Пашинський, Л. П. Медвідь та Б. М. Шамрай, що соціальний захист військовослужбовців водночас виступає як суб'єктивне право цієї категорії осіб, так і як зобов'язання держави щодо його гарантування. Реалізація зазначеного права відбувається в межах правового регулювання, встановленого військовим законодавством, і є невід'ємною

1810987677748009

складовою виконання військовослужбовцями покладених на них функцій, зокрема тих, що стосуються захисту суверенітету, територіальної цілісності та безпеки держави [214].

Тому право на соціальний захист для військовослужбовців постає не лише як суб'єктивне право кожного військовослужбовця, а й як обов'язкова гарантія, покладена на державу. Це право пов'язане з виконанням особами військової служби спеціальних завдань із забезпечення обороноздатності та безпеки держави і тому потребує особливого правового регулювання та ефективної реалізації через дієвий механізм соціальних гарантій.

Для того, аби визначити сутність соціального захисту військових та членів їх сімей, варто проаналізувати наукові підходи до тлумачення поняття «соціальний захист» (табл. 1.1).

На думку Є. П. Яригіної, соціальний захист закріплений у правових нормах і передбачає надання матеріального забезпечення за рахунок спеціалізованих фондів через індивідуалізований механізм розподілу. Він може виступати як альтернатива заробітній платі або як її доповнення у випадках, передбачених законодавством, із дотриманням мінімальних соціальних стандартів, гарантованих державою [201, с. 84].

Науковці С. І. Халимона, С. О. Філіппова, А. Ф. Мота, І. Л. Бомбергер та В. О. Білецький підкреслюють, що така система покликана компенсувати специфічні обмеження, передбачені чинним законодавством для осіб, які проходять військову службу, а також враховувати особливості умов, у яких здійснюється ця служба [184, с. 12].

Тому подальший розгляд питання соціального захисту військовослужбовців доцільно здійснювати крізь призму його унікальних характеристик, що зумовлені специфікою військової служби.

Таблиця 1.1

Трактування поняття «соціальний захист»

Автор	Тлумачення
1	2

С.О. Устинов	діяльність держави соціального спрямування, яка реалізується через систему правових, організаційних та економічних механізмів, з метою, з одного боку, створення умов для самостійного забезпечення матеріальних і духовних потреб працездатного населення, а з іншого – гарантування соціальної підтримки тим, хто опинився в уразливому становищі, на рівні не нижчому за встановлений прожитковий мінімум
Є.П. Яригіна	слід розглядати як інструмент державного управління, що спрямований на попередження та нейтралізацію соціальних ризиків, здатних порушити нормальні умови життєдіяльності особи
С.І. Халимона С.О. Філіппова А.Ф. Мота І.Л. Бомбергер В.О. Білецький	ключовим завданням системи соціального захисту військовослужбовців є всебічне забезпечення як самих військовослужбовців, так і членів їхніх сімей
Н.Б. Болотіна	система соціального захисту в Україні має чітко виражену структурну диференціацію, що охоплює як державні, так і недержавні механізми забезпечення соціальних прав громадян. Охоплює діяльність держави, спрямовану на формування та всебічний розвиток особистості, виявлення й усунення негативних чинників, що на неї впливають, а також створення сприятливих умов для самореалізації та утвердження в суспільстві. У вузькому ж розумінні соціальний захист розглядається як комплекс економічних і правових гарантій, які забезпечують дотримання основних соціальних прав громадян і підтримання соціально прийнятного рівня життя
М. Даніліна	комплекс правових, соціально-економічних та організаційних заходів, що гарантуються та забезпечуються державою з метою створення умов для гідного життя, тобто матеріального добробуту на рівні сучасних суспільних стандартів і забезпечення можливостей для вільного розвитку особистості.

Джерела: [182, с. 94; 201, с. 84; 184, с. 12; 10, с. 37; 18, 26].

Йдеться про поєднання правових гарантій із комплексом матеріальних, медичних, житлових, освітніх та психологічних заходів, які не лише компенсують наявні службові обмеження, а й сприяють підтриманню належного морально-психологічного стану особового складу. Соціальний захист виступає не тільки ізольованим інструментом допомоги, а й системним ресурсом, який забезпечує стабільність військової служби, зміцнює соціальну безпеку та сприяє формуванню високої мотивації до виконання службових обов’язків навіть за умов підвищеного ризику та стресового навантаження. Відповідно, саме така комплексність і функціональна спрямованість на особливі потреби військовослужбовців дають підстави вважати соціальний захист одним із ключових елементів ефективної оборонної політики держави.

Поняття «соціального захисту військовослужбовців» розглядали такі науковці, як С. Полторак, А. Папікян, В. Шевчук, Л. Новак-Каляєва, О. П. Сайнецький, Н. Б. Болотіна, Є. Григоренко, Ю. Калагін, Б. І. Сташків, Д. Богиня, І. Бондар, В. Брич, М. Гребенюк, І. Вітик, І. Гнибіденко, А. Гончаров, О. Грішнова, І. Гущин, Е. Дмитренко, Ю. Дмитренко та ін.

У сучасному науковому дискурсі поняття «соціальний захист військовослужбовців» розглядається багатовекторно, що обумовлює існування різних дослідницьких підходів до його визначення та практичного наповнення (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

Ключові аспекти у визначенні «соціального захисту військовослужбовців»

Автори	Опис
1	2
С. Полторак А. Папікян	досліджував питання медичної реабілітації військовослужбовців ЗСУ, яка реалізовувалася за підтримки НАТО
В. Шевчук	визначав роль громадських організацій у вирішенні соціальних проблем військовослужбовців
Л. Новак-Каляєва Ю. Хабермас В. Павленко О. П. Сайнецький	акцентувала увагу на правових нормах державного соціального захисту військовослужбовців, підкреслюючи, що рівень цього захисту безпосередньо впливає на успіх чи невдачу військової реформи
Н. Б. Болотіна	Поєднання державних, спеціальних, додаткових та недержавних форм забезпечення
Ю. Калагін Б. І. Сташків	виділяють як грошове забезпечення

Джерела: [70, с. 56; 61, с. 132; 194, с. 37-39; 55, с. 160; 183, с. 127; 60, с. 132].

Так, С. Полторак акцентує увагу на медичному аспекті соціального захисту, розглядаючи реабілітацію військовослужбовців як один із ключових чинників відновлення їх фізичного та психологічного стану, що реалізується в тому числі в межах міжнародної співпраці, зокрема за підтримки НАТО [70, с. 56]. Подібної позиції дотримується А. Папікян, який трактує медичну реабілітацію не лише як спеціалізований захід відновлення, а й як складову соціальної політики у ЗСУ, що свідчить про інтеграцію медичних і соціальних заходів у єдину систему захисту [61, с. 132].

1810987677748069

Водночас В. Шевчук розширює рамки дослідження соціального захисту, наголошуючи на ролі громадських організацій у процесі вирішення соціальних проблем військовослужбовців. Такий підхід актуалізує питання міжінституційної взаємодії та партнерства між державою і громадянським суспільством, що дозволяє більш комплексно реалізовувати соціальні гарантії. На противагу цьому, Л. Новак-Каляєва зосереджується на правових засадах соціального захисту, підкреслюючи, що рівень нормативного регулювання цієї сфери безпосередньо впливає на ефективність військових реформ і, як наслідок, на обороноздатність держави. Ю. Хабермас розглядає соціальний захист як інструмент зміцнення політичної системи і демократії, тобто він належить до групи, яка акцентує увагу на інституційно-правовому та політичному вимірі соціального захисту [183, с. 127]. В. Павленко підкреслює, що конституційні положення виступають правовою базою для розробки та застосування інших законодавчих актів, які регулюють соціальний захист військовослужбовців. Конституція України, як нормативний акт найвищої юридичної сили, визначає рамки для законів та інших нормативно-правових документів, що повинні відповідати її положенням. Норми Конституції є нормами прямої дії та забезпечують захист конституційних прав і свобод людини та громадянина, включно з гарантуванням соціального захисту військовослужбовців на основі конституційних положень [60, с. 132].

Подібну правову орієнтацію демонструє і правник О. П. Сайнецький, визначаючи соціальний захист військовослужбовців як комплексну систему заходів як превентивного, так і поточного характеру, що зумовлено специфічним статусом військових, які перебувають у відмінних від цивільних умовах життєдіяльності. У цьому контексті важливою є й позиція Д. В. Цісаря, який приділяє увагу понятійно-категоріальному апарату дослідження соціального і правового захисту військовослужбовців, наголошуючи на необхідності точності термінології для належного правового забезпечення [190, с. 12].

Розширену концепцію пропонувала Н. Б. Болотіна, яка розглядала соціальний захист як багаторівневу систему, що включає державне соціальне

1810987677748069

страхування, систему соціальної допомоги, спеціальний і додатковий спеціальний захист, а також недержавні форми забезпечення, зокрема пенсійне забезпечення та соціальні послуги. Такий підхід дає змогу поєднати базові державні гарантії із додатковими механізмами підтримки [10, с. 37].

Особливу увагу конституційним засадам соціального захисту приділяє Є. Григоренко, який наголошує на необхідності дотримання прав і свобод військовослужбовців, забезпечення їхньої особистої недоторканності та гідності, а також підтримки належного морально-психологічного клімату, правопорядку й військової дисципліни. Автор розглядає соціальний захист як частину цілісної державної політики у сфері військової служби, що поєднує безпекові, правові та соціальні аспекти [17, с. 67-70].

Натомість Ю. Калагін трактує соціальний захист переважно в матеріально-побутовому вимірі, зосереджуючи увагу на належному грошовому утриманні, медичному забезпеченні, організації відпочинку та залученні до фізичної культури і спорту [34, с. 80-82]. Подібної точки зору дотримується і Б. І. Сташків, який визначає соціальний захист як систему форм і способів матеріального забезпечення, що реалізується відповідно до законодавчих норм або договірних умов із використанням спеціально створених фондів та спрямовується на підтримку осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах [97, с. 90-95].

Таким чином, поняття соціального захисту військовослужбовців свідчить про відсутність узгодженої методології його визначення. Одні дослідники наголошують на медико-реабілітаційних аспектах (С. Полторак, А. Папікян), інші – на ролі громадських інституцій (В. Шевчук) чи правовому регулюванні (Л. Новак-Каляєва, О. П. Сайнецький, Д. В. Цісар), тоді як Н. Б. Болотіна пропонує системно-структурний аналіз, а Є. Григоренко інтегрує соціальний захист у контекст конституційних гарантій. Водночас Ю. Калагін і Б. І. Сташків акцентують на матеріальних механізмах підтримки. У сукупності ці підходи свідчать про багатовимірність соціального захисту та необхідність вироблення комплексної концепції, що поєднувала б правові, медичні, соціальні,

психологічні та матеріальні складові в єдину систему державної та суспільної підтримки військовослужбовців.

Однак серед розглянутих підходів можемо погодитися з концепцією Н. Б. Болотіної, яка пропонує багаторівневу модель соціального захисту, що поєднує державні, спеціальні, додаткові та недержавні форми забезпечення. На нашу думку, підхід є найбільш комплексним, оскільки враховує не лише правові чи медичні аспекти (як у Л. Новак-Каляєвої чи С. Полторака), і не зводить соціальний захист виключно до матеріальних виплат (як у Б. Сташківа чи Ю. Калагіна), а інтегрує різні складові в цілісну систему. Саме багатовимірність бачення Н. Б. Болотіної відповідає сучасним умовам, коли соціальний захист військовослужбовців має охоплювати не тільки фінансові гарантії чи медичну допомогу, а й соціально-психологічну підтримку, недержавні інструменти, партнерство з громадянським суспільством та міжнародними структурами. У ситуації воєнних викликів та трансформацій оборонної сфери такий підхід є найбільш адекватним для формування ефективної політики соціального захисту.

На основі цього пропонуємо надати власне визначення, де соціальні гарантії військовослужбовців є цілісною системою державних, спеціальних, додаткових та недержавних заходів правового, матеріального, медичного, психологічного й організаційного характеру, спрямованих на забезпечення належних умов життєдіяльності військових та членів їхніх сімей, компенсацію ризиків і обмежень, пов’язаних зі специфічним статусом військової служби, а також на створення передумов для їхньої соціальної інтеграції та післяслужбової адаптації.

Соціально-правовий захист членів сімей військовослужбовців в Україні залишається одним із найбільш проблемних аспектів державної соціальної політики, що зумовлено низкою нормативних, організаційних і практичних складнощів. Відповідно до рішення КСУ від 03.06.1999 р. № 5-рп/99, розглядаючи офіційне тлумачення п. 6 ст. 12 ЗУ 20.12.1991 р. № 2011-XII, визначив правовий зміст терміну «член сім’ї» військовослужбовця. Було встановлено, що такими особами визнаються ті, які мають право на пільги щодо

оплати житла та комунальних послуг і перебувають у правовідносинах із військовослужбовцем на підставі кровних чи шлюбних зв'язків, постійного спільного проживання та ведення спільного господарства. При цьому до членів сім'ї можуть належати не лише близькі родичі (діти, онуки, батьки, рідні брати та сестри), а також інші родичі чи особи, які не мають прямого родинного зв'язку, зокрема зять, невістка, вітчим, мачуха, пасинки, падчерки, опікуни та піклувальники, за умови спільного проживання та господарювання [152]. Питання визначення статусу «член сім'ї військовослужбовця» було предметом офіційного тлумачення КСУ у рішенні від 03.06.1999 р. № 5-рп/99, де орієнтиром стали ключові ознаки, визначені ст. 3 Сімейного кодексу України: спільне проживання, ведення спільного побуту та наявність взаємних прав і обов'язків [168]. У науковій літературі, зокрема в дослідженні О. Є. Луценко, підкреслюється, що для визнання особи членом сім'ї військовослужбовця достатньо наявності хоча б однієї з трьох умов: родинних або шлюбних зв'язків з військовослужбовцем, постійного проживання з ним або ведення спільного господарства [45, с. 340]. Водночас аналіз законодавства щодо інших форм соціального захисту, зокрема пенсійного забезпечення, показує, що визначення членів сім'ї пов'язане з наявністю взаємних прав і обов'язків між військовослужбовцем та особами, які можуть отримувати соціальні виплати. Наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 161 ЗУ 20.12.1991 р. № 2011-XII право на одноразову грошову допомогу у разі смерті військовослужбовця мають його внуки, якщо на момент загибелі їхні батьки також померли, що підтверджує необхідність встановлення взаємних правових обов'язків як додаткової умови. Такий підхід демонструє, що поряд із кровним спорідненням важливим є юридичне закріплення обов'язків щодо утримання та взаємного забезпечення членів сім'ї військовослужбовця [135].

Захист соціальних прав родин військовослужбовців становить невід'ємний елемент єдиної системи соціального забезпечення населення та належить до пріоритетних напрямів державної соціальної політики, та включає реалізацію спеціальних заходів, спрямованих на гарантування гідного рівня життя цієї

категорії громадян з урахуванням особливих соціальних ризиків, що виникають у зв'язку з проходженням військової служби їхнім членом сім'ї.

А. О. Сидоренко пропонує тлумачити соціальний захист членів сімей військовослужбовців як цілеспрямовану діяльність держави, спрямовану на створення й реалізацію правових і соціальних гарантій, які забезпечують належний рівень реалізації конституційних прав, а також задоволення матеріальних і духовних потреб цієї категорії громадян. Такий підхід враховує особливості правового статусу членів сімей військовослужбовців, що зумовлює необхідність їх окремого нормативного регулювання [163, с. 153].

Відповідно до ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, особи, які проходять військову службу, та їхні родини мають право на передбачені цим Законом пільги, гарантії й компенсації. Вони реалізуються як через загальнонаціональне законодавство та інші нормативно-правові акти, так і завдяки рішенням органів місцевого самоврядування [135].

Соціально-правовий захист членів сімей військовослужбовців можна визначити як діяльність держави, спрямовану на формування системи гарантій та правових механізмів, що забезпечують реалізацію їхніх конституційних прав і свобод, а також задоволення матеріальних та духовних потреб, з урахуванням особливостей їх правового статусу в суспільстві. Такий захист охоплює право на надання підтримки у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, смерті годувальника, примусового безробіття, настання старості та в інших передбачених законодавством випадках.

Основними рисами цього захисту є: врахування обставин, що зумовлюють виникнення юридичних підстав для його реалізації; наявність спеціального законодавства, яке визначає порядок і особливості соціальної підтримки цієї категорії осіб; необхідність поєднання державної політики щодо соціального захисту військовослужбовців із підтримкою їхніх родин; включення до змісту такого захисту різних пільг, гарантій і форм матеріального забезпечення [164, с. 526].

1810987677748069

Соціально-правовий захист сімей військовослужбовців слід розглядати як цілеспрямовану діяльність держави, що полягає у створенні та реалізації комплексу соціальних і правових гарантій, які забезпечують дотримання конституційних прав і свобод цієї категорії населення, а також задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб. Специфіка такого захисту визначається особливим правовим статусом членів сімей військових, адже їхнє становище нерозривно пов'язане зі специфікою військової служби та підвищеними соціальними ризиками, що виникають у цьому контексті. Система державних гарантій охоплює забезпечення у випадках повної, часткової чи тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, вимушеного безробіття, настання старості, а також в інших випадках, прямо передбачених чинним законодавством.

До характерних ознак правового механізму соціального захисту членів сімей військовослужбовців належить: по-перше, врахування особливих умов і життєвих ситуацій, що зумовлюють виникнення юридичних фактів для надання соціальних гарантій; по-друге, наявність спеціального законодавства, яке визначає специфіку захисту цієї категорії осіб; по-третє, необхідність державної політики у сфері соціального забезпечення військових розглядати в нерозривному зв'язку із захистом їхніх сімей; по-четверте, включення до системи соціального захисту не лише пільг і гарантій, а й різноманітних видів матеріального забезпечення [186, с. 293].

При цьому в чинному законодавстві України відсутнє чітке визначення завдань соціального захисту членів сімей військових, що негативно впливає на практику його реалізації та створює правову невизначеність у тлумаченні цього інституту. Доцільно під завданнями соціального захисту розуміти створення для зазначеної категорії громадян умов, необхідних для нормальної життєдіяльності та повноцінної самореалізації. Серед таких завдань варто виокремити: забезпечення належного рівня матеріального добробуту; створення сприятливих соціально-економічних і трудових умов; здійснення комплексних заходів у сфері

охорони здоров’я, освіти, материнства та дитинства; проведення соціально орієнтованої житлової політики [163, с. 152-153].

Відповідно до спеціального законодавства, зокрема ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135], соціальний захист членів сімей військових охоплює систему заходів, спрямованих на надання пільг, компенсацій, гарантій та інших форм матеріального забезпечення у випадках, визначених законом. Разом із тим сучасна практика свідчить про певні диспропорції між задекларованими у законі гарантіями та можливостями їх повної реалізації. Держава, наділивши військовослужбовців та їхні родини особливим соціальним статусом, не завжди забезпечує необхідні фінансово-економічні передумови для його реалізації. Брак фінансових ресурсів, недосконаліть механізмів застосування пільг і компенсацій, а також відсутність достатньої організаційної бази часто ускладнюють доступ до гарантованого захисту [167, с. 42–43].

Водночас система соціального захисту в Україні має комплексний характер, адже спрямована не лише на забезпечення базових потреб найбільш уразливих категорій населення чи осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах, а й на громадян, що виконують особливо важливі функції держави, зокрема військовослужбовців, а також їхні родини. Тому, соціальний захист цієї категорії громадян необхідно розглядати як ключовий інструмент зменшення впливу соціальних ризиків, забезпечення належного рівня життя та створення умов для гідного існування.

Отже, на основі проведеного нами дослідження пропонуємо навести компоненти соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (табл. 1.3). На нашу думку, їх слід розділяти на соціально-економічний, морально-психологічний та правовий.

Узагальнюючи проведене дослідження, можна констатувати, що соціальний захист військових та членів їхніх сімей виступає багатовимірною системою державної, спеціальної, додаткової та недержавної підтримки, яка інтегрує правові, матеріальні, медичні, психологічні та організаційні заходи. Система покликана компенсувати специфічні обмеження, пов’язані з

проходженням військової служби, забезпечувати належні умови життєдіяльності, підтримувати соціально-психологічний стан особового складу та створювати передумови для його соціальної інтеграції та післяслужбової адаптації.

Таблиця 1.3

Основні компоненти соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

№	Вид	Найменування компонентів
1	2	3
1	Соціально-економічний	Матеріальна винагорода військовослужбовців Житлове забезпечення Працевлаштування членів сімей військовослужбовців Надання пільг, гарантій та компенсацій Пенсійне забезпечення Проїзд на безоплатній основі Страхові гарантії
2	Морально-психологічний	Формування у військовослужбовців, які проходять військову службу, та членів їх сімей психологічної стійкості Стимулювання у військовослужбовців почуття їхньої потреби суспільству Здійснення психологічного супроводу Реалізація технології соціальної адаптації військовослужбовців, які проходять військову службу, та членів їх сімей до умов військової життя
3	Правовий	Створення системи нормативно-правових актів, що регламентують права, соціальні гарантії, компенсаційні виплати та заходи соціального захисту військових, які проходять військову службу та членів їх сімей Реалізація надання пільг, гарантій та компенсаційних виплат, встановлених державою Розгляд скарг та заяв військовослужбовців та членів їх сімей Попередження порушень прав, свобод та законних інтересів військовослужбовців, які проходять військову службу, та членів їх сімей

Джерело: складено автором самостійно.

Резюмуючи, науковий аналіз існуючих підходів демонструє відсутність єдиного визначення поняття «соціальний захист військовослужбовців», однак багаторівнева концепція Н. Б. Болотіної дозволяє інтегрувати різні аспекти соціальної підтримки у єдину систему, що адекватно відповідає сучасним викликам у сфері оборони та безпеки держави.

1810987677748069

Реалізація соціального захисту в Україні передбачає комплексне нормативно-правове забезпечення, участь органів виконавчої влади, міністерств, місцевих органів управління та громадських структур, а також враховує потреби родин військовослужбовців, особливо в умовах воєнних дій. В умовах трансформації оборонної сфери та зростання загроз національній безпеці соціальний захист набуває стратегічного значення, виступаючи не лише як механізм матеріальної підтримки, а й як фактор стабілізації військової служби, зміцнення соціальної безпеки та підвищення мотивації військовослужбовців до виконання службових обов'язків. Таким чином, комплексний підхід до соціального захисту військовослужбовців є невід'ємною складовою ефективної оборонної політики держави та гарантією реалізації прав і свобод цієї категорії громадян.

1.2 Форми та види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Система соціального забезпечення військовослужбовців – це багаторівнева сукупність соціально-правових та економічних механізмів, покликаних гарантувати належні умови життєдіяльності, матеріальної стабільності та правового захисту осіб, які проходять військову службу. Її особливе суспільне призначення полягає у зміцненні матеріального становища, підтримці морально-психологічного стану військовослужбовців та гарантуванні їхньої соціальної безпеки.

Принципова різниця між військовослужбовцями та іншими працездатними громадянами полягає в тому, що працівник (у різних цивільних структурах) працює «на себе», тоді як військовослужбовець, виконуючи державні функції, реалізує насамперед волю держави, а не свою власну. При цьому, на відміну від інших категорій громадян, законодавчо обмежується низка його конституційних прав та свобод. Відповідно, соціальний захист військовослужбовців, громадян, звільнених з військової служби, та членів їхніх сімей, на відміну від соціального

захисту інших категорій громадян, має ряд характерних особливостей. Тому пропонуємо дослідити форми та види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

Враховуючи значення соціальної держави у створенні передумов для соціальної безпеки, а також наукові підходи до визначення сутності соціального захисту (безпеки) та його форм, можна констатувати, що форми соціального захисту людини в цілому варто трактувати як передбачену законом діяльність. Він виступає логічним продовженням загальних способів реалізації прав і має безпосередню мету – гарантувати комплексну реалізацію соціальних прав людини [219, с. 104–110].

У такому контексті форми соціального захисту можна визначити як практичний вияв діяльності, яка, по-перше, здійснюється уповноваженими органами (а в умовах демократизації соціальної політики України – також і структурами громадянського суспільства), а по-друге, спрямована на забезпечення належного рівня соціальної безпеки військовослужбовців. Досягається це через використання різноманітних методів, механізмів та засобів соціально-захисного характеру [213, с. 63].

Уточнюючи дефініцію, варто підкреслити, що сучасні форми соціального захисту військових в Україні – це законодавчо закріплені та узгоджені з принципами права моделі діяльності відповідних суб’єктів, орієнтовані на забезпечення гідного рівня соціальної безпеки військовослужбовців (а в окремих випадках і членів їхніх сімей) у межах конкретних напрямів соціального захисту. Реалізація таких форм відбувається шляхом застосування належних засобів і способів, які відповідають визначеним завданням соціально-захисної політики.

Форми соціального захисту військовослужбовців доцільно розглядати як специфічний різновид загальних механізмів гарантування соціальної безпеки держави. Як слушно зазначає В. Д. Бєлоусов, способи забезпечення соціальної безпеки в сучасній державі реалізуються в межах цілісної системи соціальної безпеки, виступаючи важливою складовою соціально-правового режиму її забезпечення в Україні [9, с. 23–25]. На думку В. Д. Бєлоусова, під такими

1810987677748009

формами слід розуміти врегульовані правовими нормами та принципами взаємопов'язані елементи системи соціальної безпеки держави, які втілюються у практичній діяльності компетентних органів і установ. Вони спрямовані на формування, забезпечення, охорону, захист і відновлення умов соціально безпечного існування особи чи соціальних груп у межах держави шляхом використання законодавчо визначених механізмів соціального захисту, що реалізуються через відповідні методи та засоби соціально-захисного характеру [8, с. 24].

Форми соціального захисту військовослужбовців в Україні відображають особливості діяльності, орієнтованої на гарантування відповідного рівня їхньої соціальної безпеки. Реалізація таких форм відбувається з урахуванням кількох визначальних чинників. По-перше, йдеться про загальний соціально-правовий контекст, який ґрунтується на зобов'язанні держави та суспільства виконувати соціально-захисну функцію, зокрема й стосовно військовослужбовців як носіїв основоположних соціальних прав. По-друге, враховується спеціальний соціально-правовий контекст, пов'язаний зі специфікою військової служби, її особливостями та ризиками, що зумовлюють особливий правовий статус військовослужбовця та визначають потребу у відповідних формах соціального захисту. По-третє, основою вибору конкретної форми виступає необхідність реалізації певних соціальних прав, які забезпечуються в межах відповідного напряму соціального захисту [4, с. 521].

Мета форм соціального захисту військовослужбовців співвідноситься із загальною метою соціального захисту, оскільки останній розглядається як ключовий засіб досягнення соціальної безпеки. У наукових дослідженнях підкреслюється, що соціальна безпека постає як підсумок впровадження заходів соціального забезпечення та водночас є підставою для їхнього впровадження. Виходячи з цього, мета соціального захисту військовослужбовців зводиться до створення нормативно-правового, інституційного й організаційного забезпечення комплексу умов, що гарантують належний рівень соціальної безпеки військовослужбовців, а в окремих випадках і членів їхніх сімей.

1810987677748009

Завдання постає як особливий обов’язок держави та, в сучасних умовах, також інститутів громадянського суспільства, реалізація якого водночас сприяє підтриманню обороноздатності держави. Тому, форми соціального захисту спрямовані на забезпечення соціально безпечних умов існування військовослужбовців, що дозволяє їм ефективно виконувати службові обов’язки та адаптуватися до цивільного життя після завершення служби [5, с. 38–40].

Форми соціального захисту військовослужбовців в Україні передбачають комплексну організацію правовідносин, що виникають у процесі забезпечення соціальної безпеки цієї категорії осіб. Вони охоплюють планування, організацію, реалізацію та припинення заходів соціального захисту, що здійснюються відповідними суб’єктами, наділеними правами та обов’язками у цій сфері. Ключовими учасниками таких правовідносин є сам військовослужбовець та члени його сім’ї, які виступають об’єктом соціального захисту, а також суб’єкти, наділені відповідним соціально-правовим статусом і зобов’язані діяти відповідно до законодавства та принципів соціальної відповідальності, солідарності й справедливості. Суб’єкти реалізують заходи соціально-захисного характеру, спрямовані на гарантування належного рівня соціальної безпеки військових та їхніх сімей.

У свою чергу, форми соціального захисту військовослужбовців формують цілісну систему, структурно складену з різних типів форм, які узгоджені з основними напрямами соціального захисту. Напрями виступають законодавчо визначеними векторами діяльності суб’єктів соціально-захисної сфери, які реалізуються з урахуванням груп соціальних прав військовослужбовців та їх законних інтересів у соціальній сфері, забезпечуючи комплексну реалізацію заходів соціального захисту та соціальної безпеки [13, с. 49–50].

Водночас система соціального захисту водночас належить як до складових державної соціальної політики, так і до інструментів реалізації політики національної безпеки. Вони є складовою соціальної політики, оскільки спрямовані на підвищення добробуту населення загалом та військовослужбовців зокрема, зменшення рівня соціальної вразливості окремих груп (жінок, людей з

1810987677748009

обмеженими можливостями, молоді та інших соціальних груп, що мають право на проходження військової служби), а також на зміцнення засад соціальної рівності та забезпечення соціально-економічної збалансованості у державі. Водночас форми є важливим елементом політики держави у сфері національної безпеки, адже належний рівень соціальної захищеності військовослужбовців забезпечує їх високу мотивацію, професійну готовність і боєздатність армії.

Пропонуємо визначити основі ознаки форм соціального захисту досліджуваних суб'єктів:

1. Соціальний захист поширюється як на особистість військовослужбовця, але і на соціальне облаштування членів його сім'ї, як у період служби військовослужбовця, і після звільнення їх у запас (відставку). Система матеріального забезпечення військовослужбовців залишається, по суті, єдиним джерелом доходу у бюджеті сім'ї військовослужбовця.

2. Соціальний захист військовослужбовців виконує подвійну функцію: з одного боку, його метою є заохочення сумлінного виконання військових обов'язків, а з іншого – компенсувати обмеження окремих загальногромадянських прав і свобод, встановлені законом. На відміну від цього, соціальний захист цивільного населення спрямований переважно на мінімізацію соціальних ризиків і відшкодування втрат заробітку чи інших доходів у випадках безробіття, інвалідності, старості та подібних обставин. Тому для військовослужбовців характерними є підвищені, у порівнянні з іншими категоріями громадян, розміри пенсій, допомог і компенсаційних виплат.

3. Фінансування системи соціального захисту здійснюється винятково за рахунок коштів бюджету. Кошти позабюджетних фондів, що відіграють ключову значення у механізмі соціального забезпечення населення та у структурі соціального захисту військовослужбовців не використовуються. При розгляді фінансування варто виділити проблему в даному контексті, адже попри законодавчу врегульованість та багатовимірність системи соціального захисту військових, в Україні зберігається низка системних проблем, що ускладнюють повноцінну реалізацію соціальних прав цієї категорії громадян. Передусім варто

1810987677748009

відзначити недостатню інтеграцію позабюджетних механізмів фінансування, що зумовлює повну залежність соціального забезпечення військовослужбовців від державного бюджету. Такий підхід є вразливим у контексті нестабільної економіки, зокрема в умовах воєнного стану, коли бюджетні ресурси перерозподіляються на користь інших критично важливих сфер.

4. Соціальний захист військовослужбовців включає низку специфічних видів соціальних гарантій, допомог, компенсаційних виплат, властивих лише зазначеним категоріям громадян.

Система соціального захисту осіб, які здійснюють функції з підтримки безпеки та обороноздатності країни, містить комплекс законодавчо гарантованих соціальних прав, об'єктів, які надають соціальні послуги та створюють умови для забезпечення достатнього рівня життя військових [13, с. 49].

Можна сміливо говорити, що заходи, надані у межах соціального захисту військовослужбовцям, характеризуються певними особливостями і спрямовані на: охорону життя та здоров'я; матеріальне та пенсійне забезпечення; забезпечення житлом.

Поряд із цим система соціального захисту військовослужбовців зумовлена: збереженням морально-психологічного стану осіб, які захищають територію держави; наданням заходів, що сприяють матеріальному благополуччю та гідному соціальному становищу військовослужбовців; формуванням умов, що забезпечують безпеку військових та членів їх сімей.

Основними рисами соціального захисту членів сімей військових виступають такі положення: врахування специфічних умов і обставин, які зумовлюють виникнення юридичних фактів, необхідних для реалізації їх соціального захисту; наявність спеціалізованої нормативно-правової бази, що регламентує особливості соціального забезпечення цієї категорії громадян; формування державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців повинно передбачати належну увагу до гарантій для членів їхніх сімей; соціальний захист у даному випадку охоплює систему пільг, гарантій та інших форм матеріальної підтримки [164, с. 526].

Відповідно до ст. 16 ЗУ від 05.10.2000 р. № 2017-III держава зобов'язується забезпечувати задоволення базових потреб громадян на рівні, визначеному чинними соціальними стандартами і нормативами [106].

Базові соціальні гарантії, що надаються державою, зафіксовані законами з метою реалізації конституційного права людини на достатній життєвий рівень. До таких гарантій належать: мінімальний розмір заробітної плати; мінімальний розмір пенсії за віком; неоподатковуваний мінімум доходів громадян; встановлені державою розміри соціальної допомоги та інших соціальних виплат. При цьому такі гарантії, що є ключовою матеріальною основою забезпечення громадян, не можуть встановлюватися на рівні, нижчому за прожитковий мінімум, визначений чинним законодавством. При цьому розміри соціальних виплат залежать від соціально-економічних можливостей держави, однак вони повинні забезпечувати реалізацію права кожної особи та її сім'ї на достатній життєвий рівень, що гарантується ст. 48 КУ [40].

Необхідно підкреслити, що сфера соціальної політики у відношенні військовослужбовців вимагає особливої уваги до специфіки умов проходження служби та до соціальних ризиків, які виникають як у процесі її здійснення, так і після звільнення з військової служби. Соціальний захист військовослужбовців покликаний забезпечувати не лише стабільність і безпеку їхнього повсякденного існування, а й формувати належні умови для реалізації професійного потенціалу, що безпосередньо позначається на рівні обороноздатності та національної безпеки держави [6, с. 4–6].

Водночас ефективність соціального захисту досягається завдяки функціонуванню цілісної та багатовимірної системи, у якій кожен різновид соціально-захисного впливу виступає окремим напрямом, орієнтованим на задоволення різних потреб військовослужбовців та членів їхніх сімей – від матеріальних і житлово-побутових до медичних та інших. Напрями набувають конкретного вияву у формах соціального захисту військовослужбовців, які в науковій літературі розглядаються як структуровані способи реалізації відповідних гарантій [33, с. 230].

1810987677748009

Форми соціального захисту військовослужбовців тісно узгоджуються з принципами соціального захисту та ґрунтуються на положеннях чинного законодавства. У межах сучасної теорії соціального захисту, окрім загальноправових і галузевих засад, виділяють низку спеціальних принципів. По-перше, принцип доступності, який передбачає рівність можливостей усіх військовослужбовців, незалежно від їхнього звання, у користуванні соціальними послугами, пільгами та допомогою. Втім, варто наголосити на проблемі нерівномірного доступу до соціальних послуг серед військовослужбовців залежно від їхнього звання, регіону проживання або приналежності до окремих силових структур. У свою чергу вважаємо, що це суперечить принципу доступності, який передбачає рівність можливостей у користуванні соціальними благами. По-друге, принцип пріоритетності визначає підвищену увагу держави та суспільства до соціального захисту саме військовослужбовців, оскільки їх служба пов’язана з численними ризиками для життя та здоров’я, які можуть бути зменшені або компенсовані завдяки відповідним заходам. По-третє, принцип соціальної справедливості, відповідно до якого держава і суспільство зобов’язані створювати для військовослужбовців умови, співмірні з рівнем небезпек їхньої діяльності та внеском у зміцнення національної безпеки. Важливим є й те, що форми соціального захисту військовослужбовців повинні мати чітке нормативно-правове закріплення, що надає їм необхідної юридичної визначеності та сили.

Форми соціального захисту військовослужбовців характеризуються наявністю чітко окресленої мети та комплексу завдань. Головною метою є створення й підтримка соціально безпечних і справедливих умов як у період виконання військових обов’язків, так і після звільнення зі служби. Означає забезпечення можливостей для якісного виконання службових обов’язків із максимальною збереженістю життя та здоров’я, формування матеріальної стабільності, соціальної адаптивності та психологічної стійкості. Іншими словами, призначення цих форм полягає у гарантуванні соціально-правової та психологічної стабільності військовослужбовців, а також частково членів їхніх

сімей у період служби та в процесі інтеграції у цивільне життя після її завершення.

Таким чином, беручи до уваги основні напрями реалізації соціального захисту, в Україні можна виділити кілька його форм, що стосуються військовослужбовців, а саме: оздоровчо-рекреаційні; житлово-побутові; трудові (трудоправові); матеріальні; пенсійні; адаптаційно-реабілітаційні тощо.

Аналізуючи сутність цих форм, варто підкреслити, що їх результативність прямо залежить від ефективності застосовуваних у їх межах способів соціального захисту. Водночас окремі аспекти способів соціального захисту розглядаються в науковій літературі; наразі відсутнє їх комплексне дослідження [48, 85–90]. Вважаємо, що це пояснюється проблемою дефіциту науково обґрунтованої методології оцінки ефективності соціального захисту військовослужбовців, що ускладнює формування дієвої державної політики в цій сфері. Відсутність таких оцінок не дозволяє здійснювати коригування заходів соціального забезпечення відповідно до актуальних викликів та ризиків.

У науковому дискурсі соціальний захист трактується не лише як інструмент матеріальної підтримки, а й як цілісний і багатокомпонентний правовий механізм, спрямований на регулювання та забезпечення належних умов життя громадян. Трактування виходить за межі суто матеріального забезпечення, охоплюючи ширше коло суб’єктів, які можуть претендувати на відповідний статус. Разом із тим, у літературі простежується підхід, за яким соціальний захист розглядається як державна підтримка певних соціальних груп, найбільш уразливих до негативного впливу ринкових процесів. Він охоплює формування комплексу гарантій для працездатного населення, забезпечення правової та матеріальної допомоги громадянам, а також забезпечення прийнятних соціальних стандартів, що відповідають рівню розвитку країни. Аналіз існуючих визначень дозволяє виділити ключові характеристики соціального захисту, серед яких комплексність, нормативна визначеність, соціальна значущість, а також наявність економічного, фінансового чи іншого матеріального елемента. Не менш важливим є й чітке окреслення кола суб’єктів,

1810987677748009

які мають право користуватися соціальним захистом задля покращення умов свого життя.

Систему соціальних гарантій та прав військовослужбовців, яка виступає невід'ємним елементом механізму підтримки обороноздатності держави, можна реалізувати через забезпечення адекватного рівня грошового утримання, надання службового житла у тимчасове користування, організацію санітарно-курортного лікування, а також шляхом виплати пенсій, стипендій, матеріальної допомоги, компенсацій, податкових пільг на платежі та послуги [47, с. 225].

Відповідно до позицій фахівці М. О. Шишлюка та С.М. Чімишенка, система матеріального забезпечення є додатковою формою соціального захисту військовослужбовців і охоплює такі компоненти: грошове, житлове, речове, медичне та продовольче забезпечення, пенсійні виплати, компенсаційні та страхові виплати, а також інші види матеріальної підтримки [196, с. 281; 192, с. 124]. Аналізуючи законодавство України, зокрема ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, пропонуємо виділити види соціального захисту військових та членів їх сімей в таблиці 1.4.

У разі загибелі чи смерті військовослужбовця його родина отримує право на низку соціальних гарантій. Зокрема, вони мають право на одноразову грошову допомогу відповідно до ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135] та Постанови КМУ від 28.02.2022 р. № 168 [65]. Непрацездатні родичі загиблих чи померлих військовослужбовців, які перебували на їхньому матеріальному забезпеченні, відповідно до ЗУ від 09.04.1992 р. № 2263-XII мають право на отримання пенсії у зв'язку з втратою годувальника [130].

Таблиця 1.4

Види соціального захисту військових та членів їх сімей

Види	Норми ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII	
1	2	3
	Залежно від категорії військовослужбовців	Члени сімей
Право на працю	ч. 3 ст. 5; ч. 5 ст. 5; абз. 2 п. 1 ст. 8; абз. 1 п. 2 ст. 8; абз. 2,3 п. 2 ст. 8; абз. 1 п. 3 ст. 8; абз. 2 п. 3 ст. 8; абз. 1-3 п. 5 ст. 8	ч. 1 ст. 18; ч. 3 ст. 18; абз. 1 ч. 5 ст. 18

Право на грошові виплати та зарплату	п. 1 ст. 9; п. 3 ст. 9; абз. 1 п. 4 ст. 9; п. 5 ст. 9; п. 6 ст. 9; п. 8 ст. 9; п. 6 ст. 14 тощо	ч. 2 ст. 18; ч. 1 ст. 18; ч. 6^1 ст. 18
Право на відпочинок	п. 1 ст. 10^1; абз. 1 п. 4 ст. 10^1; п. 5 ст. 10^1; п. 5 ст. 10^1; п. 10 ст. 10^1; абз. 3 п. 14 ст. 10^1; абз. 1 п. 20 ст. 10^1	п. 3 ст. 11
Право на здоров'я	ст. 11; абз. 1 п. 1 ст. 11; абз. 3 п. 1 ст. 11; абз. 6 п. 1 ст. 11; абз. 7 п. 1 ст. 11; абз. 1 п. 1 ст. 11; абз. 9 п. 1 ст. 11; абз. 3 п. 3 ст. 11; абз. 4 п. 3 ст. 11; абз. 6 п. 3 ст. 11 тощо	ч. 2 ст. 11; п. 3 ст. 11
Право на житло	абз. 4 п. 1 ст. 12; абз. 5 п. 1 ст. 12; абз. 7,8 п. 1 ст. 12; абз. 8,9 п. 1 ст. 12; абз. 2 п. 3 ст. 12; абз. 3 п. 3 ст. 12; п. 4 ст. 12; абз. 1 п. 6 ст. 12; абз. 2 п. 6 ст. 12; п. 8 ст. 12 тощо	абз. 3 п. 1 ст. 12; абз. 4 п. 1 ст. 12 тощо
Право на освіту	п. 1 ст. 13; п. 2 ст. 13; п. 4 ст. 13; абз. 1 п. 5 ст. 13 тощо	ч. 4 ст. 13; абз. 2 ч. 5 ст. 18 тощо
Право на пересування	ч. 1 ст. 14; ч. 2 ст. 14; ч. 4 ст. 14; ч. 5 ст. 14; ч. 9 ст. 14 тощо	ч. 3 ст. 14; ч. 9 ст. 14 тощо

Джерело: складено автором самостійно на основі [135].

Члени родини військовослужбовця ЗСУ, який загинув, додатково мають право на пільги, зокрема на першочергове покращення житлових умов та отримання земельних ділянок та сприяння у будівництві приватних житлових будинків; отримання медичної допомоги у військово-медичних закладах, медичне обслуговування, санаторно-курортне лікування та організацію відпочинку; поза конкурсом зарахування дітей до державних і комунальних вищих та професійно-технічних навчальних закладів за рахунок державного та місцевих бюджетів; безоплатний проїзд міським пасажирським транспортом, залізничним і водним приміським сполученням та автобусами приміських маршрутів; позачергове забезпечення місць у дошкільних закладах за місцем проживання; а також допомога у проведенні похорону та компенсація витрат на ритуальні послуги і спорудження пам'ятників.

Таким чином, оцінка чинного українського законодавства у сфері соціального забезпечення членів сімей військовослужбовців засвідчує наявність низки проблем, зумовлених як нормативно-правовими обмеженнями, так і фактичною невідповідністю обсягу соціальних гарантій сучасним потребам і рівню життя населення. Незважаючи на формальну наявність певного переліку пільг та компенсацій, передбачених чинним законодавством, їх практична

реалізація часто є ускладненою, недостатньо прозорою або фінансово необґрунтованою. У контексті триваючої військової агресії проти України та зростання кількості осіб, які належать до сімей військовослужбовців, питання належного соціального захисту набуває особливої актуальності.

У цьому контексті українське законодавство потребує суттєвого перегляду й адаптації до актуальних соціально-економічних умов, а також гармонізації з міжнародними стандартами соціального захисту. Такий підхід є необхідним для забезпечення соціальної справедливості, посилення довіри до інститутів держави та гарантування гідного життя для членів сімей військовослужбовців, які перебувають у надзвичайно вразливому становищі.

1.3 Становлення та сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей

Після проголошення незалежності колишні республіки Радянського Союзу, у тому числі Україна, опинилися перед необхідністю формування власних національних збройних сил, що зумовило потребу у створенні належної системи їх соціального та правового забезпечення. У цьому контексті важливим кроком стало створення у 1991 р. міждержавного об’єднання, у межах якого держави-учасниці прагнули виробити спільні механізми соціального захисту військових та членів їхніх сімей, але Україна вийшла з Угоди 09.12.2023 р. Угода закріплювала за військовослужбовцями, звільненими у запас або відставку, а також за їхніми родинами право на збереження соціальних і правових гарантій, які діяли за законодавством колишнього СРСР, з можливістю подальшого їх розширення на рівні окремих держав, але без права обмеження в односторонньому порядку. Угода передбачала низку ключових гарантій: право зберігати громадянство держави призову чи вступу на військову службу, забезпечення житлом і збереження права власності, пенсійне забезпечення, право на перетин державних кордонів із власним майном без сплати митних зборів, гарантії працевлаштування після звільнення з військової служби, а також

право на освіту та медичне обслуговування. Додатково держава перебування мала забезпечити військовослужбовцям і членам їхніх сімей доступ до дитячих дошкільних закладів, навчальних установ різних рівнів, а також соціально-економічних прав відповідно до міжнародних стандартів. Угода також зобов'язувала держави-учасниці розробити і прийняти узгоджені законодавчі акти у сфері соціального захисту військових та їхніх сімей. До моменту ухвалення відповідних національних законів у кожній державі продовжували діяти норми законодавства колишнього СРСР, що забезпечувало правову тяглість і зменшувало ризик виникнення соціальної невизначеності серед військовослужбовців та осіб, які залишили військову службу [1, с. 18–21].

20.12.1991 р. ВРУ було ухвалено ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, який став фундаментальним нормативно-правовим актом у сфері врегулювання соціальних і правових гарантій зазначеної категорії осіб. У Законі вперше на рівні незалежної української держави було визначено коло військовослужбовців, на яких поширювалася його дія, також він закріпив ключові принципи державної політики у сфері соціального і правового захисту військовослужбовців, установив єдину систему такого захисту та гарантував створення належних умов для виконання ними конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни [135].

Водночас у 1990-ті роки Україна переживала процес масштабного скорочення Збройних Сил з метою оптимізації їх чисельності та зменшення навантаження на державний бюджет. У цих умовах органи законодавчої, виконавчої влади та місцевого самоврядування спрямовували свою діяльність на підтримання визначених законом соціальних гарантій для військових і членів їх сімей, однак така політика не завжди мала достатнє фінансове підкріплення у вигляді бюджетних видатків. Саме якість та стабільність правового регулювання соціального статусу військовослужбовців безпосередньо впливали на військову спроможність держави, оскільки служба в армії має низку суттєвих обмежень: відсутність права самостійного вибору місця служби і проживання, ненормований робочий день, постійні ротації та зміни місця дислокації, а також дефіцит житлового забезпечення. Унаслідок цього військова служба часто

ставала фактором дестабілізації сімейних відносин, що проявлялося у зростанні кількості розлучень і неодружених військовослужбовців, що у свою чергу могло негативно відображатися на моральному кліматі у військових колективах і, відповідно, на боєздатності Збройних Сил. Специфіка військової кар'єри створювала проблеми і для членів сімей військовослужбовців. Зокрема, дружини (чоловіки) останніх нерідко були позбавлені можливості працювати за фахом або працевлаштуватися взагалі через постійні переїзди і відсутність відповідних вакансій у місцевості проходження служби. З огляду на ці обставини законодавець передбачив спеціальну правову гарантію: до загального трудового стажу, для нарахування пенсії за віком дружинам (чоловікам) військовослужбовців, за винятком строковиків, враховувався період спільного проживання із чоловіком (дружиною) у населених пунктах, де не існувало можливості для їхнього працевлаштування, але не більше ніж 10 років [63, с. 163–165].

ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII складає правову основу соціального забезпечення військових та ветеранів бойових дій, а також установлює широкий спектр пільг, соціальних послуг та фінансової допомоги для учасників бойових дій, ветеранів війни та осіб, які мають особливі заслуги перед державою. Закон формує правові засади для реалізації механізмів соціального партнерства між державою, громадськими організаціями та іншими зацікавленими суб'єктами, що дозволяє координовано захищати соціальні права зазначеної категорії осіб і забезпечує сталість відповідних програм підтримки [136].

Із науково-юридичної точки зору, ці нормативні акти реалізують концепцію соціальної компенсації, відповідно до якої держава покликана відшкодовувати обмеження, що накладаються на військовослужбовців у процесі проходження служби, та забезпечувати баланс між службовими обов'язками та соціальними правами. Важливим аспектом є комплексність підходу: соціальні гарантії поширюються не лише на самих військовослужбовців, а й на членів їхніх сімей, охоплюючи питання матеріального забезпечення, медичного

обслуговування, пенсійного забезпечення, доступу до освіти, а також соціальної адаптації після завершення служби.

Із точки зору порівняльного права, українська модель соціального захисту військових відповідає основним міжнародним стандартам, зокрема положенням Конвенцій МОП щодо соціального забезпечення [39] та рекомендаціям Ради Європи щодо прав ветеранів і військовослужбовців, забезпечуючи поєднання правової гарантії з ефективними механізмами реалізації соціальних прав на національному рівні. Таким чином, закони не лише закріплюють конституційні права військових, а й створюють правову основу для соціального середовища в збройних силах та сприяють підвищенню боєздатності держави через соціальну підтримку особового складу та їхніх сімей.

Питання соціального захисту військовослужбовців регулюються Конституцією України, законами та іншими нормативно-правовими актами. У науковій літературі зазвичай виділяють дві основні групи нормативних документів, що регламентують соціальний захист (табл. 1.5): по-перше, загальні закони, які визначають державну політику у сфері соціального забезпечення та регулюють відносини загального характеру; по-друге, спеціальні законодавчі та підзаконні акти, що встановлюють правові засади соціального захисту конкретних категорій осіб – зокрема військовослужбовців і членів їхніх сімей – та врегульовують конкретні соціальні проблеми [68, с. 85–87].

Таблиця 1.5

Класифікація нормативно-правових актів у сфері соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей

Група джерел	Нормативні акти	Положення
1	2	3
Перша група (Конституція України)	ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР	- ст. 46 ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР - Фінансування - Забезпечення потреб через пенсії, соціальні виплати та допомоги; - Мережа закладів, що здійснюють догляд за непрацездатними. - ст. 17 ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР

Друга група (спеціалізовані закони)	ЗУ від 06.12.1991 р. № 1934-XII ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII ЗУ від 28.02.1991 р. № 796-XII ЗУ від 21.11.1992 р. № 2811-XII ЗУ від 05.07.2012 р. № 5067-VI	- Регламентують порядок соціального і правового захисту військовослужбовців та їх сімей. - Встановлюють державні гарантії для звільнених зі служби у зв'язку з реформуванням ЗСУ. - Визначають пенсійне забезпечення військовослужбовців. - Забезпечують спеціальні пільги для ветеранів війни, чорнобильців та інших категорій. - Деталізуються постановами КМУ, наказами міністерств та іншими підзаконними актами.
Кодифіковані акти	ЗУ від 02.12.2010 року № 2755-VI ЗУ від 30.06.1983 р. № 5464-X ЗУ від 25.10.2001 № 2768-III	- Встановлюють додаткові гарантії у сфері оподаткування, житла та землекористування. - Інтегрують соціальний захист військовослужбовців у ширший контекст правового регулювання суспільного життя.

Джерела: [125; 135; 105; 129; 138; 107; 111; 69; 23; 32].

До першої групи слід віднести ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР, що визначає соціальний захист як фундаментальне право громадян, закріплене у ст. 46 та ст. 17 Основного Закону [40].

У науковому контексті варто наголосити, що ст. 46 ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР [40] відіграє фундаментальну роль у формуванні сучасної моделі соціального захисту, включно із системою гарантій для військовослужбовців та їхніх сімей. Саме конституційне закріплення цього права створює основу для розробки спеціальних нормативно-правових актів, які деталізують порядок і механізми його реалізації. У цьому контексті мається на увазі, що закріплене в КУ загальне право на соціальний захист охоплює всі групи населення без винятку — громадян, але водночас виступає базою для встановлення окремих, додаткових гарантій для специфічних соціальних груп. Військовослужбовці через характер своєї діяльності підпадають під підвищений соціальний ризик, пов'язаний із можливістю втрати працездатності, загибелі чи полону. У свою чергу, обумовлює необхідність посиленого правового регулювання їх соціального забезпечення. Відтак ст. 46 КУ тісно кореспондується зі ст. 17, яка

1810987677748009

прямо встановлює обов’язок держави забезпечувати соціальний захист військових та членів їхніх сімей. Варто наголосити, що дві норми Основного Закону формують не лише загальну правову основу для реалізації права на соціальний захист, а й спеціальний механізм для категорій громадян, діяльність яких безпосередньо пов’язана з обороною держави [40].

Соціальні гарантії для військовослужбовців не можуть розглядатися лише у площині матеріального забезпечення чи страхових виплат, адже повинні включати комплексну систему підтримки – від пенсійного забезпечення та медичної допомоги до соціальних послуг, спрямованих на інтеграцію військових у цивільне життя після завершення служби. Наявність у Конституції України чітко сформульованих норм про соціальний захист дозволяє не тільки забезпечувати військовослужбовців та їхні сім’ї на належному рівні, а й закладає передумови для формування стійкої правової політики в умовах як мирного часу, так і воєнних викликів.

Норма ст. 17 ЗУ від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР конкретизує сферу дії соціального захисту щодо військовослужбовців та членів їх сімей, закріплюючи обов’язок держави гарантувати достойний рівень соціального захисту осіб, що проходять службу у ЗСУ та інших військових формуваннях. КУ поєднує загальні принципи соціального захисту громадян із спеціальними гарантіями для осіб, що виконують військовий обов’язок [40].

Соціальний захист громадян в Україні реалізується через механізми обов’язкового державного соціального страхування та надання соціальної допомоги, що забезпечують комплексне покриття соціальних потреб різних категорій населення. З огляду на це, конституційне закріплення соціального захисту виступає не лише правовою гарантією, а й інструментом підтримання соціальної стабільності та захисту найбільш вразливих груп населення, до яких належать і військовослужбовці з їхніми сім’ями.

За словами А. Л. Папікяна, загальнообов’язкове державне соціальне страхування слід розглядати як комплексну систему правових норм, зобов’язань і державних гарантій, спрямованих на забезпечення практичної реалізації

конституційного права громадян на соціальне забезпечення. Його призначення полягає у забезпеченні матеріальної підтримки осіб у випадках захворювання, повної, часткової чи тимчасової непрацездатності, втрати годувальника, вимушеного безробіття з об'єктивних причин, настання старості чи інших життєвих обставин, передбачених чинним законодавством. Фінансова база системи формується через спеціальні фонди, що наповнюються за рахунок страхових внесків громадян, роботодавців або відповідних органів, а також коштів державного бюджету та додаткових джерел, визначених правовими актами [62, с. 150].

Друга група охоплює спеціалізовані законодавчі акти, що регулюють соціальний захист військовослужбовців. До них належать, зокрема, закони: ЗУ від 06.12.1991 р. № 1934-XII; ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII; ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV; ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII; ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII; ЗУ від 28.02.1991 р. № 796-XII; ЗУ від 21.11.1992 р. № 2811-XII; ЗУ від 05.07.2012 р. № 5067-VI. Більшість положень зазначених нормативно-правових актів конкретизується у постановах КМУ, відомчих наказах та інших підзаконних нормативних документах.

Певні складові механізму соціального захисту визначаються нормами кодифікованих законодавчих актів, що встановлюють правові норми у різних сферах суспільного життя, зокрема ЗУ від 02.12.2010 року № 2755-VI; ЗУ від 30.06.1983 р. № 5464-X; ЗУ від 25.10.2001 № 2768-III. Нормативні акти забезпечують комплексність підходу до соціального захисту, інтегруючи його у ширший контекст правового регулювання життєдіяльності військових та членів їхніх сімей.

Відповідно до рішення від 20.12.2016 р. у справі № 1-38/2016 КСУ Основний Закон виокремлює окремі категорії громадян, яким держава зобов'язана гарантувати посилений соціальний захист. До таких категорій належать, зокрема, військовослужбовці. Запроваджені для них правові, організаційні та економічні гарантії не зумовлені факторами непрацездатності, безробіття чи браку матеріальних ресурсів, а випливають із специфіки виконання

службових завдань, пов’язаних із забезпеченням ключових функцій держави. Соціальні права і свободи людини та громадянина знайшли нормативне закріплення у статтях 46–47, 49–50 Конституції України. КУ має найвищу юридичну силу і слугує підґрунтям для ухвалення інших правових актів, які повинні узгоджуватися з її приписами. Її норми мають пряму дію, забезпечуючи реальне гарантування прав, свобод і законних інтересів громадян. У даний перелік включаються й соціальні права військовослужбовців [181, с. 250].

Як зазначає В. Павленко, наведені положення Основного Закону утворюють правову базу для подальшої регламентації відповідних відносин у спеціальному законодавстві. Оскільки КУ є актом найвищої юридичної сили, всі інші нормативно-правові документи ухвалюються на її основі та зобов’язані відповідати її приписам [59, с. 132].

Згідно зі ст. 1 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII соціальний захист військовослужбовців є складовою державної політики, що передбачає впровадження комплексу правових та соціальних механізмів, спрямованих на гарантування реалізації їхніх основоположних прав і свобод. Йдеться про забезпечення належного рівня життя військовослужбовців з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності, соціального статусу та потреб, що виникають у процесі виконання службових обов’язків. Такий захист охоплює надання допомоги у випадках втрати працездатності – як постійної, так і тимчасової, втрати годувальника, настання безробіття з незалежних від них причин, виходу на пенсію, а також в інших передбачених законом обставинах, і слугує основою підтримки соціальної рівноваги у сфері військової служби.

ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XI має визначальне значення у формуванні нормативно-правових засад забезпечення соціальної стабільності у військовому середовищі та гарантуванні реалізації правового статусу військовослужбовців як особливої соціально-професійної групи. Соціальний захист розглядається як специфічна діяльність держави, що спрямована на створення та функціонування цілісної системи правових і соціальних гарантій, здатних забезпечити повну реалізацію конституційних прав і свобод військовослужбовців, задовольнити

їхні матеріальні та духовні потреби відповідно до особливостей проходження військової служби та статусу в суспільстві. Особливий акцент робиться на компенсаційній функції держави, адже умови служби для військовослужбовців об'єктивно пов'язані з підвищеним ризиком, обмеженнями у здійсненні певних громадянських прав і свобод, а також з необхідністю виконання завдань, які мають життєво важливе значення для безпеки держави та суспільства [135].

Соціальний захист набуває комплексного характеру, оскільки охоплює не лише питання матеріального забезпечення військовослужбовців, а й широкий спектр соціальних гарантій. Закон також встановлює систему пільг, гарантій та компенсацій, що поширюється не лише на самих військовослужбовців, а й на членів їхніх сімей, забезпечуючи комплексність соціального захисту. При цьому законодавець закріпив важливе положення про уникнення дублювання соціальних виплат чи пільг: у разі наявності права на їх отримання з кількох підстав особа має право обрати одну з них, окрім випадків, прямо передбачених законом, що слугує, у свою чергу, як прагнення забезпечити баланс між ефективністю системи соціального захисту та економічною обґрунтованістю державної соціальної політики.

ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XI є фундаментальним нормативним актом, що визначає правові та організаційні ключові положення та напрямки державної політики у сфері соціального захисту. Його положення спрямовані на досягнення головної мети – всебічного забезпечення особового складу та членів їх сімей, підтримання соціальної стабільності у військовому середовищі та формування у суспільстві належного рівня довіри до держави як гаранта соціальних прав [135].

Проаналізувавши законодавчу базу пропонуємо узагальнити нормативно-правові документи, що регулюють досліджуване питання (табл. 1.6):

Таблиця 1.6

Нормативна база регулювання соціальних гарантій військовослужбовців

№	Норма закону	Характеристика
1	2	3
1	ЗУ від 06.12.1991 р. № 1934-XII	визначення функцій, складу ЗСУ, правових засад їх організації, діяльності, дислокації, керівництва та управління ними

2	ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII	державна політика у сфері соціального забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей ґрунтується на закріпленні основних принципів правового й соціального захисту, формуванні єдиної системи гарантій та компенсацій, а також створенні належних умов для реалізації ними конституційного обов'язку із захисту держави. Вона спрямована на забезпечення військовослужбовців і членів їхніх родин комплексом соціально-економічних, правових та політичних гарантій, що дозволяють підтримувати їхній добробут, стабільність і готовність до виконання покладених завдань.
3	ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV	має на меті визначення основ соціальних гарантій для військовослужбовців, що підлягають звільненню у зв'язку зі скороченням чисельності ЗСУ в процесі їх реформування, а також для членів їхніх сімей, з урахуванням необхідності збереження належного рівня матеріального та правового забезпечення.
4	ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII	забезпечення громадянами, які відповідно до цього закону користуються правом на пенсійне забезпечення та можуть реалізовувати своє конституційне право на державну пенсію у передбачених КУ випадках, із одночасним прагненням до уніфікації умов та стандартів пенсійного забезпечення цієї категорії громадян.

Джерело: складено автором на основі [135; 125; 105; 130].

Окремі приписи про соціальний захист військових та членів їх сімей деталізуються й у інших Законах України: ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [130], ЗУ від 22.10.1993 року № 3551-XII [136], ЗУ від 24.03.1998 року № 203/98-ВР [137], ЗУ від 05.10.2000 року № 2017-III [106], ЗУ від 09.07.2003 року № 1058-IV [108], ЗУ від 23.09.1999 року № 1105-XIV [109], ЗУ від 19.11.1992 року № 2801-XII [57], ЗУ від 10.12.1971 року № 322-VIII [38], ЗУ від 02.12.2010 року № 2755-VI [69], ЗУ від 30.06.1983 року № 5464-X [23], ЗУ від 25.10.2001 року № 2768-III [32].

Законотворчі положення регламентують загальні норми соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, передбачаючи гарантії оплати праці, робочого часу, відпочинку, медичного і санаторного лікування, житлового та матеріального забезпечення, а також надання пільг, допомог і пенсій.

Подальший розвиток законодавчого регулювання відбувся у зв'язку з прийняттям ЗУ від 24.03.1999 р. № 548-XIV. Відповідно до ст. 19 цього Закону, яким визначено, що соціальний і правовий захист військових та їхніх сімей

1810987677748009

реалізується державою відповідно до чинного законодавства та підзаконних документів. Тому було закладено системну основу для формування правових механізмів соціальної підтримки цієї категорії громадян [139].

Указом ПУ від 25.03.2021 р. № 121/2021 державна політика у сфері оборони, військового будівництва та воєнної діяльності розглядається у нерозривному зв'язку із гарантуванням соціальної захищеності військовослужбовців, зокрема в аспекті їх належного матеріального та фінансового забезпечення [133].

Введення воєнного стану спричинило потребу в оновленні чинного законодавства шляхом внесення змін, спрямованих на його вдосконалення механізмів соціального забезпечення військовослужбовців. У першу чергу вони торкнулися регламентації забезпечення медичної допомоги під час воєнного стану, а також систематизація процедур соціальної та професійної адаптації, розширення доступу звільнених військовослужбовців до безкоштовної психологічної допомоги, визначення механізму виплати одноразової грошової допомоги, а також створення рівних правових умов для обох батьків – військовослужбовців у догляді за дитиною в критичний період. Указані зміни істотно посилили систему соціальних гарантій як для самих військовослужбовців, так і для членів їхніх сімей, одночасно акцентувавши увагу держави на підтримці осіб, які вже завершили військову службу.

Відповідно до правових актів, військові та їхні родини користуються встановленими пільгами, гарантіями і компенсаціями, закріпленими у законах, підзаконних нормативно-правових актах та рішеннях органів місцевого самоврядування. Одночасно якщо громадянин має право на отримання тієї ж пільги, гарантії або компенсації за кількома критеріями, особа може реалізувати це право лише один раз на власний розсуд, за винятком ситуацій, прямо визначених законодавством [135].

Указом ПУ № 69/2022 від 24.02.2022 р., в умовах повномасштабної агресії рф та з метою посилення обороноздатності країни було прийнято рішення про загальну мобілізацію [110]. Генеральний штаб ЗСУ визначив порядок та обсяги

призову, водночас значна кількість військовозобов'язаних висловила бажання добровільно приєднатися до захисту країни в складі ЗС та інших військових формувань України. Мобілізовані особи, вступаючи на службу, здебільшого обізнані про свої права та обов'язки, проте практика реалізації соціальних гарантій нерідко залишається непослідовною. Л. К. Семів, В. Р. Клос зазначають, що соціологічні дослідження засвідчують, не завжди військове керівництво своєчасно доводить до військовослужбовців інформацію про їхні законні права на окремі види допомоги, включно з безоплатним кваліфікованим медичним обслуговуванням [161, с. 113]. Така ситуація зумовлена як масштабністю військового контингенту, так і певною безсистемністю норм щодо соціального захисту, а також запровадженням нового механізму його реалізації за умов загострення військово-політичної обстановки.

Відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2022 р. № 16 держава забезпечує військовослужбовців необхідним матеріальним, речовим і грошовим забезпеченням, що має гарантувати належний рівень їхнього соціального і професійного захисту. Зокрема, військовим щомісяця нараховується посадовий оклад, передбачені грошові заохочення, надбавки та премії, а також компенсації за участь у бойових операціях або перебування у полоні чи блокаді. У період дії воєнного стану передбачена додаткова винагорода для військовослужбовців ЗСУ, яка може становити до 30 000 грн. на місяць пропорційно часу служби. Для військовослужбовців, які безпосередньо залучені до бойових операцій, розмір цієї винагороди підвищується до 100 000 грн на місяць пропорційно тривалості їхньої участі в таких діях. [65].

Нині система соціального й правового захисту військових та членів їхніх сімей врегульована понад сорока законами та численними підзаконними нормативно-правовими актами. З огляду на сучасні умови, нові потреби та актуальні виклики, відповідне законодавство перебуває в процесі постійного вдосконалення та доповнення.

Аналізуючи масив нормативно-правових актів, що законодавчо регулюють соціальний захист військових та їхніх родин, що підтверджує динамічний

розвиток і адаптацію правових норм у цій сфері. Проте значна кількість нормативних документів не завжди забезпечує формування цілісної та комплексної системи соціального захисту. Так, у процесі дослідження нами встановлено, що норми, що визначають конкретні види соціального захисту військовослужбовців, мають фрагментарний характер. Зокрема, нормативно-правові акти різного рівня юридичної сили регулюють окремі аспекти одного виду соціального забезпечення, визначаючи лише певні його характеристики, розміри або порядок надання, що створює безсистемність у правовому регулюванні. Для формування чіткого уявлення про зміст, обсяг, розмір та порядок забезпечення здійснення певного виду соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин необхідним є системний аналіз одночасно кількох нормативно-правових актів. Зазначений підхід ускладнює визначення ефективного шляху вирішення практичних проблем у цій сфері. У результаті, попри існування законодавчих норм щодо соціального захисту цієї категорії громадян, багато питань досі залишаються без належного врегулювання.

Слід підкреслити, що на сьогодні відсутній єдиний підхід до правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей. Немає єдиного законодавчого акта, який визначав би узгоджені та інтегровані стандарти і принципи, що визначають структуру та функціонування всієї системи соціального забезпечення в цій сфері. Незважаючи на внесені зміни, спрямовані на покращення якості соціального захисту, вони переважно мають кількісний характер і не стосуються фундаментальної якості нормативного регулювання.

Отже, попри певні позитивні зміни у законодавчому забезпеченні соціального захисту військовослужбовців, сучасна практика демонструє необхідність подальшого вдосконалення правової бази, формування єдиного підходу до нормування та узгодження окремих нормативних актів з метою забезпечення комплексного, системного та ефективного соціального захисту зазначеної категорії осіб.

1810987677748099

Ключове значення має ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135], який, відповідно до приписів Конституції, визначає основні принципи державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців. Він закріплює єдину систему соціальних і правових гарантій, спрямованих на забезпечення сприятливих умов їхньої служби, реалізацію конституційних прав та виконання покладених на них обов'язків. Згідно із Законом, військові та члени їхніх сімей користуються пільгами, гарантіями та компенсаціями, передбаченими як загальним законодавством України, так і спеціальними нормативно-правовими актами та рішеннями органів місцевого самоврядування. Особливу увагу законодавець приділяє уникненню дублювання пільг і компенсацій. Якщо військовослужбовець чи члени його сім'ї мають право на одержання одного й того ж виду соціальної підтримки з кількох підстав, вони можуть скористатися ним лише один раз за власним вибором, за винятком випадків, прямо визначених у законі. Такий підхід спрямований на раціональне використання державних ресурсів і забезпечення справедливості у сфері соціальних виплат. Разом із тим, закон містить і обмежувальні положення. Зокрема, положення закону не поширюються на членів сімей військовослужбовців, військовозобов'язаних та резервістів у випадках, коли смерть чи загибель зазначених осіб стала наслідком вчинення ними кримінальних або адміністративних правопорушень, перебування у стані алкогольного, наркотичного чи токсичного сп'яніння, а також умисного заподіяння собі тілесних ушкоджень. Таке правове обмеження є проявом принципу юридичної відповідальності та підкреслює, що державні гарантії соціального захисту мають надаватися лише у випадках, коли загибель чи інші обставини пов'язані з добросовісним виконанням військового обов'язку, а не з протиправною поведінкою.

Дослідження чинного законодавства України показує, що поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» не отримало нормативного визначення. Правові акти обмежуються загальними положеннями, що держава забезпечує військовослужбовцям та їхнім сім'ям соціальний та правовий захист відповідно до законів та прийнятих на їх основі нормативно-

1810987677748099

правових актів. Проте таке формулювання не може вважатися нормативним визначенням цієї категорії, оскільки воно не розкриває її сутності, характеристик та обсягу відповідних прав і гарантій.

Відсутність чіткого законодавчого визначення створює певну прогалину у правовому регулюванні, що ускладнює як теоретичне осмислення, так і практичне застосування відповідних норм. Адже соціальний захист членів сімей військових має свої специфічні особливості, обумовлені особливим статусом військової служби та високим рівнем соціальних ризиків, пов'язаних з її проходженням. Водночас формулювання чіткого правового визначення цієї категорії зумовлювало підвищення рівня правової визначеності, забезпечення єдності у правозастосуванні та створення передумов для більш ефективного здійснення державної політики у цій сфері.

Отже, науково та практично обґрунтованим можемо дійти висновку, що законодавець має розробити і закріпити нормативне визначення поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців». Таким чином, це дозволило б не лише усунути існуючу прогалину, а й забезпечити належне відображення у правових нормах усієї сукупності соціальних гарантій, пільг та компенсацій, які покликані гарантувати гідний рівень життя та стабільність для даної категорії громадян. Пропонуємо наступне визначення «соціальний захист членів сімей військовослужбовців» – це закріплена у законодавстві та гарантована державою система правових, економічних і організаційних заходів, які забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод та задоволення матеріальних, соціальних і духовних потреб членів родин військовослужбовців, що перебувають у урахуванням їхнього особливого правового статусу, що зумовлений специфікою військової служби та підвищеним рівнем соціальних ризиків.

Отже, з часу проголошення незалежності Україна пройшла складний етап становлення системи соціального захисту військових та членів їхніх сімей, що спочатку спиралася на радянські правові підходи та угоди в межах СНД, але поступово набула національного змісту. Прийняття ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-

XII та низки спеціальних законів заклало нормативну основу для формування гарантій у сфері грошового, житлового, медичного, пенсійного забезпечення, а також пільг і компенсацій. Водночас сучасна практика засвідчує розрив між проголошеними гарантіями та їх реальною реалізацією через фінансові та організаційні обмеження, що зумовлює потребу у подальшій модернізації законодавства та гармонізації його з міжнародними стандартами.

Висновки до розділу 1

У цьому розділі здійснено комплексний аналіз загальнотеоретичних та нормативно-правових засад соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, що дало підстави дійти нижченаведених висновків.

1. Соціальний захист військовослужбовців слід розглядати не лише як систему матеріального забезпечення, але як багатовимірний феномен, що інтегрує комплекс правових, економічних, організаційних, психологічних та соціальних заходів, спрямованих на забезпечення конституційних прав і свобод, а також створення гідних умов для виконання професійних обов’язків в умовах підвищеного ризику та специфіки військової служби. Відсутність уніфікованого підходу до дефініції «соціальний захист військовослужбовців» в науковому дискурсі зумовлює необхідність розробки інтегративної концепції, яка враховувала б багатоаспектність цього явища.

2. Система соціального захисту військовослужбовців є складною багаторівневою конструкцією, що включає низку взаємопов’язаних підсистем, які функціонують на основі принципу ієрархічності. Ефективне управління цією системою передбачає застосування сучасних методів і засобів, спрямованих на забезпечення її стабільного функціонування та адаптації до мінливих соціально-економічних умов.

3. Правовий статус військовослужбовців, який характеризується наявністю специфічних прав, обов’язків та обмежень, обумовлених виконанням завдань із забезпечення обороноздатності держави, вимагає розробки та впровадження

1810987677748099

спеціального механізму соціального захисту, що враховує особливості військової служби та забезпечує компенсацію ризиків і обмежень, пов’язаних з її проходженням.

4. На основі критичного аналізу існуючих нині наукових підходів до визначення сутності соціального захисту військовослужбовців запропоновано інтегративний підхід, що передбачає поєднання державних, спеціальних, додаткових та недержавних форм забезпечення, а також врахування правових, медичних, соціальних, психологічних та матеріальних аспектів. Такий підхід є найбільш оптимальним для формування ефективної політики соціального захисту в умовах воєнних викликів та трансформацій оборонної сфери.

5. В умовах воєнного стану завдання держави щодо забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців набуває особливої актуальності та вимагає посилення нормативно-правової регламентації та оперативного реагування органів виконавчої влади. Автор наголошує, що ефективний соціальний захист військовослужбовців є важливим чинником забезпечення обороноздатності держави та мотивації військовослужбовців до виконання службових обов’язків.

6. Класифікацію форм та видів соціального захисту військовослужбовців запропоновано здійснювати на основі критерію їх функціональної спрямованості, що дозволило виокремити оздоровчо-рекреаційні, житлово-побутові, трудові, матеріальні, пенсійні, адаптаційно-реабілітаційні та інші форми, кожна з яких має специфічні особливості та механізми реалізації.

7. Захист соціальних прав родин військовослужбовців є невід’ємною складовою єдиної системи соціального забезпечення населення та вимагає розробки та впровадження спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя цієї категорії громадян з урахуванням особливих соціальних ризиків, пов’язаних з проходженням військової служби їхнім членом сім’ї.

1810987677748099

РОЗДІЛ 2
ОСОБЛИВОСТІ ОКРЕМИХ ВИДІВ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

2.1 Грошове та пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей

Грошове забезпечення становить фундамент матеріального добробуту військовослужбовців, адже воно підвищує матеріальну зацікавленість у досягненні високого рівня бойової підготовки, тоді як недооцінка його належного рівня спричиняє негативні наслідки для функціонування ЗСУ загалом. Для військовослужбовців грошове забезпечення виступає ключовим джерелом доходу, яке забезпечує задоволення індивідуальних потреб та можливість утримання членів сім'ї. За своїм змістовним наповненням грошове забезпечення є специфічною формою винагороди за виконання професійних обов'язків, що регулюється нормами спеціального законодавства, яке визначає порядок та умови його надання [3, с. 541].

М. В. Ляпін та С. М. Чімишенко зазначають, що у правовій доктрині категорія «грошове забезпечення» визначається як частина національного доходу, яка у грошовій формі надається військовослужбовцям з метою задоволення їхніх матеріальних та культурних потреб, з урахуванням особливостей військової служби та специфіки її проходження окремими категоріями військовослужбовців [46, с. 197]. Зазначена позиція свідчить про подвійний характер грошового забезпечення: по-перше, воно виступає елементом економічного перерозподілу суспільних ресурсів, а по-друге, виконує соціальну функцію, забезпечуючи матеріальні й культурні потреби військових. У такому розумінні держава, здійснюючи розподіл національного доходу, реалізує свій конституційний обов'язок із підтримки осіб, чия професійна діяльність пов'язана з підвищеними ризиками для життя та здоров'я. Враховуючи особливий правовий статус військовослужбовців, саме грошове забезпечення становить основу їх соціальної безпеки, виконуючи функцію

1810987677748099

основного джерела доходу, що гарантує як особисте утримання, так і належний рівень матеріального забезпечення членів їхніх сімей [171, с. 16].

Подібної позиції дотримується і Д. Р. Вічавський, який характеризує «грошове забезпечення» як систему гарантованих державою фінансових стимулів, що призначаються військовослужбовцям відповідно до кількості та якості їхньої праці, з урахуванням особливостей військової діяльності [14, с. 68].

Сучасні наукові підходи О. В. Удовенко визначають «грошове забезпечення військовослужбовців» як гарантовану державою форму винагороди належного рівня, яка виражається у грошовому еквіваленті в межах асигнувань, закладених у відповідний бюджет, та залежить від умов проходження служби, посади, військового звання, кваліфікації, наукового ступеня і вченого звання військовослужбовця [178, с. 57].

Так, О. Музичук розглядає грошове забезпечення як винагороду, що надається за виконання службово-трудових функцій відповідно до укладеного контракту, яка включає як основні виплати, незалежні від стану бюджетного фінансування, так і додаткові, що можуть установлюватися керівництвом відповідних органів у межах фонду оплати праці [54, с. 67]. На думку М. М. Постернака, грошове забезпечення – це плата за військову службу [96].

Отже, на нашу думку «грошове забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей» – це гарантована державою система матеріального утримання та фінансових стимулів, що має правовий і соціально-економічний характер, виражається у грошовій формі та спрямована на забезпечення належного рівня життя військовослужбовців та їхніх сімей, враховуючи особливий статус військової служби, її ризики та специфіку проходження, а також виступає ключовим механізмом реалізації державної політики соціального захисту у військовій сфері.

Розглядаючи пенсійне забезпечення, варто зазначити, що М. В. Мицай виділяє таке право як складову права особи на соціальний захист, що має системний та інтегрований характер і передбачає можливість отримання матеріальної підтримки за рахунок коштів пенсійного страхування у разі

досягнення певного віку чи настання інших обставин [50, с. 98]. На думку Г. В. Русак, пенсійне забезпечення слід розуміти як сукупність правових, організаційних та економічних механізмів, закріплених у законодавстві, які спрямовані на здійснення фінансових виплат непрацездатним громадянам у зв'язку з настанням таких життєвих ситуацій, як старість, інвалідність або втрата годувальника [160, с. 110]. Пенсійне забезпечення військовослужбовців має низку специфічних рис, обумовлених особливим характером військової служби. Як зазначають М. Р. Кравченко та З. Р. Вітенко, держава гарантує військовослужбовцям особливі умови пенсійного забезпечення на основі спеціальних законодавчих актів. Зокрема, передбачено призначення пенсій у розмірі не нижчому за прожитковий мінімум, визначення розміру пенсій залежно від грошового забезпечення, проведення регулярних перерахунків та надання додаткових соціальних гарантій [42, с. 136]. М. Б. Стецьків підкреслює, що спеціальний характер пенсійного забезпечення осіб, звільнених із військової служби, має конституційне підґрунтя. Конституція гарантує соціальний захист громадян, які перебувають на службі у ЗСУ, тому пенсійне забезпечення військовослужбовців розглядається не лише як елемент системи соціального захисту, а й як складова частина національної безпеки [174, с. 272].

С. К. Андрійчук зауважує, що законодавство в цій сфері повинно бути цілісним, узгодженим та стабільним, без частих і хаотичних змін, оскільки саме це сприяє підвищенню престижу військової служби [2, с. 78].

Інститут пенсійного забезпечення військовослужбовців в особливий період являє собою окрему правову конструкцію, спрямовану на врегулювання специфічного кола суспільних відносин, що виникають у зв'язку із реалізацією пенсійних прав військовослужбовців у надзвичайних умовах – під час воєнного стану, мобілізації чи безпосередньої участі в бойових діях. Його зміст охоплює визначення умов призначення та порядку нарахування пенсій, встановлення розмірів пенсійних виплат, а також закріплення особливих гарантій для осіб, які отримали інвалідність або інші ушкодження здоров'я у зв'язку з проходженням військової служби.

1810987677748009

Норми, що формують цей інститут, становлять взаємопов'язані положення, які базуються на основоположних принципах пенсійного забезпечення – справедливості, достатності, пропорційності та відповідності рівню внеску військовослужбовця у забезпечення обороноздатності держави [22, с. 281–282].

Законодавче регулювання соціального та правового захисту військовослужбовців в Україні має системний характер і формувалося поступово, у відповідь на суспільно-політичні та військові виклики. Першим фундаментальним нормативним актом у цій сфері став ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135]. Він визначив основні засади державної політики щодо гарантій соціального захисту військовослужбовців і членів їхніх сімей, закріпив єдину систему їхнього правового регулювання та встановив гарантії у соціальній, економічній і політичній сферах. Особливе значення цього Закону полягає в тому, що він прямо кореспондує з положеннями КУ, реалізуючи її приписи про обов'язок держави забезпечувати належні умови для виконання військовослужбовцями конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни. Держава на нормативному рівні закріплює обов'язок забезпечувати військовослужбовців матеріальними та соціальними гарантіями, що прямо випливає з положень ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135]. Грошове забезпечення військовослужбовця визначається залежно від займаної посади, військового звання, вислуги років, умов проходження служби, а також наявності наукового ступеня чи вченого звання, що відповідає вимогам ст. 9 вказаного Закону [135]. Отже, розмір грошового забезпечення формується на індивідуальній основі та має на меті не лише гарантувати базові потреби військовослужбовців, а й створювати мотиваційні стимули для ефективного виконання службових обов'язків.

Важливе значення має наказ Міноборони України від 07.06.2018 р. № 260, яким затверджено Порядок надання грошового забезпечення військовим ЗСУ та певним іншим особам, який визначає механізми його нарахування, структуру та регламентує правовий статус ветеранів війни, включно з умовами їхнього

життєзабезпечення [116]. Значущою є норма, відповідно до якої до військовослужбовців діючої армії прирівнюються особи, які під час Другої світової військовослужбовці, що проходили службу в органах МВС або КДБ СРСР, а також брали участь в обороні окремих міст, отримують зарахування цього періоду до вислуги для призначення пільгової пенсії.

Ключовим нормативним актом, що системно врегульовує питання структури та порядку виплати грошового забезпечення, є Постанова КМУ від 30.08.2017 р. № 704. Він закріплює тарифну сітку розрядів і коефіцієнтів посадових окладів для різних категорій військовослужбовців (крім строковиків), а також визначає схему тарифних розрядів за типовими посадами офіцерського складу. Постановою деталізовано елементи грошового забезпечення, до яких належать посадовий оклад, оклад за військове (спеціальне) звання, щомісячні надбавки, доплати, постійні винагороди, премії та одноразові додаткові виплати. Такий підхід спрямований на забезпечення належного рівня фінансової мотивації та соціального захисту військовослужбовців [104].

Під час реформування ЗСУ у мирний час та необхідністю скорочення чисельності військовослужбовців було прийнято ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV, який визначив додаткові правові гарантії соціального захисту осіб, які звільняються внаслідок скорочення, та членів їхніх сімей, забезпечуючи стабільність та соціальну адаптацію після завершення служби [105].

На відміну від зазначених вище актів, що приймалися переважно в умовах мирного часу, ЗУ від 27.07.2022 р. № 2454-IX був ухвалений під час повномасштабної збройної агресії рф проти України. Його прийняття мало на меті посилити соціальний захист осіб, які відзначилися визначними заслугами перед державою та безпосередньо сприяли захисту її суверенітету й територіальної цілісності, а також членів сімей загиблих осіб, які здійснили такий внесок. Центральним інструментом реалізації цього Закону є щомісячні грошові виплати, що забезпечують адресну та стабільну фінансову підтримку [141].

Аналіз законодавства дало змогу окреслити фінансово-правову специфіку та вибудувати структуру грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ за його складовими елементами (мал. 2.1).

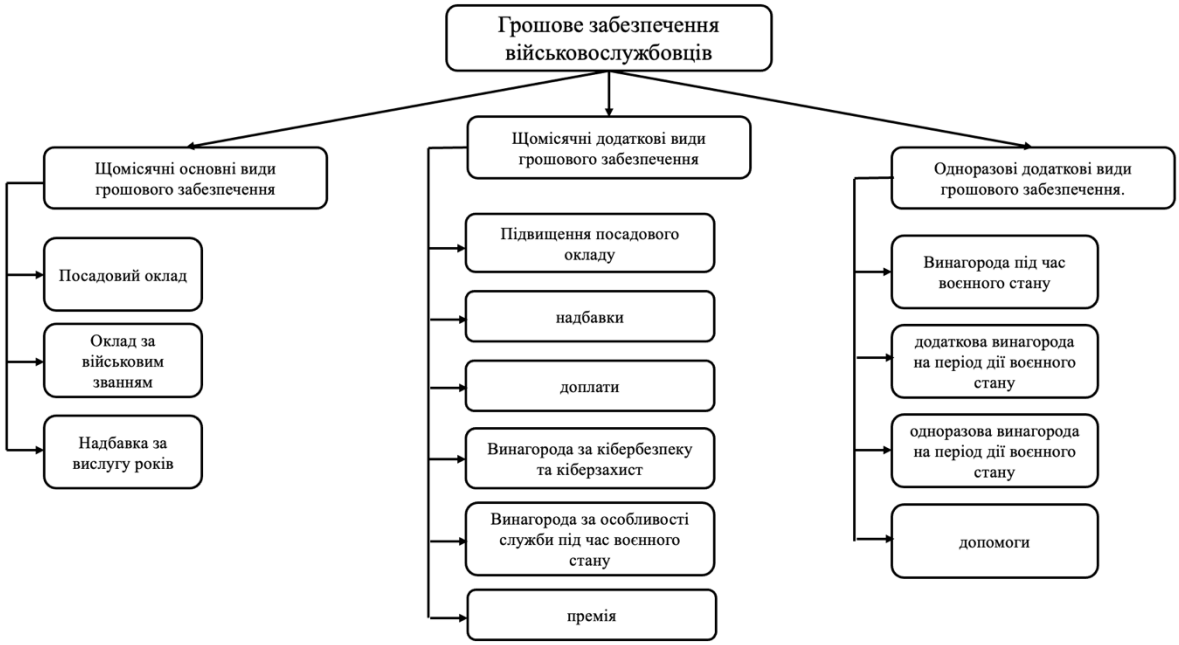

Малюнок 2.1 – Структура грошового забезпечення військовослужбовців України

Джерело: складено автором самостійно

Грошове забезпечення у правовій доктрині та законодавстві України виступає багатокомпонентною системою, що ґрунтується на чітко визначених нормативних критеріях. Базовим елементом такої системи є посадовий оклад, який визначається за тарифними коефіцієнтами відповідно до додатків до Постанови КМУ від 30.08.2017 р. № 704. Саме він становить основу для нарахування більшості надбавок, доплат та винагород, що передбачає застосування тарифних розрядів залежно від категорії та специфіки військової посади. Законодавство встановлює, що важливим елементом структури грошового забезпечення є надбавка за вислугу років, розмір якої прямо залежить від тривалості військової служби. Надбавка визначається у відсотках від суми посадового окладу та окладу за військовим (спеціальним) званням, відповідно до

положень Постанови № 704 та Наказу Міноборони від 07.06.2018 № 260. Такий підхід забезпечує диференціацію грошового забезпечення залежно від стажу військовослужбовця, що відображає принцип справедливості та стимулює тривале проходження служби. До структури грошового забезпечення включається надбавка за особливості проходження служби, яка враховує складність і значимість виконуваних завдань. Вона може досягати 100% від посадового окладу з урахуванням військового звання та надбавки за вислугу років. Таке правове регулювання має стимулюючу функцію, оскільки дозволяє диференціювати виплати залежно від рівня відповідальності та ризиків, покладених на конкретного військовослужбовця [104].

Окремим елементом системи є преміювання, яке здійснюється у межах фонду премій, що формується не менш як із 10 % фонду посадових окладів та економії фонду грошового забезпечення. Для військовослужбовців розвідувальних органів цей показник підвищений до 30 %. Розмір премії визначається з урахуванням особистого внеску військовослужбовця у виконані завдань, що свідчить про наявність індивідуального підходу до оцінки результативності їхньої служби. Додатково важливим інструментом збереження спроможності грошового забезпечення є індексація, передбачена ЗУ від 03.07.1991 р. № 1282-XII [126].

Таким чином, зазначимо, що правове регулювання грошового забезпечення військовослужбовців в Україні відзначається багаторівневою структурою, яка поєднує базові оклади, надбавки, премії та індексаційні механізми. З одного боку, така модель сприяє комплексному підходу до забезпечення матеріальних гарантій військових, а з іншого – відображає необхідність балансу між інтересами держави та потребами осіб, які виконують особливо важливі й ризиковані функції із захисту національної безпеки.

Після звільнення зі служби військовослужбовці користуються правом на пенсійне забезпечення. Після проголошення незалежності України 24.08.1991 р., уряд розпочав масштабну роботу над формуванням власної законодавчої бази у сфері пенсійного забезпечення. В тому ж році було ухвалено два фундаментальні

нормативно-правові акти, що заклали основу для побудови національної системи соціального захисту: ЗУ від 28.02.1991 р. № 1427-XII та ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Прийняття останнього стало відправною точкою у становленні першого етапу національної пенсійної системи незалежної держави, де було започатковано принципи соціальної справедливості та диференційованого підходу до визначення пенсійних виплат. У подальші роки законодавство розвивалося в напрямі удосконалення правового регулювання та розширення соціальних гарантій для окремих категорій громадян. Зокрема, важливим кроком стало ухвалення ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [170, с. 46-47]. Закон і нині залишається чинним, виступаючи базовим нормативним актом, що регулює пенсійне забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей. Разом із тим, у зв'язку з необхідністю приведення законодавства у відповідність до сучасних соціально-економічних умов, ЗУ від 04.04.2006 р. № 3591-IV було внесено суттєві зміни. У результаті його назву було викладено в оновленій редакції ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [144, с. 210].

Відповідно до цього Закону визначено умови, порядок і норми пенсійного забезпечення осіб, звільнених із військової служби, а також закріплено низку державних гарантій для зазначеної категорії громадян, зокрема: забезпечення гідного рівня пенсійних виплат, не нижчого за прожитковий мінімум, установлений законом; здійснення перерахунку пенсій у разі підвищення грошового забезпечення військовослужбовців; надання соціальних гарантій і реалізація на державному рівні заходів, спрямованих на посилення соціального захисту військових пенсіонерів та членів їхніх сімей. Згідно зі ст. 1 цього Закону, військовослужбовці набувають права на довічну пенсію за вислугу років або на пенсію по інвалідності. Відповідно до ст. 12 Закон конкретизує умови призначення пенсії за вислугу років – її може бути нараховано лише після звільнення з військової служби, за наявності 25 років вислуги незалежно від віку, або після досягнення 45-річного віку за умови не менше ніж 12 років і 6 місяців військової служби [130].

Додатковим механізмом реалізації соціальних гарантій виступає Постанова КМУ від 28.12.2011 р. № 1381, яка визначає правові засади забезпечення соціальної стабільності та встановлює мінімальний розмір пенсії особам, що мають право на пенсійне забезпечення згідно із ЗУ 09.04.1992 р. № 2262-XII.Постанова безпосередньо спрямована на зміцнення соціальної безпеки колишніх військовослужбовців та їхніх сімей [131].

Важливим етапом еволюції системи пенсійного забезпечення військовослужбовців України стала збройна агресія рф, що розпочалася у 2014 р. Події, пов'язані з анексією АРК, а також запровадженням режиму антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей (яка з травня 2019 р. була трансформована в ООС), зумовили необхідність комплексного реформування ЗСУ та всієї системи оборонного сектору. У цих умовах першочергового значення набуло питання вдосконалення механізмів соціального захисту військовослужбовців, які внаслідок воєнних подій отримали статус однієї з найуразливіших, але водночас і найпріоритетніших категорій громадян.

З метою упорядкування та підвищення рівня матеріального забезпечення військовослужбовців, КМУ ухвалив низку нормативно-правових актів, зокрема Постанову від 30.08.2017 р. № 704 та Постанову від 21.02.2018 р. № 103. Вказані документи закріпили механізм підвищення грошового забезпечення військовослужбовців і забезпечили проведення перерахунку пенсій відповідно до оновлених посадових окладів, окладів за військовими званнями та інших елементів грошового забезпечення [166, с. 208].

Початок повномасштабного вторгнення рф 24.02.2022 р. та запровадження в Україні воєнного стану спричинили нові зміни у сфері соціального захисту військових [180, с. 517–518]. Для забезпечення належного рівня грошових виплат уряд прийняв постанову КМУ від 28.02.2024 р. № 168, якою передбачено запровадження додаткових матеріальних виплат військовослужбовцям, а також визначено порядок надання одноразової грошової допомоги сім'ям загиблих

військових. Виплати фінансуються за рахунок коштів резервного фонду державного бюджету [65].

У науковій літературі підкреслюється, що в умовах тривалої загальної мобілізації та зростання кількості осіб, які одночасно виконують обов'язок із захисту незалежності держави та піклуються про матеріальне забезпечення своїх родин, тема грошового забезпечення військовослужбовців стає вкрай актуальною та стає предметом суспільних дискусій. Розміри грошового забезпечення мають відповідати сучасним соціально-економічним реаліям, гарантувати стабільність та відображати рівень фізичного й морального навантаження, включаючи ризики, пов'язані з проходженням військової служби. Водночас важливим є створення належних умов для життя військовослужбовців та їхніх сімей, що потребує гідного матеріального забезпечення. Разом з тим, ефективність системи грошового забезпечення неможлива без належної нормативно-правової бази, яка не лише закріплює соціальні права військовослужбовців, але й гарантує їх практичну реалізацію [189, с. 335–336].

Унаслідок запровадження в Україні воєнного стану та значного розширення чисельності сил оборони актуалізувалося питання посилення соціальних гарантій для військовослужбовців. Забезпечення ЗСУ якісним кадровим складом і необхідними ресурсами в умовах воєнного конфлікту є одним із ключових викликів сучасності. Фінансова політика держави в цій сфері передбачає формування та впровадження належної нормативно-правової бази, що слугує підґрунтям для коригування рівня грошового забезпечення з урахуванням підвищених ризиків військової служби. Л. Городянська зазначає, що основою фінансового планування виступають бюджетні ресурси, закладені у державному бюджеті, зокрема на потреби оборонного сектору. Нині у державі діє низка нормативно-правових актів, які врегульовують питання грошового забезпечення та оплати додаткових послуг, що надаються військовослужбовцям ЗСУ [16, с. 62–64].

Індивідуально визначене грошове забезпечення військовослужбовця має не лише поточне значення під час проходження служби, а й безпосередньо

впливає на обсяг соціальних гарантій, що надаються після її завершення. Саме від його розміру залежить визначення таких виплат, як одноразова допомога при звільненні, компенсація у разі переїзду до нового місця служби, допомога по безробіттю та інші види соціального забезпечення. Водночас показник грошового забезпечення, який військовослужбовець отримував перед звільненням, є ключовим критерієм для обчислення розміру його пенсії.

Варто підкреслити, що не всі складові грошового забезпечення, передбачені ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, враховуються при призначенні пенсій [135]. Питання пенсійного забезпечення регламентується спеціальним нормативним актом – ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Відповідно до ст. 43 цього Закону, розмір пенсії визначається виходячи із грошового забезпечення, яке включає посадовий оклад, оклад за військовим званням, процентну надбавку за вислугу років, щомісячні додаткові види грошового забезпечення (надбавки, доплати, підвищення) та премії, розмір яких визначено законодавством, за умови сплати з них єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування [130].

Спеціальний закон, що встановлює правові засади пенсійного забезпечення військовослужбовців, чітко визначає склад грошового забезпечення, який враховується при обчисленні пенсії. Із цього складу виключаються одноразові виплати, зокрема щорічні, щоквартальні або інші разові види матеріального заохочення. При визначенні розміру пенсії військовослужбовців враховуються лише ті складові грошового забезпечення, які прямо передбачені законом і з яких сплачено єдиний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Такий підхід забезпечує правову визначеність і прозорість у механізмі нарахування пенсій, виключаючи довільне трактування складових доходу військовослужбовця [44, с. 120].

Відповідно до чинного законодавства України, система пенсійного забезпечення осіб, звільнених із військової служби, а також членів їхніх сімей, передбачає три основні види пенсійних виплат: пенсію за вислугу років, пенсію по інвалідності та пенсію у зв'язку з втратою годувальника. У випадках, коли

особа набуває права одночасно на кілька державних пенсій, їй призначається лише одна – за власним вибором, що узгоджується з принципом індивідуального права на соціальне забезпечення.

Фінансування всіх видів військових пенсій, а також доплат, надбавок, підвищень і компенсаційних виплат здійснюється виключно за рахунок коштів Держбюджету України, що гарантує стабільність та неперервність їхнього отримання. Організація призначення, обчислення та виплати пенсій покладена на органи ПФУ, які діють у межах своїх повноважень, визначених законодавством.

Провідне місце у структурі військових пенсій займає довічна пенсія за вислугу років, яка призначається військовослужбовцям незалежно від віку за умови звільнення зі служби та наявності необхідного стажу. Закон визначає, що право на таку пенсію мають особи, які прослужили не менше 20 років. Розмір виплати залежить від тривалості вислуги: при 20 роках служби він становить 50% грошового забезпечення, а за кожен наступний рік додається 3%. Така система формує стимулюючий механізм, що заохочує продовження військової служби після досягнення мінімального стажу.

Водночас законодавством установлено максимальні межі пенсійних виплат – не більше 70 % грошового забезпечення. Для військовослужбовців, які брали участь у ліквідації наслідків аварії на Чорнобильській АЕС, встановлено підвищені розміри: 100% для осіб 1 категорії та 95% – для 2 категорії. Мінімальний розмір пенсії за вислугу років не може бути нижчим від прожиткового мінімуму для непрацездатних осіб, визначеного законом. Держава також забезпечує поступове підвищення рівня пенсійного забезпечення військовослужбовців шляхом упровадження надбавок, допомог і щорічних перерахунків, що спрямовані на збереження належного рівня соціального захисту осіб, які віддали значну частину життя служінню державі. Такий підхід відповідає конституційному принципу соціальної справедливості та гарантує виконання зобов’язань держави перед своїми захисниками.

Другий різновид пенсійного забезпечення становлять пенсії по інвалідності, які надаються військовослужбовцям, у яких інвалідність настала під час проходження служби, не пізніше трьох місяців після звільнення або згодом, якщо вона є наслідком поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, отриманих у період служби, перебування в полоні чи заручництві (за умови, що це не було добровільним і особа не вчинила злочинів проти миру чи людяності).

Розміри пенсій по інвалідності визначаються залежно від групи інвалідності та її причин (табл. 2.1):

Таблиця 2.1

Розміри пенсій по інвалідності для військовослужбовців

Група інвалідності	Розмір грошового забезпечення
1	2
Особи з інвалідністю внаслідок війни	
I група	100%
II група	80%
III група	60%
Інші особи з інвалідністю	
I група	70%
II група	60%
III група	40%

Джерело: складено автором самостійно на основі [130; 21, с. 287].

Третім видом є пенсії у зв'язку з втратою годувальника, що призначаються сім'ям військовослужбовців у випадках смерті годувальника під час служби, протягом трьох місяців після звільнення або пізніше, якщо смерть настала внаслідок поранення, контузії, каліцтва чи захворювання, отриманих під час служби. Право на зазначені пенсійні виплати також поширюється на сім'ї військових пенсіонерів у разі смерті годувальника під час отримання пенсії або протягом п'яти років після її припинення. Сім'ї військових, які зникли безвісти під час бойових дій, прирівнюються до сімей загиблих у зоні проведення операцій.

Розмір пенсійних виплат у разі втрати годувальника розмір виплат визначається залежно від обставин його смерті: членам сімей військовослужбовців, які загинули під час виконання службових обов'язків або

померли внаслідок поранень, контузій, каліцтв чи захворювань, отриманих під час захисту Батьківщини або ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи, надається відповідна пенсія (табл. 2.2):

Таблиця 2.2

Розмір пенсії військовослужбовців у разі втрати годувальника

Категорії осіб	Розмір грошового забезпечення
1	2
одному непрацездатному члену сім'ї	70%
двом і більше непрацездатним членам сім'ї (крім батьків і подружжя)	50%
сім'ям військовослужбовців, які померли внаслідок нещасного випадку, не пов'язаного з виконанням службових обов'язків, або через захворювання, пов'язане зі службою	30%

Джерело: складено автором самостійно на основі [130; 11, с. 23].

Пропонуємо виділити проблемні аспекти спираючись на практику реалізації грошового та система пенсійного забезпечення займає ключове місце в механізмі соціального захисту громадян України, при цьому судова практика у цій сфері відіграє важливу роль у формуванні та реалізації правових гарантій оскільки безпосередньо відображає ефективність реалізації державних гарантій, визначених КУ та ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Аналіз судових рішень ВС та ВП ВС свідчить, що незважаючи на усталену правову базу, у практичній площині зберігається низка системних проблем, пов'язаних із неоднозначним тлумаченням окремих норм, формальним підходом органів державної влади до їх застосування та відсутністю єдиних процедурних механізмів реалізації права на пенсію. В умовах сучасності, коли соціальний статус військових стає особливо важливим у контексті воєнного стану, питання своєчасного та повного пенсійного забезпечення стає не лише фінансовим, а й правовим індикатором довіри до держави. Судова практика демонструє, що найчастіше спори виникають у зв'язку з неврахуванням окремих періодів служби до вислуги років, відмовою у видачі або неналежним оформленням довідок про розмір грошового забезпечення, а також з неправомірним обмеженням строків для перерахунку

пенсій. Такі проблеми свідчать про наявність прогалин у нормативному регулюванні, що ускладнює реалізацію гарантованого статтями 46 і 47 КУ права на соціальний захист [40].

Однією з ключових проблем у сфері пенсійного забезпечення військовослужбовців та їхніх родин є відсутність чітко врегульованого порядку включення окремих періодів служби до страхового стажу та вислуги років для нарахування пенсії. Практика свідчить, що органи ПФУ та відповідні державні установи часто відмовляють у зарахуванні певних періодів військової служби через формальні недоліки документів, помилки у написанні прізвища, імені, по батькові або через відсутність наданих довідок про проходження служби. Як наслідок, військовослужбовці, які звільняються на пенсію, або члени їхніх сімей, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника, не можуть реалізувати своє конституційне право на соціальний захист та грошове забезпечення відповідно до статей 46 та 47 КУ. У постанові ВС від 18.06.2025 р. у справі № 200/4703/24 наголошено, що невизнання статусу військовослужбовця, а також неврахування пільгових періодів служби, визначених ст. 17-1 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII порушує право на пенсію та на перерахунок пенсії з дати виникнення відповідного права. Суд підкреслив, що органи влади не можуть обмежувати реалізацію цього права формальними підставами, оскільки це суперечить принципам конституційності та соціальної справедливості [77]. Аналогічна позиція викладена у постанові ВС від 27.03.2023 р. у справі № 520/16224/21 [78], де суд дійшов висновку, що відмова у зарахуванні періоду військової служби до вислуги років через формальні недоліки документів є неправомірною та порушує право на перерахунок пенсії. Проблема набуває особливої гостроти для членів сімей військовослужбовців, які мають право на пенсію у разі втрати годувальника, оскільки неврахування страхового стажу або вислуги років безпосередньо впливає на розмір та своєчасність призначення виплат, створюючи соціальну та фінансову невизначеність для сімей військовослужбовців.

Другим системним порушенням є неправомірне невиконання органами державної влади обов’язку щодо своєчасної видачі довідок про розмір грошового забезпечення для перерахунку пенсії. Видача таких довідок є ключовим етапом реалізації права на перерахунок пенсії згідно зі ст. 63 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [129], оскільки без відповідної довідки військовослужбовець або член сім’ї не може забезпечити коректний перерахунок пенсії за змінами грошового забезпечення. ВС у постанові від 12.12.2023 р. у справі № 380/1907/23 чітко сформулював, що видача довідки не підпадає під обмеження строку звернення до адміністративного суду, встановлене ч. 2 ст. 122 КАС України. Суд обґрунтував, що застосування шестимісячного строку унеможливлює реалізацію права на перерахунок пенсії за змінами окремих видів грошового забезпечення, якщо перерахунок не проведено з вини органів ПФУ або державних органів, які видають довідки [75]. Подібна позиція була підтверджена у рішенні ВС у справі від 05.03.2024 р. № 380/19324/23 [146] та Постанові ВП ВС від 23.05.2024 р. № 380/19324/23 [73] Суд наголосив, що довідки повинні містити середній розмір надбавок та премій, фактично виплачений за відповідну посадою у місяці виникнення права на перерахунок, і будь-які спроби державних органів указувати менші відсотки або не враховувати реальний розмір виплат є порушенням права на соціальний захист.

Третьою системною проблемою пропонуємо визначити невідповідність або неправомірне зменшення у довідках розміру надбавок, премій та інших складових грошового забезпечення, що враховуються при перерахунку пенсії. У численних спорах, які розглядав ВС та ВП ВС, позивачі звертаються з вимогою уточнити розмір грошового забезпечення, зокрема надбавок за особливості проходження служби та премій, у довідках, що подаються органами ПФУ для проведення перерахунку пенсії. Як встановлено у постанові ВС по справі № 380/19324/23 від 23.05.2024 р., у довідках про розмір грошового забезпечення повинні зазначатися середні розміри фактично виплачених надбавок та премій за місяць, у якому виникло право на перерахунок пенсії. Суд підкреслив, що будь-які відмінності у відсоткових значеннях, які встановлені адміністративним

органом, зменшують фактичний розмір пенсійних виплат і порушують право на соціальний захист, гарантоване Конституцією України та ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Аналогічна правова позиція міститься у постанові ВП ВС від 12.12.2018 р. у справі № 802/2196/17-а [72], де визначено, що розмір премії та надбавки, що враховуються для перерахунку пенсії, має відображати середній фактичний розмір виплат за відповідну посаду. Практика показує, що порушення цього правила є системним і призводить до зменшення законних виплат, що є прямим порушенням прав військовослужбовців та членів їх сімей на пенсію та її перерахунок, а також створює передумови для численних судових спорів щодо уточнення довідок про розмір грошового забезпечення.

Четвертою проблемою є невчасний або формально обмежений перерахунок пенсій у зв'язку зі зміною розміру грошового забезпечення або введенням нових видів надбавок та доплат. ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII передбачає, що перерахунок пенсій здійснюється з дати виникнення права на нього без обмеження строком, якщо перерахунок не проведено з вини органів ПФУ або інших державних органів, що видають довідки для перерахунку [129]. Проте на практиці органи влади часто затримують проведення перерахунку або обмежують його конкретними періодами, посилаючись на внутрішні регламенти чи адміністративні строки. ВС у постанові від 12.12.2023 р. у справі № 380/1907/23 чітко сформулював, що в таких випадках не застосовується шестимісячний строк звернення до адміністративного суду, передбачений ч. 2 ст. 122 КАС України, оскільки це обмежує реалізацію права на перерахунок пенсії [75]. ВП ВС по справі № 380/19324/23 також підкреслила, що перерахунок пенсії має здійснюватися без обмежень строком з урахуванням фактичного розміру виплат, що підтверджує положення ч. 3 ст. 51 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Судова практика, зокрема рішення ВС від 05.03.2024 р. [146] та постанови ВП ВС від 23.05.2024 р. [73], демонструє, що невиконання органами влади обов'язку щодо перерахунку призводить до порушення прав військових і членів їхніх сімей на своєчасне отримання законних пенсійних виплат, що є прямим порушенням конституційних прав на соціальний захист і гідний рівень

життя. Така практика створює ризики формування суперечливих судових рішень, оскільки різні суди інколи застосовують різні підходи до строків звернення та оцінки правомірності дій органів ПФУ, що вимагає чіткої систематизації судової практики та уніфікації підходів до перерахунку пенсій військовослужбовцям.

П’ятою проблемою у сфері пенсійного забезпечення є недостатня правова визначеність та порушення процедури оформлення і видачі довідок про розмір грошового забезпечення, необхідних для перерахунку пенсії, що призводить до системних затримок у реалізації права на перерахунок. Як показує судова практика, одним із найбільш поширених приводів для звернення до суду є відмова або затримка органів ПФУ та інших уповноважених органів у видачі таких довідок, що фактично блокує реалізацію права військовослужбовців на перерахунок пенсії згідно зі ст. 63 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII.

У постанові ВС від 12.12.2023 р. у справі № 380/1907/23 чітко зазначено, що видача довідки про розмір грошового забезпечення є невід’ємним етапом реалізації права на перерахунок пенсії. Суд підкреслив, що у разі затримки видачі довідки з вини державного органу застосування шестимісячного строку для звернення до адміністративного суду, передбаченого ч. 2 ст. 122 КАС України, є неправомірним, оскільки обмежує конституційне право військовослужбовців і членів їхніх сімей на своєчасний перерахунок пенсії [75]. Таким чином, правові позиції ВС (зокрема у справі № 380/1907/23) та ВП ВС у зразковій справі № 380/19324/23 (постанови від 23.05.2024) визначають, що будь-які дії або бездіяльність органів ПФУ, які призводять до невидачі довідки або неправомірного зазначення розміру грошового забезпечення, прямо порушують право військовослужбовців на соціальний захист та своєчасне отримання законних виплат.

У цій категорії спорів часто виникають конфлікти щодо методики визначення розміру надбавок, премій та інших складових грошового забезпечення у довідках, що видаються для перерахунку пенсії. ВС та ВП ВС, зокрема у постановах від 05.03.2024 р. та 23.05.2024 р. у справі № 380/19324/23,

наголосили на необхідності зазначення у довідках середнього розміру фактично виплачених надбавок та премій за місяць, у якому виникло право на перерахунок пенсії за відповідною посадою. Ігнорування цієї норми органами влади або формальне заповнення довідок без урахування фактичних виплат призводить до численних судових спорів та порушення конституційного права на належний рівень пенсійного забезпечення.

Додатково пропонуємо перейти до цифр, аби наглядно побачити реальну ситуацію грошового, пенсійного забезпечення та поділити статистичні дані на дві групи – довоєнний та воєнний період.

У період із 2014 по 2021 р. динаміка грошового забезпечення військовослужбовців України характеризувалася поступовим, але нерівномірним зростанням, що безпосередньо залежало від умов несення служби та участі в бойових діях (мал. 2.2)

На початку війни у 2014 р. базовий рівень виплат для солдата-стрільця поза зоною АТО становив 2,3 тис. грн, що було приблизно на 30% нижче від середньої заробітної плати в країні. Водночас військовослужбовці, які перебували на другій та третій лініях оборони, отримували близько 5,6 тис. грн, тоді як бійці на передовій мали аналогічні виплати. Ситуація почала змінюватися з 2016 р., коли грошове забезпечення солдатів поза зоною бойових дій зросло до 7 тис. грн, а для військових на першій лінії оборони воно було підвищено майже вдвічі – до 11,2 тис. грн.

У 2017–2019 рр. відбулося суттєве підвищення рівня виплат. Зокрема, для військовослужбовців поза зоною бойових дій заробітна плата зросла з 9 до 11 тис. грн (+26,2%), для тих, хто служив на другій і третій лініях оборони, – з 11,5 тис. до 16,8 тис. грн (+25%), а для солдатів на передовій – з 19 тис. до 23,3 тис. грн.

1810987677748009

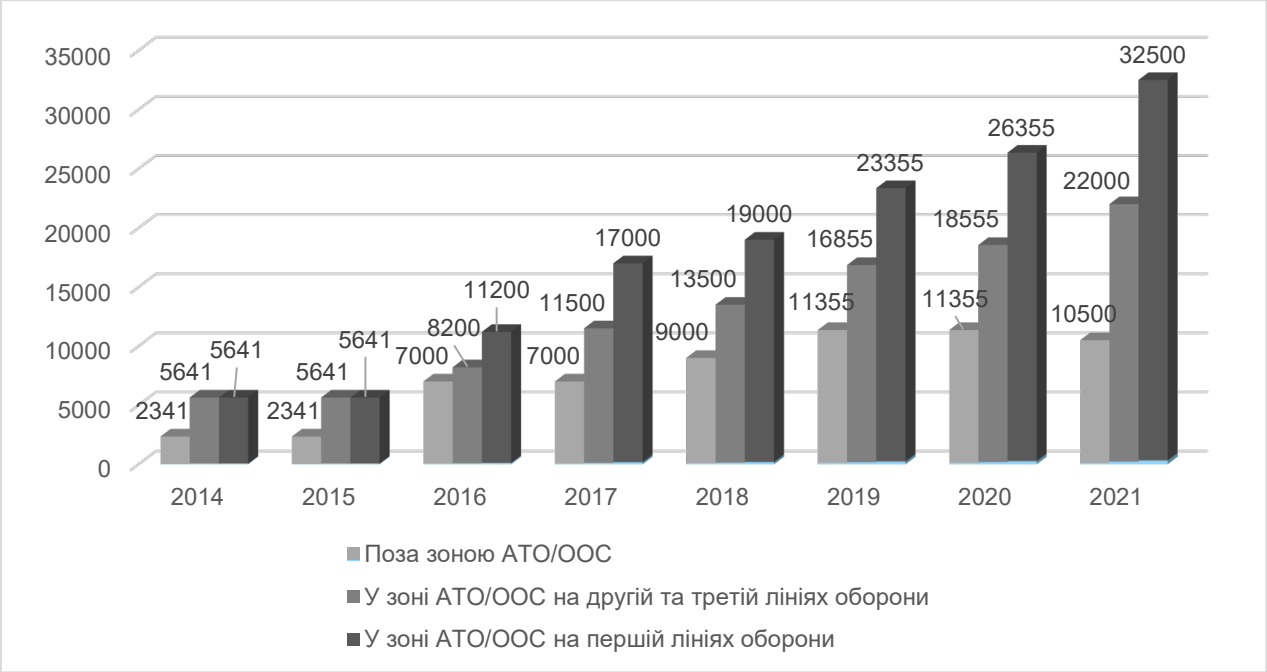

Мал.2.2 – Грошове забезпечення контрактника до повномасштабного вторгнення (в період з 2014 до 2021 рр.)

Джерело: складено автором самостійно на основі [199; 198].

Тому спостерігається поступове формування диференційованої системи виплат залежно від рівня ризику та складності завдань, що значно вплинуло на мотиваційний аспект військової служби.

Поряд із цим, динаміка пенсійних виплат для військовослужбовців не демонструвала таких високих темпів зростання (мал. 2.3).

Якщо у 2014 р. середня військова пенсія становила 2,6 тис. грн, що перевищувало розмір грошового забезпечення солдата поза зоною АТО, то в наступні роки підвищення було незначним. Лише у 2018 р. пенсія зросла на 45,9% і досягла 4,2 тис. грн, а станом на 2019 рік – 4,7 тис. грн, що свідчить про відставання темпів пенсійного забезпечення від динаміки грошових виплат діючим військовослужбовцям.

Загалом, у період 2014–2021 рр. розміри грошового забезпечення зросли у 3–5 разів залежно від умов проходження служби. Якщо на початку війни військовослужбовець на першій лінії оборони отримував трохи більше ніж 5 тис. грн, то до 2021 р. цей показник перевищив 27 тис. грн.

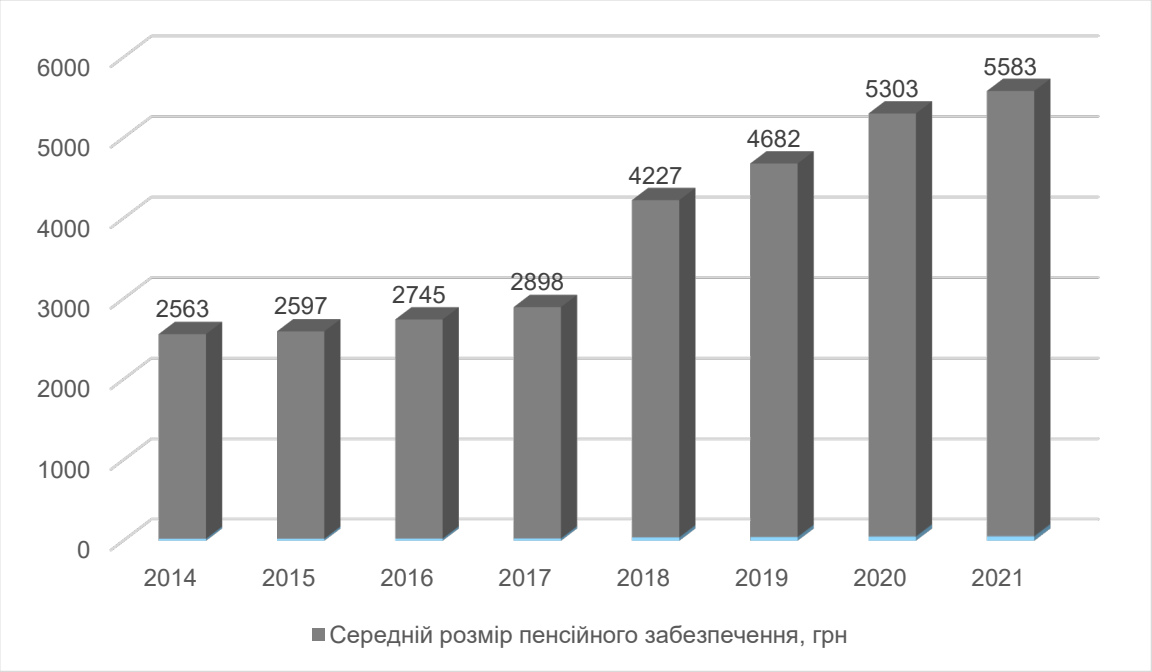

Малюнок 2.3 – Середній розмір пенсійного забезпечення військовослужбовців до повномасштабного вторгнення (в період з 2014 до 2021 рр.)

Джерело: складено автором самостійно на основі [199; 198].

Таким чином, у довоєнний період було закладено основу для формування сучасної системи матеріального стимулювання військових, яка після початку повномасштабного вторгнення у 2022 р. була суттєво посилена додатковими винагородами та компенсаційними виплатами.

Аналізуючи динаміки на малюнку 2.4 грошового забезпечення мобілізованих військовослужбовців ЗСУ, зокрема представників СВ ЗСУ, ДШВУ, Морської піхоти, гірсько-штурмових підрозділів та ССО ЗСУ у період 2022–2025 рр., свідчить про наявність нерівномірного підвищення рівня матеріального забезпечення та певну стагнацію у його розвитку після 2023 р.

1810987677748009

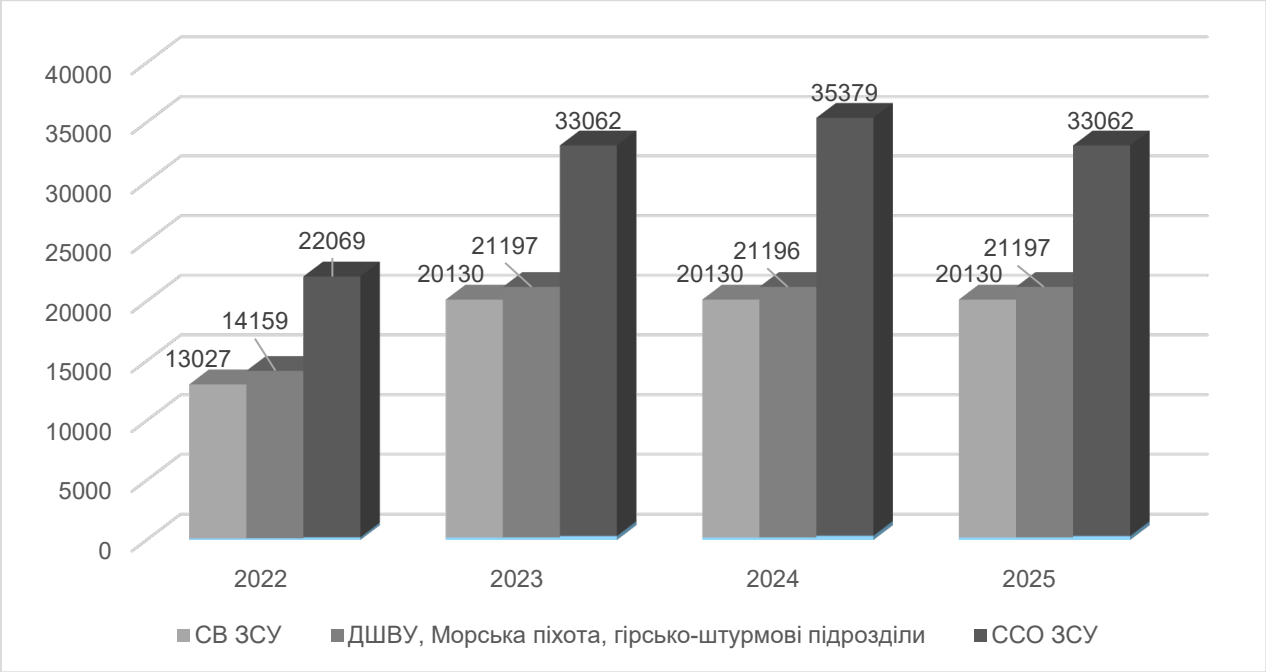

Малюнок 2.4 – Грошове забезпечення мобілізованого військовослужбовця, рекрута під час повномасштабного вторгнення (в період з 2022 до 2025 рр.)

Джерело: складено автором самостійно на основі [52; 200; 26; 25].

Так, у 2022–2023 роках спостерігається суттєве зростання розмірів грошового забезпечення – у середньому на 50–60 %, що зумовлено як інфляційними процесами, так і необхідністю стимулювання особового складу під час активних бойових дій. Проте з 2024 р. темпи зростання практично припинилися, що може свідчити про фіскальне обмеження державного бюджету або відсутність системної індексації доходів військовослужбовців відповідно до економічних умов. Водночас найбільш високе грошове забезпечення зберігають військовослужбовці ССО ЗСУ, що відображає специфіку їх завдань і підвищений рівень ризику.

Суттєвим кроком, що став поштовхом до підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців і, відповідно, зумовив зростання їхніх пенсій, було ухвалення Постанови КМУ від 30.08.2017 р. № 704. Нормативно-правовий акт уперше системно врегулював структуру грошового забезпечення, затвердивши тарифні сітки, схеми посадових розрядів та коригувальні коефіцієнти, що забезпечило уніфікований підхід до визначення розмірів виплат.

Унаслідок реалізації положень Постанови № 704 було проведено три етапи перерахунку пенсій військовослужбовцям у 2018–2020 рр., що сприяло поступовому зростанню їх матеріального забезпечення. За офіційними даними, станом на 01.01.2024 р. середній розмір пенсій військових пенсіонерів збільшився до 409,2 % від рівня, зафіксованого станом на 01.01.2017 р. (табл. 2.2). Для порівняння, загальний приріст середнього розміру пенсій по Україні за цей же період становив 294,55 %, що свідчить про випереджальну динаміку підвищення пенсій у секторі військового забезпечення.

Таблиця 2.2

Середні розміри пенсій в Україні з 2022 р. до початку 2024 р. (грн)

Показники	Рік		
	2022	2023	2024
1	2	3	4
Загалом в Україні	3 801,02	4 359,91	5 385,25
У військових пенсіонерів	7 591,36	9 463,10	11 316,40
Відхилення у військових пенсіонерів, %	99,71	117,05	110,14

Джерело: складено автором самостійно на основі [27; 28; 29; 30; 31].

Поступове підвищення середнього розміру пенсій колишніх військовослужбовців зумовило стійке перевищення цих виплат над середніми пенсіями по країні. Така тенденція зберігалася протягом усіх досліджуваних років, проте найбільш виражено проявилася станом на 01.01.2023 р. (117,05 %) та 01.01.2024 р. (110,14 %). Динаміка на малюнку 2.5 свідчить про ефективність механізмів перерахунку, реалізованих відповідно до приписів Постанови КМУ № 704, яка забезпечила суттєве зростання грошового забезпечення і, як наслідок, пенсійних виплат військовим пенсіонерам.

З аналізу представлених даних простежується стійка тенденція до зростання середніх пенсій військових пенсіонерів, що розпочалася після ухвалення Постанови КМУ № 704. Так, станом на 01.01.2018 р. середній розмір пенсії становив 3 020,87 грн, що на 9,23 % більше порівняно з попереднім роком. У 2019 р. показник зріс до 4 682,05 грн, продемонструвавши приріст у 54,99 %.

1810987677748009

У наступні роки темпи зростання дещо знизилися – на 13,26 % у 2020 р. та на 5,28 % у 2021 р.

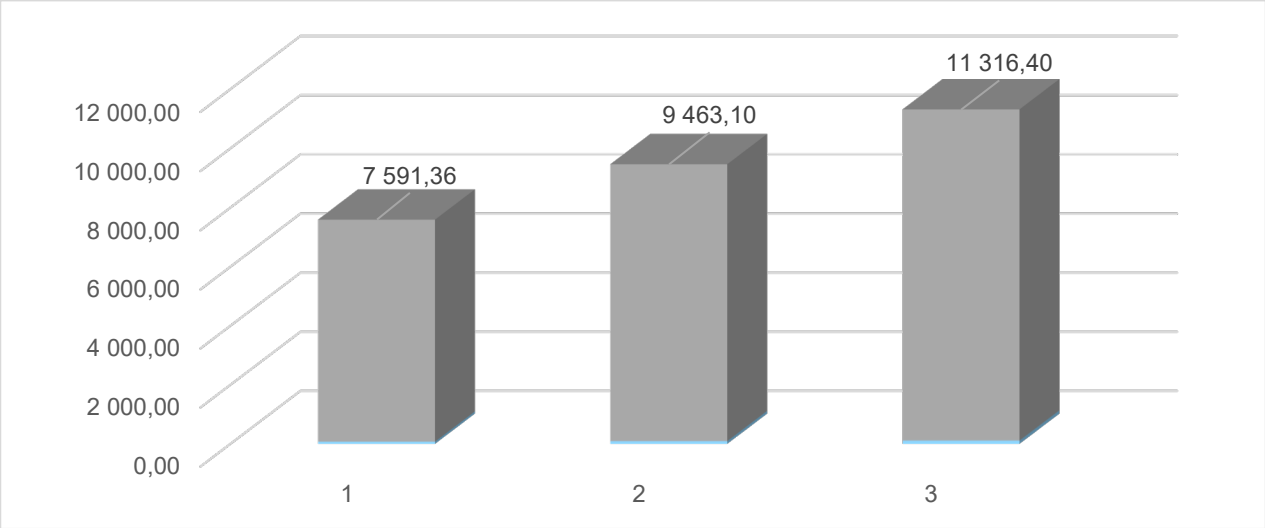

Малюнок 2.5 – Динаміка зростання впродовж 2017–2023 рр. середнього розміру пенсій для осіб, які завершили військову службу (грн)

Джерело: складено автором самостійно на основі [27; 28; 29; 30; 31].

Водночас напередодні повномасштабного вторгнення, станом на 01.01.2022 р., середня пенсія збільшилася на 35,97 %. Уже в умовах воєнного стану динаміка зростання посилилася: у 2023 р. приріст склав 24,66 %, а у 2024 р. – 19,58 %. Загалом упродовж 2017–2023 років коливання середніх пенсій військових пенсіонерів становило 8 559,9 грн, що істотно перевищує аналогічний показник по країні (3 556,94 грн), свідчачи про вищі темпи соціального забезпечення цієї категорії громадян [165, с. 6–8].

Отже, аналіз динаміки грошового та пенсійного забезпечення військовослужбовців у 2014–2025 рр. свідчить про стале підвищення рівня їхнього матеріального забезпечення. У довоєнний період (2014–2021 рр.) зростання грошового забезпечення було поступовим і нерівномірним, однак найбільший приріст відбувся у 2017–2019 рр. завдяки реформі системи оплати праці та впровадженню диференційованих стимулів залежно від умов служби. Натомість пенсійні виплати зростали повільніше, доки з 2018 р. не було реалізовано положення Постанови КМУ №704, що забезпечило поетапний

перерахунок і суттєве підвищення пенсій. Після 2022 р. грошове забезпечення збільшилося в середньому на 50–60 % у зв'язку з воєнним станом і введенням додаткових винагород, хоча у 2024–2025 рр. темпи зростання стабілізувалися через бюджетні обмеження. Водночас середня пенсія військовослужбовців стабільно перевищує загальнодержавний показник більш ніж у два рази, що свідчить про ефективність оновленого механізму перерахунку.

Внаслідок цього в Україні відбулася перебудова системи соціального забезпечення військових: від компенсаційної моделі – до структурно впорядкованої, орієнтованої на стимулювання служби, врахування бойових ризиків і підвищення престижу військової професії.

Отже, грошове та пенсійне забезпечення є базовими елементами системи соціального захисту військовослужбовців, що визначають рівень їх матеріальної стабільності та добробуту сімей. Попри законодавчу врегульованість, на практиці існують суттєві проблеми щодо своєчасності нарахування, індексації та перерахунку виплат, що особливо проявилися в умовах воєнного стану. Пенсійне забезпечення, хоча й зазнало позитивних реформ, залишається нерівномірним і часто не відповідає реальним соціально-економічним потребам. Основна проблематика полягає у відсутності єдиного підходу до визначення базових розмірів грошового забезпечення, правовій невизначеності щодо надбавок та компенсацій, а також у затримках їх реалізації через бюрократичні перепони.

2.2 Медичне та санаторно-курортне забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей

Історичний розвиток системи медичного забезпечення ЗС будь-якої держави демонструє її пряму залежність від рівня соціально-економічного розвитку країни, структури та чисельності війська, ступеня його технічної оснащеності, а також від стану військової науки, воєнного мистецтва та системи охорони здоров'я загалом. Вплив технічного прогресу, зокрема вдосконалення засобів ураження, зумовлює не лише зміну організаційної побудови армії та

характеру її бойового застосування, а й потребує відповідної адаптації медичного забезпечення. Тому спричиняє закономірну еволюцію системи військової медицини відповідно до нових викликів. У сучасних умовах система медичного забезпечення ЗСУ має бути здатною забезпечити своєчасність, послідовність, спадкоємність та високу якість надання медичної допомоги й лікування поранених військовослужбовців у будь-яких формах та умовах застосування військ. Конституційні положення утворюють фундамент для формування спеціального законодавства, спрямованого на забезпечення військових та ветеранів своєчасною, безоплатною й якісною медичною допомогою, що охоплює реабілітацію, психологічну підтримку та спеціалізоване лікування [169, с. 79].

Відповідно до статей 3, 17, 22 та 49 Конституції України держава має беззаперечний обов'язок гарантувати ефективну систему медичного забезпечення військовослужбовців і ветеранів [40]. Відповідно до ст. 3 Основного Закону життя та здоров'я людини закріплює як найвищу соціальну цінність, що покладає на державу обов'язок їх охороняти [40]. Додатково ст. 17 Конституції України встановлює соціальні гарантії для осіб, які перебувають на військовій службі, включаючи право на медичне забезпечення як складову соціального захисту [40]. Згідно зі ст. 22 Конституції неприпустимість звуження існуючих прав під час ухвалення нових законів, у тому числі й у сфері охорони здоров'я, тоді як ст. 49 Конституції гарантує право на медичну допомогу та страхування, підкреслюючи її безоплатність у державних і комунальних медичних установах [40].

До спеціального законодавства варто віднести: ЗУ від 06.12.1991 р. № 1932-XII, ЗУ від 25.03.1992 р. № 2232-XII, ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII. Нормативні акти закріплюють право військовослужбовців і ветеранів на безоплатне лікування, психологічну допомогу, реабілітацію в державних і військових закладах, а також визначають додаткові соціальні гарантії.

Аналізуючи законодавство України у сфері медичного забезпечення, необхідно відзначити, що правові підходи до організації діяльності закладів охорони здоров'я військового спрямування та механізми фінансування медичних послуг для військовослужбовців і ветеранів мають специфічний характер та регламентуються окремими нормативно-правовими актами. Так, у Прикінцевих положеннях ЗУ від 06.04.2017 р. № 2002-VIII прямо зазначено, що медичні установи Міноборони та інших військових формувань не підлягають реорганізації у казенні підприємства або комунальні некомерційні підприємства. ЗУ від 06.04.2017 р. № 2002-VIII засвідчує прагнення держави зберегти спеціальний статус військових закладів охорони здоров'я та запобігти їх включенню до загальної системи комунальних підприємств, що є важливим для забезпечення обороноздатності та функціонування системи військової медицини [103].

Особливу увагу необхідно приділити ЗУ від 19.10.2017 р. № 2168-VIII, яким закріплено державні гарантії фінансування необхідних медичних послуг і лікарських засобів за рахунок Держбюджету через програму медичних гарантій. Окремо підкреслено, що права і гарантії у сфері охорони здоров'я, встановлені іншими законами України для певних категорій осіб, зокрема військовослужбовців, ветеранів, членів їхніх сімей та інших громадян, які відповідно до чинного законодавства мають право на безоплатне медичне забезпечення у закладах Міноборони України, фінансуються не в межах загальної програми, а за окремими бюджетними програмами. Фінансування здійснюється за рахунок коштів державного бюджету, спрямованих на потреби Міноборони України та ЗСУ, а також місцевих бюджетів, цільових фондів страхування та інших джерел, не заборонених законом. Такий підхід забезпечує збереження автономності фінансових потоків для потреб військової медицини та створює додаткові гарантії цільового використання коштів [99].

З метою удосконалення системи управління охороною здоров'я та забезпечення населення якісними медичними послугами 30.08.2021 р. до ВРУ було внесено законопроєкт № 5873. ВРУ ухвалила його 15.12.2021 р.

Документом передбачено трансформацію державних установ у державні неприбуткові установи, спрямовані на створення єдиного медичного простору та уніфікацію принципів фінансування закладів охорони здоров'я, орієнтованих на пацієнта та конкурентоспроможних, незалежно від від форми власності, інтеграції державних медичних закладів у систему фінансування програми медичних гарантій, а також запровадження якісного обліку пацієнтів, наданих медичних послуг і механізмів їх фінансування [142].

У галузі військової медицини існує низка проблем, які потребують правового та організаційного вирішення. Варто погодитися з дослідженнями В. В. Трохимчук, І. О. Панкратова, О. Ю. Судук та А. П. Семенюк, які виділили проблемний аспект у недостатньому фінансуванні та ресурсів, що проявляється у дефіциті сучасного медичного обладнання, медикаментів, санітарної техніки та мобільних шпиталів [177, с. 32–25; 175, с. 230–233].

Наведені нами вище законодавчі положення формують основу для подальшого розвитку правового регулювання у сфері охорони здоров'я, зокрема з урахуванням актуальних викликів, що постали перед державою. Важливим у цьому контексті є Указ ПУ від 18.08.2021 р., яким відзначено, що наявні загрози національній безпеці, зокрема зниження народжуваності, високий рівень смертності, поширення COVID-19, ризики нових епідемій та інших біологічних загроз, а також низький рівень готовності до реагування у надзвичайних ситуаціях, актуалізують потребу у комплексному реформуванні галузі. При цьому констатовано, що реформи охорони здоров'я останніх років були здебільшого спрямовані на фінансову складову, тоді як системні організаційні зміни залишилися обмеженими [100].

У рішенні РНБО також акцентується на проблемах відсутності єдиного медичного простору, неоднорідності правових форм функціонування державних і комунальних медичних закладів, що призводить до розбалансованості системи управління галуззю та ускладнює її ефективне функціонування. Створюючи ризики порушення конституційних гарантій доступу громадян до якісної, своєчасної та безпечної медичної допомоги. Окремо відзначено втрату

профілактичної складової в організації медичного обслуговування, що негативно позначається на загальному стані здоров'я населення.

У цьому ж Указі Президент зобов'язав КМУ розробити та затвердити Стратегічний план розвитку системи охорони здоров'я населення до 2030 р. (далі – План). План має передбачати визначення чітких механізмів, строків та відповідальних органів, а також забезпечення рівного доступу громадян до екстреної, первинної, вторинної (спеціалізованої), третинної (високоспеціалізованої), паліативної допомоги та реабілітаційних послуг [140].

Відповідно до Прикінцевих положень ЗУ від 06.04.2017 р. № 2002-VIII та ЗУ від 19.10.2017 р. № 2168-VIII, медичні заклади Міноборони та інших військових формувань не підлягають перетворенню на казенні підприємства чи комунальні некомерційні підприємства. При цьому чинний порядок фінансування медичного забезпечення військовослужбовців, ЗСУ та інших військових формувань зберігається без змін. Вказані положення узгоджуються зі ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [103], де прямо зазначено, що військовослужбовці, а також військовозобов'язані та резервісти, призвані на навчальні, перевірочні чи спеціальні збори, мають гарантоване можливість безоплатного доступу до кваліфікованої медичної допомоги у військово-медичних установах. Насамперед військовослужбовці мають право на безоплатну кваліфіковану медичну допомогу у військово-медичних закладах під час проходження служби або зборів. У випадках, коли у місці служби чи проживання відсутні військово-медичні заклади чи необхідне обладнання, або ж у невідкладних випадках, закон гарантує отримання медичної допомоги у державних чи комунальних закладах охорони здоров'я за рахунок Міноборони чи інших військових формувань. Важливою складовою правового регулювання є передбачення можливості безоплатного отримання психологічної допомоги військовослужбовцями, зокрема тими, хто брав участь у бойових діях, антитерористичній операції чи операціях із забезпечення національної безпеки, що відображає актуальність питань психічного здоров'я та реінтеграції в умовах воєнного стану. Окрему увагу закон приділяє особам, які перебували у полоні

або були позбавлені свободи внаслідок збройної агресії рф, для яких передбачено обов'язкове проходження відновлювальних, реінтеграційних та адаптаційних заходів. Ветерани війни та військовослужбовці, звільнені з військової служби, зберігають право на безоплатну психологічну допомогу, а також можуть направлятися для проходження лікування та реабілітації до закордонних медичних закладів.

Відповідно до п. 2 Постанови КМУ від 18.10.1999 р. № 1923, медична допомога військовослужбовцям надається у військово-лікувальних закладах за територіальним принципом як у мирний час, так і в умовах особливого періоду [71]. Згідно зі Статутом ВС ЗСУ порядок отримання медичної допомоги військовослужбовцями має визначений алгоритм, що відрізняє його від механізму, передбаченого для цивільних осіб. Зокрема, у разі потреби військовослужбовець зобов'язаний спершу звернутися до медичного пункту своєї військової частини, повідомивши про це безпосереднього начальника (командира). Кожне таке звернення підлягає обов'язковій реєстрації у спеціальних облікових журналах. Якщо стан здоров'я вимагає подальшого лікування поза межами частини, військовий за висновком лікаря може бути направлений до іншого медичного закладу. Для цього йому або особі, яка супроводжує, надається пакет документів, що включає направлення, підписане командиром, медичну книжку, а також довідку про травму, каліцтво, контузію чи поранення. У випадках, коли оперативна обстановка не дозволяє видати довідку безпосередньо, вона може бути передана до відповідного центру комплектування та соціальної підтримки протягом 30 днів. Крім того, обов'язковим додатком є медична характеристика, яка забезпечує безперервність лікувально-діагностичного процесу [139].

Важливе значення мають і підзаконні нормативні акти: постанови КМУ, накази МОЗ та Міноборони, що деталізують порядок надання допомоги, перелік послуг, вимоги до медичних закладів, кадрового забезпечення й механізми фінансування. Наприклад, постанови КМУ регламентують лікування ветеранів у спеціалізованих медичних установах, а Наказ МОЗ № 379 визначає порядок

надання допомоги під час воєнного стану [197]. У 2022 р. ВРУ внесла зміни до законодавства, передбачивши можливість лікування військових за кордоном, безоплатну психологічну реабілітацію та відшкодування витрат на проїзд до місць лікування. Законодавство гарантує щорічні обстеження, стоматологічну допомогу та оздоровлення дітей військовослужбовців.

Утім, незважаючи на гарантії, передбачені ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135], органи влади та військові частини у ряді випадків відмовляють у відшкодуванні фактично понесених витрат або затягують їх виплату. Відповідно, на практиці виділяється системна проблема порушення права військовослужбовців на медичне забезпечення у частині компенсації витрат на лікування. У свою чергу створюючи перешкоди для реалізації конституційного права на охорону здоров'я та соціальний захист, зумовлюючи необхідність детального правового аналізу судової практики з цього питання. Проблематика виникає у зв'язку з тим, що військовослужбовці часто направляються на лікування у державні або комунальні медичні заклади, що не входять до структури Міноборони України, проте держава фактично не здійснює прямого покриття витрат на медичні послуги. У зв'язку з цим військовослужбовці змушені самостійно оплачувати лікування, а питання відшкодування цих витрат потребує судового врегулювання. Тому, проблема полягає у визначенні меж правового захисту військовослужбовця та обсягу обов'язку Міноборони щодо компенсації витрат на медичну допомогу.

Зміст рішень судів, що розглядалися, свідчить про усталену правову позицію щодо визнання права військовослужбовців на компенсацію. Зокрема, у рішенні Вінницького окружного адміністративного суду від 21.10.2024 р. по справі №120/8440/24 [147] суд детально проаналізував обставини, за яких позивач, призваний на військову службу у 2022 р., проходив стаціонарне лікування у комунальних медичних закладах КНП «Запорізька обласна клінічна лікарня» та КНП «Хмельницька обласна лікарня». Суд встановив, що лікування було здійснене за направленням військових частин, а витрати на медичні послуги, які склали 72 729,40 грн, поніс сам позивач. Суд дійшов висновку, що

бездіяльність Міноборони щодо відшкодування цих витрат є протиправною та зобов'язав відповідача здійснити компенсацію витрат. У рішенні підкреслено, що ЗУ від 20.12.1991 № 2011-XII передбачає право військовослужбовця на медичну допомогу як конституційне право на охорону здоров'я, і у випадках, коли лікування здійснюється у державних або комунальних медичних закладах за направленням військової частини, це право включає компенсацію фактичних витрат. Суд також зазначив, що відмова Міноборони у компенсації через те, що лікування проводилося не у військово-медичних закладах, є неправомірною. У рішенні наведено правові підстави: ч. 2 ст. 19 Конституції України, положення статей 1, 1-2, 3 та 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, а також практику ВС у справах №808/887/17 від 20.11.2018 р. та №808/1486/16 від 30.09.2020 р., що підтверджує обов'язок держави відшкодовувати витрати на лікування, якщо вони понесені військовослужбовцем за направленням військової частини у державних або комунальних закладах охорони здоров'я. Суд також звернув увагу на необхідність доказування протиправної бездіяльності органів влади, наголосивши, що доказування правомірності бездіяльності покладається на відповідача (ч. 2 ст. 77 КАС України). При цьому обставини, незалежні від волі військовослужбовця, такі як неможливість отримати лікування у військово-медичному закладі, не позбавляють його права на компенсацію. Суд визначив, що відсутність письмового звернення або наявність усних відмов з боку військових частин не спростовує протиправної бездіяльності Міноборони щодо відшкодування витрат [147].

Розглядаючи зміст судових рішень, у низці випадків суди встановлюють, що відмова військових частин або центральних органів виконавчої влади у відшкодуванні витрат на лікування є незаконною, якщо лікування проводилося за направленням військової частини, навіть якщо воно здійснювалося у закладах охорони здоров'я, що не входять до військово-медичної системи. Так, у рішенні Окружного адміністративного суду м. Києва від 12.06.2024 р. у справі №640/2156/24 суд визнав протиправними дії Міноборони, яке відмовило військовослужбовцю у компенсації витрат на лікування у державному

комунальному медичному закладі. Суд виходив із положень ч. 2 та 3 ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, а також підкреслив, що право на медичну допомогу та компенсацію витрат є складовою соціального захисту військовослужбовців та охороняється Конституцією України (ст. 49, 65), що підтверджує конституційну природу відповідної гарантії.

У справі №330/1420/24 рішення ХОАС від 18.09.2024 р. суд також підтвердив право військовослужбовця на відшкодування фактичних витрат, понесених за направленням військової частини, навіть якщо лікування проводилося у закладі, що формально не є військовим. Суд обґрунтовував своє рішення тим, що законодавець у ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII закріпив не лише право на безпосереднє лікування у закладах Міноборони, а й компенсацію витрат на необхідне лікування, що фактично забезпечує реалізацію права на охорону здоров'я та соціальний захист. Суд також наголосив на тому, що органи виконавчої влади не мають права відмовляти у компенсації на підставі формальної належності закладу охорони здоров'я, якщо лікування було необхідним для відновлення здоров'я військовослужбовця [147].

Отже, аналізуючи наведені нормативні положення та судову практику, можна дійти правового висновку, що право військовослужбовців на компенсацію витрат на медичне лікування, гарантоване ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII є конституційно та законодавчо захищеним і підлягає реалізації незалежно від формальної належності медичного закладу до системи Міноборони. Незважаючи на це, на практиці існують численні випадки, коли військовослужбовці змушені самостійно оплачувати лікування у державних або комунальних закладах охорони здоров'я, а органи влади чи військові частини відмовляють у компенсації або затягують її виплату. Проблема полягає у визначенні меж обов'язку Міноборони щодо відшкодування витрат та підтвердженні протиправної бездіяльності відповідача. Судова практика формує усталену правову позицію, що підтверджує право військовослужбовця на компенсацію фактичних витрат, понесених за направленням військової частини, навіть якщо лікування здійснювалося у закладі, який не входить до системи

Міноборони. Суди підкреслюють, що відмова у компенсації на підставі формальної належності закладу є неправомірною, а доказування правомірності бездіяльності покладається на відповідача відповідно до ч. 2 ст. 77 КАС України.

Важливим елементом системи є гарантії санаторно-курортного лікування: військовослужбовці мають право не менше одного разу на рік отримати пільгове санаторно-курортне лікування або відпочинок у закладах Міноборони чи інших військових формувань. За наявності медичних показань окремі категорії військових (строковики, курсанти, жінки-військовослужбовці) забезпечуються таким лікуванням безоплатно. Додатково передбачене позачергове чи першочергове надання путівок для осіб, які отримали захворювання, пов’язані з виконанням службових обов’язків, або стали особами з інвалідністю внаслідок бойових дій.

Правове регулювання поширює гарантії й на членів сімей військовослужбовців. Вони мають право на отримання медичної допомоги у військово-медичних закладах, особливо у випадках відсутності належних цивільних медичних установ. Законодавство надає їм право на санаторно-курортне лікування з пільговою оплатою, яке також поширюється на сім’ї загиблих або зниклих безвісти військовослужбовців. До цієї категорії належать батьки, подружжя, неповнолітні діти та діти з інвалідністю з дитинства, за умови дотримання визначених законодавством соціальних критеріїв.

Постанова КМУ № 446 від 27.04.2011 р. визначає механізм реалізації права на санаторно-курортне лікування зазначених категорій громадян та регламентує процедуру надання путівок відповідними державними органами. Відповідно до п. 2 Постанови, державні органи забезпечують осіб санаторно-курортними путівками не частіше одного разу на рік. До таких категорій належать: військовослужбовці, особи рядового і начальницького складу органів цивільного захисту та члени їхніх сімей; військовослужбовці строкової служби, курсанти та слухачі військових навчальних закладів за наявності медичних показань; інваліди з числа осіб, на яких поширюється дія ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, які отримують пенсію відповідно до ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII;

супроводжуючі осіб з інвалідністю I групи (без права на лікування); члени сімей військовослужбовців, які загинули (померли) або зникли безвісти під час служби; ветерани війни та особи, на яких поширюється дія ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII, що отримують пенсію згідно із зазначеним Законом; а також колишні військовослужбовці СБУ, звільнені за віком, станом здоров'я або вислугою років [119].

Відповідно до Постанови КМУ від 31.03.2015 р. № 200, учасникам російсько-української війни надано право самостійно обирати санаторно-курортний заклад для проходження оздоровлення [115].

Порядок надання санаторно-курортних путівок визначений також Постановою КМУ від 22.02.2006 р. № 187. Згідно з цим документом, придбання та видача путівок здійснюються в межах коштів, передбачених у Держбюджеті на відповідний рік, або за рахунок субвенцій, переданих місцевим бюджетам. Нормативним актом визначено періодичність і черговість надання безоплатних путівок для пільгових категорій громадян: інваліди війни I–III груп забезпечуються щорічно на позачерговій основі; учасники бойових дій (у тому числі учасники АТО та ООС) – один раз на рік; учасники війни та члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни відповідно до ст. 10 ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII – один раз на два роки. Передбачено, що ветерани військової служби та члени їх сімей мають право на пільгове санаторно-курортне лікування зі зниженою оплатою: 50% вартості – для ветеранів та їхніх родин, 25% – для самих ветеранів військової служби [120].

Згідно з Постановою КМУ від 17.06.2004 р. № 785, особи, які не скористалися правом на безоплатну санаторно-курортну путівку протягом двох років після подання заяви, можуть отримати грошову компенсацію за самостійне лікування у санаторії [118].

Пропонуємо розглянути судову практику. Так, суттєву проблематику у сфері санаторно-курортного лікування окреслює справа Черкаського окружного адміністративного суду від 28.01.2022 р. у справі № 580/8063/21, де предметом позову була виплата грошової компенсації за невикористані путівки особам з

інвалідністю. Основними питаннями, що розглядалися судом, були визначення правомочності органу соціального захисту у встановленні розміру компенсації, а також відповідність таких дій нормам чинного законодавства. Суд встановив, що відмова у виплаті компенсації або її неправильний розмір є підставою для визнання дій органу протиправними. При цьому визначення розміру компенсації має здійснюватися прозоро, на підставі нормативних актів, що регламентують порядок надання компенсацій за невикористані санаторно-курортні путівки [158].

У справі №380/690/24 Львівського ОАС позивачка, учасниця війни та інвалід І групи по зору, звернулася до суду з позовом до Львівської обласної державної адміністрації та Бориславської міської ради про відшкодування вартості самостійно придбаних двох санаторно-курортних путівок на суму 24 200,16 грн. Позивачка стверджувала, що мала право на безоплатне санаторно-курортне лікування або на компенсацію його вартості відповідно до ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII, однак органи влади відмовили у виплаті компенсації. Водночас відповідачі зазначали, що позивачка перебуває на черзі для отримання путівки з 2020 р., а право на компенсацію грошової вартості самостійного лікування настає лише через два роки після подання заяви, згідно з Постановою КМУ № 785, і розмір компенсації для осіб з інвалідністю І групи становить 464 грн, а не заявлені позивачкою 24 200,16 грн. Суд дійшов висновку, що право на компенсацію ще не настало, оскільки позивачка звернулася до органів соціального захисту із заявою про путівку лише в жовтні 2021 р., а строк у два роки для отримання компенсації, передбачений Порядком № 785, ще не минув. Також суд встановив, що механізм забезпечення та виплати компенсацій визначено законодавством і підпорядкований порядку черговості, а органи влади діяли у межах своїх повноважень. Отже, позов про відшкодування повної вартості самостійно придбаних путівок був залишений без задоволення [153].

Проблематика справи полягає у невідповідності очікувань ветеранів війни щодо розміру компенсації та строків її виплати нормам чинного законодавства, а також у складності механізму реалізації права на санаторно-курортне лікування

через обмежену компетенцію органів соціального захисту та сувору черговість у забезпеченні пільг. Справи такого типу підкреслюють необхідність удосконалення законодавчого регулювання щодо своєчасного та адекватного забезпечення ветеранів війни санаторно-курортним лікуванням і виплати компенсацій за самостійне лікування.

Аналіз судових рішень у справах, пов'язаних із виплатою грошової компенсації за санаторно-курортне лікування військовослужбовців, дозволяє окреслити низку системних проблем у правозастосуванні. Зокрема, у рішенні Чернівецького окружного адміністративного суду від 09.01.2024 р. у справі № 600/2232/23-а позивач оскаржував дії органу державної влади, вважаючи їх протиправними через відмову у виплаті компенсації за санаторно-курортне лікування. Суд у своєму рішенні детально проаналізував правові підстави для виплати компенсації відповідно до постанови КМУ № 785 від 17.06.2004 р. та виявив, що орган державної влади не забезпечив належне дотримання вимог Порядку, зокрема щодо строків подання документів та обґрунтованості відмови.

У наведеній справі суттєвим моментом стало питання дотримання принципу соціальної справедливості та права військовослужбовця на відновлення здоров'я. Суд наголосив, що формальні підстави для відмови не можуть переважати конституційне право особи на соціальний захист. При цьому судова практика демонструє повторювану тенденцію до формалізованого підходу органів влади, які вимагають від військовослужбовців подання численних документів, не враховуючи реальних можливостей осіб, що перебувають у складних життєвих обставинах або через стан здоров'я не можуть самостійно проходити санаторно-курортне лікування.

З аналізу справи № 600/2232/23-а випливає, що проблематика виплати компенсації полягає у недостатній узгодженості нормативно-правових актів та практики їх застосування. Так, хоча Порядок виплати компенсації встановлює чіткі строки та умови, відсутність механізмів контролю за їх дотриманням призводить до порушення соціальних прав військовослужбовців. Суд вказав на необхідність гнучкого підходу до оцінки документальних підстав для виплати

компенсації, зокрема у випадках, коли особа фактично виконала всі вимоги, але не змогла надати певні формальні документи через об'єктивні обставини.

Висновки, які випливають із судового аналізу, свідчать про те, що для ефективного забезпечення права військових на санаторно-курортне лікування необхідно вдосконалити механізми реалізації права на компенсацію. Це включає: уточнення строків та умов подання документів, запровадження контрольних процедур щодо своєчасності виплат, а також забезпечення справедливого підходу до оцінки підстав для відмови. Судова практика наочно демонструє потребу у правовому гармонізованому регулюванні, яке дозволить забезпечити баланс між формальними вимогами та реальним соціальним захистом військовослужбовців [159].

На основі аналізу наведеної судової практики можемо зробити висновок щодо проблематики санаторно-курортного лікування військовослужбовців та ветеранів війни. Судові рішення свідчать про системні труднощі у реалізації права на отримання соціальних гарантій у вигляді санаторно-курортного лікування або грошової компенсації його вартості. Загальною проблематикою, що простежується у всіх випадках, є недостатня узгодженість нормативно-правових актів та відсутність ефективних механізмів контролю за їх реалізацією, формалізований підхід органів влади до виконання соціальних гарантій та обмежена компетенція органів соціального захисту у вирішенні індивідуальних випадків. У свою чергу призводить до того, що формально правильні дії органів влади можуть фактично обмежувати доступ військовослужбовців та ветеранів до гарантованих послуг, створюючи ситуації несправедливості та затримки у відновленні здоров'я.

Для ефективного забезпечення права військовослужбовців на санаторно-курортне лікування необхідно вдосконалити законодавче регулювання механізмів реалізації цього права. Зазначене охоплює конкретизацію темпоральних меж та критеріїв подання необхідної документації, забезпечення транспарентності механізму встановлення обсягу компенсаційних виплат, створення моніторингових інструментів контролю за дотриманням строків

здійснення виплат, а також формування диференційованого підходу до визначення правомірності підстав для відмови у призначенні грошових компенсацій військовослужбовцям. Такий підхід дозволить забезпечити баланс між формальними процедурними вимогами та реальною можливістю громадян користуватися встановленими соціальними гарантіями, підвищуючи рівень соціальної справедливості та ефективності правового регулювання у сфері санаторно-курортного забезпечення військовослужбовців та ветеранів війни.

Окремим напрямом правового регулювання є забезпечення психологічної допомоги та реабілітації. Постановою КМУ № 1338 затверджено механізм надання психологічних послуг ветеранам та їхнім сім'ям із визначенням відповідальних органів, джерел фінансування й стандартів надання допомоги [122]. Додатково важливими є укази ПУ, що стосуються координації процесів реабілітації поранених учасників АТО/ООС та залучення міжнародної допомоги, зокрема через Постанову № 238, яка забезпечила впровадження механізмів співпраці з Трастовим фондом НАТО [123].

Правовий аналіз наведеного матеріалу дозволяє констатувати, що в Україні сформовано систему правового регулювання у сфері реабілітації, яка ґрунтується на конституційних засадах та спеціальному законодавстві. Конституція України закріплює право кожного громадянина на охорону здоров'я, медичну допомогу та соціальний захист, що конкретизується в ЗУ від 03.12.2020 р. № 1053-IX [132]. Закон став основою для розвитку сучасної реабілітології, оскільки визначає реабілітацію як комплекс заходів, спрямованих на відновлення або підтримку функціонування особи внаслідок стану здоров'я чи старіння у взаємодії з її соціальним середовищем [145]. Тому, законодавець надає реабілітації універсального характеру, визнаючи її не лише медичною, а й соціальною та правовою категорією.

Особливу увагу в нормативному регулюванні приділено категорії військовослужбовців, ветеранів та членів їхніх сімей, що зумовлено потребами сучасного воєнного стану. Правову основу забезпечення до реабілітації військовослужбовців, поєднуючи медичний, психологічний та соціальний

виміри становлять: ЗУ від 22.10.1993 р. № 3551-XII, ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII та підзаконні акти Міноборони, зокрема Наказ Міноборони України від 04.11.2016 р. № 591 [113; 135; 136].

Проте на практиці залишається проблема реабілітації та психологічної підтримки військових. Недостатня кількість центрів реабілітації, слабкий розвиток системи психосоціальної допомоги та високий рівень ПТСР серед військовослужбовців вимагають удосконалення нормативної бази у сфері охорони психічного здоров'я та створення розгалуженої мережі спеціалізованих закладів. Додатковим викликом є відсутність уніфікованих стандартів медичного забезпечення та єдиної системи військово-медичного менеджменту, що ускладнює координацію між військовими та цивільними медичними структурами [193].

Згідно з чинним законодавством, ветерани та ветеранки можуть отримувати психологічну допомогу у цивільних закладах охорони здоров'я, які уклали договори з НСЗУ в рамках Програми медичних гарантій. У рамках пакета НСЗУ «Реабілітаційна допомога дорослим і дітям у стаціонарних умовах» передбачено надання психологічної допомоги згідно з медичними потребами пацієнта/пацієнтки, включно з після гострими психологічними реабілітаційними послугами. При цьому НСЗУ встановлює вимоги до організації послуг, зокрема щодо наявності відповідних фахівців (лікар-психолог, психотерапевт та інші), що забезпечує правову гарантію надання кваліфікованої допомоги. Водночас ветерани можуть отримувати психологічну реабілітацію у відомчих закладах сил безпеки та оборони, що підпорядковуються Міноборони України, МВС та іншим ЦОВВ, а також у закладах, що перебувають у сфері управління Мінсоцполітики, наприклад у Центрі комплексної реабілітації для осіб з інвалідністю «Галичина». Окрему підсистему психологічної допомоги створено Мінветеранів, яке відповідно до свого Положення та Постанови КМУ № 1338 забезпечує безоплатну психологічну підтримку осіб, які звільняються або звільнені з військової служби. Підсистема функціонує як окремий суб'єкт надання послуг із власними правилами та методиками, що, з одного боку, розширює доступ

ветеранів до психологічної допомоги, а з іншого – ускладнює координацію та контроль якості послуг.

Аналіз чинного правового та організаційного стану свідчить про кілька проблемних аспектів. По-перше, множинність маршрутів отримання послуг створює правову та практичну дезорієнтацію ветеранів, які часто не можуть визначити, куди звертатися для отримання адекватної психологічної допомоги. По-друге, різні підсистеми надають психологічні послуги за різними методиками та стандартами, що призводить до неоднорідності обсягу та якості реабілітаційних заходів. По-третє, відомчі системи сил безпеки та оборони не мають ефективних механізмів контролю за обсягом та якістю надання послуг, на відміну від цивільних закладів, які моніторяться НСЗУ. По-четверте, наявність великої кількості підсистем психологічної допомоги спричиняє розпорошення фінансових ресурсів та невизначеність щодо відповідальності конкретного ЦОВВ за неякісну роботу системи.

Окрім організаційних та правових питань, існують соціально-психологічні проблеми: серед ветеранів спостерігається стигматизація звернення за психологічною допомогою, що негативно впливає на своєчасне діагностування та реагування на проблеми психічного здоров'я, підвищує ризики вживання психоактивних речовин, соціальної ізоляції та порушень сімейних відносин. Важливо, що держава наразі не реалізує комплексну інформаційну політику, яка популяризувала б культуру психологічної реабілітації та підвищувала б обізнаність ветеранів про їхні права та можливості. Відсутня єдина інформаційна платформа, що дозволяла б отримати повну та актуальну інформацію про доступні послуги з психологічної реабілітації, зокрема поза межами Постанови № 1338 та системи центрів соціально-психологічної реабілітації.

Отже, аналіз показує необхідність вдосконалення нормативно-правового та організаційного забезпечення психологічної реабілітації ветеранів і ветеранок. Зазначене вимагає формування уніфікованої моделі надання відповідних послуг із встановленням конкретних якісних параметрів, системи нагляду та інформаційно-консультативного супроводу, що сприятиме досягненню

нормативної визначеності, забезпеченню недискримінаційного доступу до психологічної підтримки та результативного охорони ментального благополуччя осіб зі статусом ветерана.

Суттєве значення у правовому регулюванні має Постанова КМУ від 03.11.2021 р. № 1268, яка деталізує механізм надання допомоги, визначає інституційні та організаційні засади функціонування системи [66]. Додатково, важливим є впровадження Національного класифікатора 030:2022 «Класифікатор функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я», який дозволяє стандартизувати підходи до оцінки функціональних можливостей пацієнтів та інтегрувати їх у систему державних гарантій медичного обслуговування.

Значним кроком у нормативному регулюванні стало затвердження Постанови КМУ від 16.12.2022 р. № 1462, зокрема, приписів про індивідуальний реабілітаційний план, порядок його фінансування та форму, що відповідає МКФ [20]. У свою чергу сприяє персоналізації медичної допомоги та гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Наказ МОЗ України від 16.11.2022 р. № 2083 передбачає алгоритм надання допомоги у випадках тяжких ушкоджень (травми головного та спинного мозку, ампутації, опіки, складні скелетні травми), що забезпечує уніфікацію практики лікувальних закладів [121].

Правовий аналіз зазначеного законодавчого нововведення свідчить про те, що ухвалений 01.03.2024 р. Закон про організацію належного рівня медичного забезпечення ЗСУ є важливим кроком у напрямі модернізації військової медицини та приведення її у відповідність до міжнародних стандартів, зокрема стандартів НАТО [98]. Закон наділяє Міноборони розширені повноваження щодо затвердження протоколів та стандартів домедичної та медичної допомоги для Сил безпеки і оборони, а також забезпечує контроль за їх дотриманням. Важливим є право Міноборони визначати перелік та стандарти якості спеціалізованих медичних виробів, що застосовуються в умовах бойових дій, що створює правове підґрунтя для уніфікації вимог до військового медичного

забезпечення. Головною метою закону є підвищення ефективності системи медичного забезпечення військовослужбовців шляхом оптимізації процесів евакуації поранених, поліпшення матеріально-технічного забезпечення, вдосконалення логістики та адаптації національної системи до міжнародних практик військової медицини. У цьому аспекті нормативне закріплення медичних протоколів та стандартів за зразком НАТО дозволяє не лише підвищити якість надання допомоги, а й забезпечити сумісність із союзними державами, що має особливе значення в умовах воєнної агресії проти України.

Отже, ухвалений закон формує необхідні правові передумови для вдосконалення системи військової медицини України, проте його ефективність залежатиме від реальної імплементації положень у практичній діяльності. Зокрема, потребують вирішення питання стабільного фінансування, кадрового забезпечення, логістики, створення єдиних стандартів медичного обслуговування та розбудови системи психологічної реабілітації. Тільки комплексний підхід до реалізації закону дозволить створити ефективну, сучасну та стійку модель медичного забезпечення ЗСУ, здатну відповідати як національним викликам, так і міжнародним стандартам.

Таким чином, медичне та санаторно-курортне забезпечення становить одну з ключових складових соціального захисту військовослужбовців, оскільки забезпечує охорону їхнього життя та здоров’я в умовах підвищених ризиків. Попри розвинену нормативну базу, механізми реалізації права на безоплатну медичну допомогу та санаторно-курортне лікування залишаються неефективними. Проблеми полягають у недостатньому фінансуванні військових медичних установ, обмеженій доступності пільгових путівок, нерівності між категоріями військовослужбовців та членів їх сімей у доступі до лікування. Судова практика підтверджує наявність випадків необґрунтованої відмови у наданні путівок або медичних послуг, що свідчить про потребу вдосконалення механізмів контролю та прозорості у цій сфері.

2.3 Додаткові гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Додаткові гарантії спрямовані на забезпечення їхньої соціальної та економічної безпеки, компенсацію специфічних ризиків військової служби та підтримку сімейного благополуччя. Вони доповнюють загальні соціальні гарантії, встановлені для всіх громадян, і включають як матеріальні, так і нематеріальні форми підтримки. Відповідно до ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV, окрім основного грошового утримання, військовослужбовці мають право на додаткові соціальні виплати, серед яких – допомога на оздоровлення, державна допомога сім'ям із дітьми. Порядок і розміри таких виплат регламентуються законами України та підзаконними нормативними актами, що деталізують механізми їх реалізації [105]. Додатково можемо віднести забезпечення або компенсацію вартості житла, пільги, трудові гарантії тощо. Метою додаткових гарантій є не лише матеріальна підтримка, а й створення умов для стабільності, соціальної інтеграції та психологічної безпеки військовослужбовців та їхніх родин, з урахуванням специфіки служби та потенційних ризиків для здоров'я та життя. Вони реалізуються на основі законодавства України, включно із ЗУ 20.12.1991 р. № 2011-XII, та регламентуються відповідними підзаконними актами, що конкретизують види виплат, пільги та порядок їх надання [196, с. 283].

Розглянемо додаткові винагороди військовослужбовцям у період воєнного стану, що виступають специфічним механізмом державного матеріального забезпечення, який має тимчасовий характер та не включається до щомісячного грошового забезпечення. Вона покликана компенсувати особливі умови служби, які виникають під час ведення бойових дій або виконання завдань із забезпечення національної безпеки та оборони, і надається окремо від базових виплат, що гарантуються Постановою КМУ № 704 [104].

Правове регулювання цього виду винагороди здійснюється через систему постанов КМУ, основною з яких є Постанова № 168 від 28.02.2022 р. [65], а також низку її змін і доповнень (Постанови № 217 від 07.03.2022, № 350 від

22.03.2022, № 400 від 01.04.2022, № 754 від 01.07.2022, № 793 від 07.07.2022, № 1066 від 27.09.2022, № 1146 від 08.10.2022, № 43 від 20.01.2023, № 836 від 09.08.2023, № 1001 від 15.09.2023 та № 1001-2023-п від 20.09.2023). Таке регулювання дозволяє державі оперативно коригувати розміри та умови нарахування додаткових винагород залежно від змін у бойовій обстановці, завдань та ризиків, що покладаються на військовослужбовців.

Суттєвим аспектом є диференціація додаткової винагороди за категоріями військовослужбовців та характером їх участі у бойових діях або заходах із забезпечення оборони (табл. 2.3)

Таблиця 2.3

Диференціація додаткової винагороди

Категорія військовослужбовця	Розмір винагороди
1	2
безпосередньо беруть участь у бойових діях або здійснюють заходи з оборони та захисту держави на передовій чи тимчасово окупованих територіях	100 000 грн
виконує бойові або спеціальні завдання в органах військового управління чи штабах	до 50 000 грн
інші категорії військовослужбовців, залучених до бойових завдань або навчання, отримують щомісячну винагороду у розмірі	від 15 000 до 30 000 грн
курсантам та військовослужбовцям строкової служби	2 350–6 000 грн

Джерело: [65].

Щорічне фінансування сектору оборони та соціального забезпечення військовослужбовців визначається Держбюджетом України, який встановлює обсяги видатків на утримання ЗСУ, виплату грошового забезпечення, соціальних пільг і компенсацій. Разом із тим, питання виплат надбавок, премій та інших додаткових видів грошового забезпечення врегульоване не безпосередньо ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, а Постановою КМУ від 28.02.2022 р. № 168. Однак така законодавча практика породжує певні дискусії, оскільки визначені Постановою КМУ № 168 виплати не завжди корелюють із вимогами ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, який закріплює систему соціальних гарантій для військовослужбовців та членів їхніх сімей. Фактично виникає колізія між

нормами спеціального закону та підзаконного нормативно-правового акту, що вимагає належного унормування. Зокрема, додаткові виплати, закріплені урядовими рішеннями, потребують чіткої бюджетної класифікації як видатків державного бюджету, а також узгодження з нормами законодавства, яке визначає правові та соціальні гарантії військовослужбовців. Таким чином, це забезпечило б належну правову визначеність та стабільність у сфері грошового забезпечення осіб, які виконують військовий обов'язок у період воєнного стану.

Законодавство передбачає окремі механізми виплат для осіб, поранених або обмежено придатних до служби, які перебувають у розпорядженні командирів, а також для тих, хто виконує завдання в умовах поранення, захоплення в полон, інтернування чи загибелі. У таких випадках додаткова винагорода обчислюється пропорційно часу участі у відповідних заходах та зберігає стимулюючу функцію навіть у складних життєвих обставинах.

Організаційно-правовим підґрунтям для нарахування та виплати додаткової винагороди є накази командирів або начальників відповідних структурних підрозділів. Для визначення правомірності виплат передбачено документальне оформлення через грошовий атестат або відповідні накази про призначення на посаду, зарахування до списків особового складу та встановлення розмірів грошового забезпечення. При цьому кошти на додаткову винагороду виділяються у межах бюджетних асигнувань військових частин, що гарантує фінансову дисципліну та контроль за витрачанням державних ресурсів [114; 65].

Окремо варто зазначити, що члени сімей військовослужбовців мають також право на отримання додаткової винагороди відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2022 р. № 168, якою встановлено щомісячну виплату у розмірі 30 000 грн під час дії воєнного стану, а для військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у бойових діях, – підвищену винагороду до 100 000 грн. Водночас законодавство чітко визначає обмеження: виплати не здійснюються, якщо встановлено факт добровільної здачі військовослужбовця в полон, самовільного залишення місця служби або дезертирства [65].

Таким чином, додаткова винагорода у період воєнного стану є правовим інструментом матеріального стимулювання військовослужбовців, який поєднує елементи диференціації за складністю та ризиками виконуваних завдань, гнучкість у нарахуванні та чітке нормативне регулювання через систему постанов та наказів компетентних органів державної влади. Вона реалізує принципи справедливості, пропорційності та компенсації особливих умов служби, що є невід'ємною складовою забезпечення обороноздатності держави.

Аналіз судової практики свідчить про наявність правової проблематики, що стосується правильності застосування судами попередніх інстанцій норм матеріального права та повноти встановлення фактичних обставин у спорах щодо виплати додаткової винагороди військовослужбовцям відповідно до Постанови КМУ від 28.02.2022 р. № 168.

Касаційна постанова ВС від 01.08.2024 р. у справі № 200/3564/23 репрезентує типову для адміністративного судочинства проблему співвідношення формальних вимог доказування та сутнісного підходу до встановлення фактичних обставин у спорах про соціальні виплати військовослужбовцям. Предметом судового розгляду стала вимога військовослужбовця про визнання неправомірною відмову у виплаті додаткової винагороди у максимальному розмірі, передбаченому Постановою КМУ № 168, за період перебування у службовому відрядженні [35].

Фабула справи характеризується обставинами, які є поширеними для спорів цієї категорії. Так, військовослужбовець, який проходив службу у військовій частині з жовтня 2019 р., протягом осені 2022 р. та початку 2023 р. перебував у тимчасовому службовому відрядженні в оперативному підпорядкуванні іншого прикордонного загону. Довідка про відрядження, видана в червні 2023 р., підтверджувала цей факт. Незважаючи на це, згідно з архівними відомостями, військовослужбовець не отримував винагороду у збільшеному розмірі до 100 000 грн, яка передбачена для осіб, що беруть безпосередню участь у бойових діях. Представник військовослужбовця здійснив спроби отримати документальне підтвердження участі у відповідних заходах,

направивши офіційні запити до компетентних військових органів, проте отримана інформація не задовольнила вимоги щодо нарахування спірної виплати.

Центральною проблемою, яку виявив касаційний суд, стала методологічна недосконаліть судового дослідження, яке здійснили суди першої та апеляційної інстанцій. Констатувавши відсутність достатніх доказів для підтвердження безпосередньої участі військовослужбовця у бойових діях протягом спірного часового проміжку, нижчестоящі судові інстанції фактично ухилилися від повноцінного з'ясування всіх юридично значущих обставин справи. Верховний Суд акцентував увагу на критичному упущенні: суди не дослідили та не оцінили рапорти щодо виплати додаткової винагороди, які направлялися до прикордонного загону, де проходив відрядження позивач, а також не встановили причини та підстави складання цих службових документів. Судові інстанції попередніх рівнів залишили поза увагою питання про наявність чи відсутність відповідного рапорту за період перебування військовослужбовця у відрядженні саме за період 2023 р. Така неповнота судового дослідження призвела до прийняття судових актів, які не відповідають критерію обґрунтованості [35].

Верховний Суд сформулював принципову правову позицію щодо значення рапортів у механізмі доказування права на збільшену винагороду. Касаційна інстанція наголосила, що належна оцінка таких службових документів є не факультативним, а обов'язковим елементом судового розгляду, оскільки відповідно до відомчих нормативних актів ДПСУ, зокрема п. 4 Наказу № 392/0/81-22-АГ, встановлення факту безпосередньої участі військовослужбовців у бойових операціях або відповідних заходах здійснюється на основі аналізу інформації, що міститься у різних категоріях документів. При цьому касаційний суд звернув увагу на альтернативний характер переліку документів, визначеного п. 3 наказу № 628/0/81-22-АГ, що виключає необхідність одночасного надання всіх можливих підтверджуючих матеріалів. Критичною оцінки заслуговує підхід судів попередніх інстанцій, які при вирішенні спору обмежилися поверхневим аналізом наявної документації, не здійснивши належної верифікації обставин

справи та не надавши їм відповідної правової кваліфікації. Така процесуальна поведінка судів кваліфікована Верховним Судом як формалістичний підхід до правосуддя, що суперечить завданням адміністративного судочинства щодо забезпечення ефективного захисту прав громадян у їх взаємовідносинах з органами публічної влади.

Особливе значення має правова позиція касаційного суду щодо наслідків можливих порушень міжвідомчого документообігу. ВС категорично вказав на неприпустимість позбавлення військовослужбовця права на додаткову винагороду внаслідок недоліків у процедурі передання службової інформації між військовими структурами. Посилаючись на власну попередню практику, зокрема п. 48 Постанови від 21.03.2024 р. у справі № 560/3159/23, касаційна інстанція підкреслила, що організаційні недоліки у взаємодії військових частин щодо обміну документацією про участь військовослужбовця у заходах з національної безпеки і оборони не можуть слугувати підставою для відмови у реалізації його матеріального права на відповідну соціальну виплату. Правова позиція має принципове значення для розподілу процесуальних ризиків у спорах даної категорії. Військовослужбовець не може нести відповідальності за недосконаліть системи документування його участі у бойових діях, якщо сам факт такої участі об’єктивно мав місце. Тягар негативних наслідків процедурних порушень має покладатися на органи військового управління, які не забезпечили належне оформлення відповідної документації на особу, яка виконувала свої військові обов’язки в умовах воєнного стану [35].

Подібні висновки спостерігаються в постановах ВС у складі колегії суддів КАС у справах № 200/4100/23 (05.08.2024 р.) [80], № 160/8489/23 (06.08.2024 р.) [81] та № 620/2255/24 (18.06.2025 р.) [82].

Таким чином, проаналізувавши судову практику пропонуємо виділити спільний предмет спору, а саме – вимоги військовослужбовців про визнання протиправною бездіяльності відповідачів щодо ненарахування та невиплати додаткової винагороди за період безпосередньої участі у бойових діях або забезпеченні здійснення відповідних заходів. Фактичні обставини справ

характеризуються тотожними ознаками: позивачі проходили військову службу, були направлені у службові відрядження в оперативне підпорядкування інших військових частин на підставі бойових наказів Адміністрації ДПСУ, однак додаткову винагороду у заявленому розмірі не отримували або отримували у зменшеному розмірі. Суди попередніх інстанцій здійснювали формальний підхід до оцінки доказів та неповне з'ясування фактичних обставин справи. Касаційна інстанція вказала на системне порушення судами першої та апеляційної інстанцій принципу всебічності, повноти та об'єктивності розгляду справи, закріпленого у ст. 9 КАСУ. Зокрема, суди обмежилися констатацією відсутності достатніх документів для підтвердження факту участі позивачів у бойових діях без проведення належного дослідження наявних у справах матеріалів та витребування додаткових доказів. ВС звертає увагу на критичну обставину, яку проігнорували суди попередніх інстанцій: відсутність у матеріалах справ та відсутність оцінки рапортів щодо виплати додаткової винагороди військовослужбовцям за спірні періоди, які відповідно до наказу № 392-/0/81-22-АГ є одним із ключових документів для підтвердження безпосередньої участі у бойових діях. При цьому ВС наголошує на альтернативності переліку підтверджуючих документів, передбаченого п. 3 наказу № 628/0/81-22-АГ, та необхідності комплексної оцінки інформації, наявної у різних документах, що виключає формалістичний підхід до доказування. ВС також звертає увагу на недослідженість судами попередніх інстанцій первинних документів військового обліку, зокрема журналів бойових дій, книг оперативно-службової діяльності та журналів надходження розпоряджень по підрозділу, які можуть містити інформацію про безпосередню участь військовослужбовців у бойових діях та заходах. Таке неповне дослідження доказів призвело до передчасних висновків про відсутність підстав для задоволення позовних вимог.

Фундаментальне значення має доктринальна позиція касаційної інстанції, артикульована у судовому акті щодо справи № 200/3564/23 із апеляцією до Постанови ВС від 21.03.2024 р. у справі № 560/3159/23, відповідно до якої дефекти у процесі обміну службовою документацією, звітними матеріалами та

відомостями між військовими формуваннями стосовно фактичної участі особового складу у забезпеченні операцій з відсічі агресії не можуть слугувати підставою для заперечення його правомочності на передбачену законом додаткову виплату. Висновок встановлює пріоритет матеріального права над процедурними аспектами та захищає права військовослужбовців від формалістичного тлумачення нормативних вимог [35].

Єдиним процесуальним результатом встановлених недоліків судового розгляду стало скасування ВС рішень судів першої та апеляційної інстанцій із направленням справ на повторний розгляд. Касаційний суд наголосив на обов'язковості детального встановлення всіх обставин справи, всебічного дослідження наявної документації у взаємозв'язку та комплексі, а також необхідності отримання додаткових доказів, які можуть підтвердити або спростувати реальну участь позивачів у виконанні бойових завдань.

Одноразове грошове забезпечення військовослужбовців є особливою категорією виплат, яка надається після формалізації права на їх отримання шляхом видання відповідного наказу. Механізм забезпечує юридично визначену підставу для нарахування та виплати коштів і виступає інструментом контролю держави за належним виконанням фінансових зобов'язань перед військовослужбовцями [114].

Документальне оформлення прав на отримання таких виплат здійснюється через витяги з наказів, довідки та інші підтверджувальні документи, які подаються начальнику фінансового органу та завіряються відповідальною посадовою особою із застосуванням гербової печатки військової частини. Забезпечує достовірність обліку особового складу та повноту інформації для нарахування виплат. Підтвердженням здійснення виплати є розрахунково-платіжна відомість або видатковий касовий ордер із підписом отримувача, що гарантує прозорість фінансового процесу та унеможливлює несанкціоноване розпорядження коштами. Система обліку і документування передбачає відповідність штатних посад у відомостях із затвердженим штатним розписом, наявність наказів про призначення на посади, грошових атестатів, табелів обліку

робочого часу та інших документів, що визначені законодавством. Така багаторівнева структура підтверджує законність виплат і дозволяє уникнути зловживань. Грошове забезпечення військовослужбовцям, які отримують кошти готівкою, фіксується шляхом підпису у відомості або видатковому касовому ордері, що створює формалізований механізм контролю за фактом отримання [144].

Особлива увага приділяється статусу військовослужбовців, які перебувають у полоні, заручниках, інтерновані або визнані безвісно відсутніми. У таких випадках зберігаються виплати посадового окладу, надбавок та інших щомісячних видів грошового забезпечення, а членам сімей забезпечується отримання відповідних коштів до моменту офіційного визначення статусу військовослужбовця. Дане право регламентується нормами законодавства та постановами КМУ і забезпечує реалізацію принципу соціального захисту та підтримки родин військовослужбовців у складних обставинах.

Важливим елементом системи є порядок виплати грошового забезпечення через членів сімей у разі, якщо військовослужбовець не може отримати кошти особисто, включаючи готівку, поштові перекази та зарахування на карткові рахунки. Така практика враховує оперативні потреби військовослужбовців та забезпечує безперервність фінансового забезпечення навіть у зоні бойових дій або під час тривалих відряджень.

Касове оформлення та бухгалтерський контроль здійснюються через депонування невиплачених сум, ведення касової книги та складання загальних видаткових касових документів. Кожна розрахунково-платіжна відомість отримує унікальний порядковий номер, а загальна сума для виплати зазначається словами, що створює механізм внутрішнього контролю та звітності [114].

Фінансові виплати підлягають обов’язковому оподаткуванню та іншим утриманням, передбаченим чинним законодавством, включаючи податок на доходи фізичних осіб, аліменти, оплату житлово-комунальних послуг, відшкодування збитків та інші законодавчо визначені внески. Забезпечує

відповідність виплат правовим нормам і дисциплінує процес управління державними фінансами.

Таким чином, разові додаткові види грошового забезпечення формалізовані через систему наказів та документального підтвердження, що забезпечує законність, прозорість та контроль виплат військовослужбовцям і членам їх сімей, враховуючи специфіку служби та обставини, пов'язані з воєнними діями. Механізм реалізує принципи соціального захисту, належного управління фінансами та відповідальності держави за матеріальне забезпечення військового персоналу.

Проблематика надання належного соціального та правового захисту військовим і колишнім службовцям спеціалізованих державних органів продовжує залишатися актуальним питанням у сучасному правовому полі України. Особливої уваги потребують випадки, коли питання реалізації соціальних гарантій стикається з неоднозначністю нормативного регулювання або суперечливістю адміністративної практики. У таких ситуаціях ключову роль у формуванні єдиної правозастосовної позиції відіграють судові органи, зокрема ВС, який через свої постанови не лише вирішує конкретні спори, а й роз'яснює механізми застосування законодавства в контексті захисту прав громадян.

У справі № 760/17056/17, розглянутій ВС 23.03.2023 р., було вирішено питання права колишнього працівника Держспецзв'язку та органів захисту інформації на отримання одноразової грошової допомоги у зв'язку з інвалідністю, що настала через травму, отриману під час служби. Фактичні обставини справи свідчать про те, що позивач проходив службу в Держспецзв'язку до 2009 р. та був виключений зі списків особового складу на підставі наказу. Під час служби у 1985 р. він зазнав черепно-мозкової травми, що підтверджено відповідними документами. У 2016 р. МСЕК встановила йому другу групу інвалідності довічно, визначивши її причину як травму, пов'язану з виконанням військових обов'язків. Після цього позивач звернувся до органу Держспецзв'язку з проханням про виплату одноразової грошової допомоги, передбаченої Постановою КМУ від 04.06.2008 р. № 605 (далі – Порядок № 605)

. Проте йому було відмовлено з мотивів того, що Порядок № 605 не поширюється на осіб начальницького складу, звільнених з Держспецзв'язку. ВС, аналізуючи норми законодавства, звернув увагу, що Порядок № 605 передбачає право на отримання одноразової допомоги у випадку, коли інвалідність пов'язана з виконанням службових обов'язків або з періодом проходження служби, навіть якщо її встановлено після звільнення. У правовому регулюванні чітко розрізняються поняття «захворювання, отримані під час проходження військової служби» та «захворювання, одержані в період проходження служби» у відповідних державних органах, включно з Держспецзв'язку [87].

Ключова проблема у цій справі полягала у правовій колізії між положеннями постанови КМУ № 605 та адміністративною практикою Держспецзв'язку, яка фактично звужувала коло осіб, що мали право на допомогу. Відповідач ототожнив припинення служби з втратою будь-яких прав на соціальний захист у майбутньому, хоча законодавець прямо передбачає можливість призначення допомоги у випадку встановлення інвалідності вже після звільнення. Суд, дослідивши обставини справи, дійшов висновку, що інвалідність позивача має прямий причинний зв'язок із травмою, отриманою під час виконання обов'язків військової служби, а тому він підпадає під дію Порядку № 605. Таким чином, відмова у призначенні допомоги була визнана протиправною.

Значення цього рішення полягає у підтвердженні принципу правової визначеності та гарантії соціального захисту військовослужбовців і осіб, звільнених зі служби. Суд наголосив, що держава не може уникати зобов'язань, якщо шкода здоров'ю виникла під час служби, навіть якщо наслідки проявилися пізніше. Рішення має важливе прецедентне значення для захисту прав інших звільнених військовослужбовців та працівників спецслужб, які стикаються із подібними відмовами у виплатах [87].

Особливу увагу законодавець приділяє соціальним гарантіям для сімей загиблих військовослужбовців. У разі загибелі, смерті чи зникнення безвісти військовослужбовця під час проходження служби держава виплачує одноразову

грошову допомогу у розмірі, передбаченому державним страхуванням військовослужбовців. Відповідно до ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII така компенсація надається батькам, неповнолітнім дітям, а також дітям-інвалідам з дитинства, що забезпечує реалізацію принципу справедливості та підтримки найближчих членів сім'ї у випадку втрати годувальника [37, с. 128-129].

Відповідно до абз. 1 ч. 6 ст. 9 зазначеного Закону, за військовослужбовцями, які були захоплені в полон, стали заручниками, інтернованими в нейтральних державах або зникли безвісти, зберігаються усі належні їм виплати. До таких належать посадовий оклад за крайнім місцем служби, оклад за військове звання, надбавка за вислугу років та інші щомісячні постійні виплати грошового характеру. Закон передбачає, що членам сімей таких осіб здійснюється щомісячна виплата грошового забезпечення у розмірах, визначених КМУ [135].

Механізм реалізації норми конкретизований Постановою КМУ від 30.11.2016 р. № 884. Відповідно до п. 2 Постанови безвісно відсутнім військовослужбовцем визнається особа, щодо якої понад 15 днів відсутні відомості про місце перебування (крім випадків самовільного залишення частини чи служби). Виплати членам сімей тривають до моменту з'ясування обставин полону, звільнення, інтернування або визнання особи безвісно відсутньою чи померлою. Для отримання таких виплат члени сімей подають заяву на ім'я командира військової частини, до якої додають документи, що підтверджують родинні стосунки та місце проживання: копії паспорта, свідоцтва про шлюб або народження дітей, довідку про реєстрацію місця проживання, ідентифікаційний код тощо. Командир військової частини розглядає подані документи у строк до 15 днів та приймає рішення про нарахування або відмову у виплаті, повідомляючи заявника письмово. Виплати починають нараховуватись з дня фактичного потрапляння військовослужбовця у полон, захоплення заручником або зникнення безвісти. Право на отримання коштів мають дружина (чоловік) військовослужбовця, за їх відсутності – повнолітні діти, опікуни чи піклувальники неповнолітніх дітей, батьки або особи, які

перебували на утриманні військовослужбовця. Розподіл виплат між особами, які мають на них право, здійснюється у рівних частках; у разі письмової відмови однієї особи її частка рівномірно розподіляється між іншими. Проте, на практиці виникають труднощі щодо реалізації такого права, а саме затримка або невиплати таких коштів суб'єктам такого права [117].

На практиці реалізація Постанови № 884 супроводжується проблемами. ВС у справі № 822/630/17 зазначив, що для отримання грошової допомоги при загибелі військовослужбовця особа, яка вважає себе членом його сім'ї, має довести спільне проживання з загиблим, наявність спільного побуту та взаємних прав і обов'язків [85].

На підтвердження цього пропонуємо висвітлити судову практику, зокрема Постанова ВС від 17.06.2025 р. у справі № 620/5059/24. Відповідно до якого на практиці виникають спори щодо тлумачення окремих положень Постанови № 884, зокрема – стосовно моменту виникнення права на виплату та належного кола осіб, які мають право на її отримання. Суди неодноразово зазначали, що право членів сімей військовослужбовців на грошове забезпечення є елементом системи державних соціальних гарантій, а тому не може бути обмежене формальними підставами, такими як затримка у встановленні факту безвісного зникнення. Так, у рішеннях адміністративних судів підкреслюється, що відсутність наказу командира військової частини не може бути підставою для відмови у виплаті, якщо наявні документи підтверджують факт зникнення військовослужбовця під час виконання службових обов'язків. Судова практика також демонструє, що у випадках, коли військові частини зволікають із прийняттям рішення про призначення виплат, суди визнають такі дії протиправними та зобов'язують відповідні органи здійснити нарахування грошового забезпечення з моменту фактичного зникнення військовослужбовця. Такий підхід відповідає принципу верховенства права та узгоджується з позицією ВС, який наголошує на необхідності забезпечення реального соціального захисту сімей осіб, що виконують військовий обов'язок у період воєнного стану [86].

У Постанові КАС ВС по справі № 280/2664/23 від 02.05.2024 р. розглядалося питання щодо правомірності бездіяльності військової частини щодо невиплати матері загиблого військовослужбовця грошового забезпечення її сина за період з квітня по вересень 2022 р. Позивачка – мати військовослужбовця ЗСУ, який загинув під час бойового завдання у березні 2022 р., – звернулася до суду з вимогою визнати протиправною бездіяльність військової частини та зобов'язати її виплатити належне грошове забезпечення, включаючи додаткову винагороду, передбачену постановою КМУ № 168 від 28.02.2022 р., в порядку, встановленому Порядком № 884 від 30.11.2016 р. На думку позивачки, військова частина була зобов'язана здійснювати нарахування та виплату грошового забезпечення за час, коли її син перебував у статусі зниклого безвісти (з 14 березня до 12 травня 2022 р.) та до моменту його офіційного виключення зі списків особового складу (14 вересня 2022 р.). Вона обґрунтовувала свої вимоги тим, що командуванню частини стало достеменно відомо про факт загибелі лише після завершення службового розслідування, акт якого був складений 12.05.2022 р., а отже, до цього моменту син мав обліковуватись як безвісно зниклий. Згідно з Порядком № 884, за таких умов грошове забезпечення продовжує нараховуватись і виплачується членам сім'ї військовослужбовця. Військова частина відмовила у виплатах, посилаючись на те, що грошове забезпечення за березень 2022 р. вже було виплачено позивачці в повному обсязі, а обов'язок подальших виплат припинився з моменту смерті військовослужбовця. Суди першої та апеляційної інстанцій погодилися з позицією відповідача, вказавши, що після 14 березня 2022 р., коли настала смерть військовослужбовця, у військової частини не було правових підстав для нарахування та виплати грошового забезпечення. Також зазначено, що наказ про виключення загиблого зі списків особового складу (від 14 вересня 2022 р.) не був предметом оскарження, а отже, суди не мали підстав оцінювати його правомірність.

Позивачка подала касаційну скаргу до ВС, наполягаючи, що суди попередніх інстанцій неправильно визначили фактичні обставини справи, не

врахували момент, коли військова частина отримала достовірну інформацію про загибель її сина, та неправильно застосували норми Порядку № 884. Вона зазначила, що справа має принципове значення для формування єдиної судової практики щодо виплати грошового забезпечення сім'ям військовослужбовців, які спочатку вважаються безвісти зниклими, а пізніше визнаються загиблими. Отже, спір зводиться до визначення правового статусу військовослужбовця у період між його зникненням і встановленням факту смерті, а також до з'ясування, чи мала військова частина обов'язок продовжувати нарахування та виплату грошового забезпечення члену його сім'ї за цей час [93].

У рішенні ХОАС по справі № 520/35586/24 від 18.03.2025 р. позивачка (дружина загиблого військовослужбовця) звернулася до суду з вимогою визнати протиправною бездіяльність військової частини, яка полягала у ненарахуванні та невиплаті грошового забезпечення її чоловіка за час проходження ним військової служби до моменту загибелі. Підставою звернення до суду стала відмова командування у здійсненні відповідних виплат, попри те, що смерть військовослужбовця настала під час виконання службових обов'язків. Позивачка обґрунтовувала свої вимоги положеннями Конституції України, ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII та Постанови КМУ № 704, які гарантують військовослужбовцям грошове забезпечення, а членам їх сімей – право на отримання належних сум у разі смерті або загибелі годувальника. Суд, проаналізувавши нормативну базу та доводи сторін, дійшов висновку, що військова частина безпідставно не виконала своїх обов'язків щодо нарахування та виплати грошового забезпечення, тим самим порушивши права позивачки як члена сім'ї загиблого військовослужбовця [155].

У рішенні ХОАС по справі №500/5341/24 від 05.03.2025 р. обставини мали схожий характер, однак позов було подано дядьком військовослужбовця, який зник безвісти під час виконання бойового завдання. Позивач звернувся до суду з вимогою визнати протиправною бездіяльність військової частини, що відмовила у виплаті грошового забезпечення за період зникнення його племінника, посилаючись на те, що він фактично проживав з ним однією сім'єю і вів спільне

господарство. Основна правова колізія виникла навколо визначення кола осіб, які мають право на отримання грошового забезпечення зниклого безвісти військовослужбовця. Суд, аналізуючи положення ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, Порядку № 260 та Постанови КМУ № 884, вказав, що право на отримання грошового забезпечення надається у визначеній законом черговості – дітям, дружині, утриманцям та батькам. У цьому випадку позивач не входив до зазначеної категорії, що унеможливлювало задоволення його вимог. Водночас суд акцентував увагу на проблемі відсутності належного нормативного механізму підтвердження факту спільного проживання осіб, які не перебували у шлюбі чи родинних відносинах у прямій лінії, але фактично мали спільне господарство [156].

Загалом судова практика свідчить про системну проблему реалізації соціальних прав членів сімей військовослужбовців у період воєнного стану, яка полягає у неоднозначному тлумаченні норм Постанови № 884 та пов’язаних нормативно-правових актів. Відповідно до аналізу судової практики пропонуємо виділити основні проблемні питання, а саме: відсутність чіткого визначення моменту виникнення права на виплату грошового забезпечення у разі зникнення або загибелі військовослужбовця, що призводить до зволікань у виплатах і порушення принципу своєчасності соціального забезпечення; недостатня регламентація кола осіб, уповноважених на отримання грошового забезпечення, зокрема щодо фактичних членів сім’ї, які не перебувають у зареєстрованих родинних відносинах; залежність реалізації соціального права від формальних дій військових частин, таких як видання наказу про виключення зі списків або встановлення статусу безвісти зниклого, що суперечить принципу невідкладності соціального захисту.

Узагальнення судової практики демонструє необхідність удосконалення нормативно-правового механізму реалізації Постанови № 884 у напрямі конкретизації правового статусу зниклого безвісти військовослужбовця, визначення моменту припинення права на грошове забезпечення, а також розширення кола осіб, які мають право на отримання відповідних виплат.

Вирішення зазначених проблем сприятиме підвищенню ефективності системи соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин, забезпеченню правової визначеності та зміцненню довіри громадян до державних інституцій у період воєнного стану.

Комплексний аналіз касаційних постанов ВС у справах № 465/1980/18 від 07.12.2021 р. та № 820/3834/18 від 16.11.2022 р. дозволяє виокремити усталені правові позиції щодо визначення умов та порядку реалізації права на отримання одноразової грошової допомоги членами сімей військовослужбовців, чия смерть пов'язана із захистом Батьківщини.

У першій справі суд розглядав оскарження рішення Міноборони щодо встановлення розміру одноразової грошової допомоги, що мала бути виплачена дружині, матері та дочці військовослужбовця. Специфіка фактичних обставин полягала у тому, що військовослужбовець зник безвісти під час бойових дій в зоні АТО, і лише судовим рішенням районного суду від 13.10.2017 р. його було оголошено померлим з встановленням дати смерті 05.09.2014 р. На підставі цього судового акту органами реєстрації актів цивільного стану було видано свідоцтво про смерть з відповідною датою. Комісія Міноборони при визначенні розміру одноразової грошової допомоги керувалася датою, актуальною на момент прийняття рішення комісії, а не датою фактичної смерті військовослужбовця, внаслідок чого дружина, яка є заявником у цій справі, вважала, що її права на отримання належного розміру допомоги були порушені [89].

ВС, підтримуючи висновки судів попередніх інстанцій, сформулював принципову правову позицію щодо темпорального критерію виникнення права на одноразову грошову допомогу. Касаційна інстанція встановила, що визначальною юридичною обставиною для встановлення моменту виникнення у членів сім'ї загиблого військовослужбовця права на відповідну соціальну виплату є саме дата смерті військовослужбовця, а не дата прийняття рішення про призначення допомоги або дата оформлення відповідних документів. ВС звернув увагу на те, що ані ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, ані Постановою КМУ

від 25.12.2013 р. № 975, не встановлюють єдиного виключного механізму встановлення факту загибелі військовослужбовця. Принципове значення має лише зафіксована у свідоцтві про смерть дата, яка визначає момент виникнення відповідного права та застосовні норми законодавства для розрахунку розміру допомоги. Касаційний суд наголосив, що процедурні особливості отримання свідоцтва про смерть, зокрема чи видано його на підставі медичної документації про констатацію смерті, чи на основі судового рішення про оголошення особи померлою, не впливають на суть правовідносин щодо виплати грошової допомоги членам сім'ї. Єдиним релевантним фактором залишається дата смерті, зафіксована у відповідному документі. У розглянутій справі право на одноразову грошову допомогу виникло саме 05.09.2014 р., і саме законодавство, яке діяло на цю дату, має застосовуватися для визначення розміру відповідної виплати. Така правова позиція забезпечує захист майнових інтересів членів сімей загиблих військовослужбовців від можливих зловживань, пов'язаних із штучним затягуванням процедури оформлення документів або прийняття рішень про призначення допомоги [89].

Відповідно до Постанови ВС по справі № 741/1921/24 від 10.10.2025 р. позивачка, посилаючись на положення ст. 16-1 ЗУ від 20.12.1991 № 2011-XII, звернулася до суду для встановлення факту фактичних шлюбних відносин із загиблим військовослужбовцем. Згідно з обставинами справи, сторони проживали спільно з 2016 р., мали спільну дитину, вели господарство, мали спільний бюджет, тобто їхні відносини фактично відповідали змісту сімейних, попри відсутність офіційної державної реєстрації шлюбу. Після загибелі військовослужбовця під час виконання бойових завдань позивачка здійснила поховання, отримала його речі та намагалася реалізувати право на одноразову допомогу, однак отримала відмову через відсутність судового рішення про встановлення факту проживання однією сім'єю [79].

Проблематика цієї справи полягає у колізії між соціальною реальністю фактичних сімейних відносин та юридичними формальностями, необхідними для набуття соціальних гарантій. Законодавство України передбачає право на

1810987677748009

отримання одноразової грошової допомоги членами сім'ї загиблого військовослужбовця, проте чітко визначає коло таких осіб, серед яких – один із подружжя, який не вступив у новий шлюб, діти, батьки та утриманці. Водночас норми СК України допускають існування сім'ї без реєстрації шлюбу, якщо особи фактично проживають разом, ведуть спільне господарство і мають взаємні права та обов'язки. Таким чином, суд стикається з необхідністю тлумачення понять «сім'я» і «подружжя» у розширеному контексті для забезпечення соціальної справедливості.

Юридична суть спору зводиться до питання доведення факту спільного проживання однією сім'єю як чоловіка та жінки без реєстрації шлюбу. Відповідно до процесуального законодавства, такий факт може бути встановлений судом за наявності достатніх доказів, що підтверджують ведення спільного побуту, наявність спільних витрат, майна, а також свідчень про взаємну підтримку та виконання сімейних обов'язків. Суд першої інстанції, дослідивши матеріали справи – зокрема свідчення свідків, фінансові перекази, спільне проживання, наявність дитини та спільного господарства – дійшов висновку, що позивачкою доведено факт проживання з військовослужбовцем однією сім'єю [79].

Апеляційна інстанція підтримала позицію суду першої інстанції, зазначивши, що оцінка доказів здійснена відповідно до вимог процесуального права, а встановлені фактичні обставини свідчать про наявність сімейних відносин, не суперечать моральним засадам суспільства і відповідають ознакам сім'ї, визначеним у ст. 3 СК України. ВС, розглянувши касаційну скаргу, підтвердив законність і правильність застосування судами норм матеріального та процесуального права, звернувши увагу на те, що факт проживання однією сім'єю може бути доведений сукупністю непрямих доказів, якщо вони утворюють єдину логічну систему [79].

Таким чином, аналіз судового рішення демонструє важливий підхід судової практики до забезпечення соціальних прав осіб, які фактично проживали у шлюбних відносинах із загиблими військовослужбовцями. У центрі справи –

баланс між формально-правовим підходом та необхідністю захисту фактичних членів сім'ї, які через відсутність офіційної реєстрації шлюбу можуть бути позбавлені гарантованих державою виплат. Рішення має прецедентне значення, оскільки окреслює межі судового тлумачення понять «сім'я» і «члени сім'ї» в умовах воєнного стану та соціальної нестабільності, підтверджуючи тенденцію до гуманізації судової практики та пріоритету реальних сімейних відносин над формальними ознаками шлюбу.

Відповідно до Постанови КАС ВС від 16.11.2022 р. по справі № 820/3834/18 розглядає аспект реалізації права на одноразову грошову допомогу, а саме питання про значення формального статусу особи на момент смерті для визначення права її родичів на відповідну виплату. Фабула справи характеризувалася тим, що військовослужбовець помер від захворювання, яке постанова ВЛК від 20.07.2017 р. кваліфікувала як пов'язане із захистом Батьківщини. Водночас на момент настання смерті ця особа вже була виключена зі списків особового складу військової частини та звільнена у запас за станом здоров'я. Органи військового управління, керуючись формальною відсутністю статусу військовослужбовця на дату смерті, відмовили членам сім'ї померлого у призначенні одноразової грошової допомоги. Дружина, діти та мати померлого, вважаючи таку відмову протиправною, звернулися до суду з позовом про зобов'язання військових органів прийняти рішення про нарахування та виплату передбаченої законом грошової допомоги [90].

ВС, розглядаючи касаційну скаргу, сформулював правову позицію, яка має фундаментальне значення для захисту соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей. Касаційна інстанція чітко визначила, що члени сім'ї померлого військовослужбовця володіють правом на отримання одноразової грошової допомоги не ставиться в залежність від формального збереження статусу військовослужбовця на момент настання смерті. Визначальним критерієм для виникнення цього права є наявність причинного зв'язку між смертю особи та захворюванням, травмою чи іншим ушкодженням здоров'я, яке було отримане під час виконання обов'язків військової служби або у зв'язку із захистом

1810987677748009

Батьківщини. Такий підхід відображає телеологічне тлумачення норм законодавства про соціальний захист військовослужбовців, коли мета правового регулювання переважає над формальними критеріями. Сенс соціальної виплати полягає у компенсації родині втрати годувальника, смерть якого була зумовлена виконанням військового обов'язку та захистом державних інтересів. Якщо особа отримала тяжке захворювання під час проходження військової служби, яке призвело до її звільнення за станом здоров'я, а згодом і до смерті, то формальна втрата статусу військовослужбовця не може позбавляти членів її сім'ї права на передбачену законом допомогу. В іншому випадку створювалася б абсурдна ситуація, коли тяжкість наслідків захворювання, яка унеможливлює подальше проходження служби, ставала б підставою для позбавлення соціального захисту.

ВС фактично встановив пріоритет субстанційного критерію причинно-наслідкового зв'язку між виконанням військових обов'язків та смертю особи над формальним критерієм наявності статусу військовослужбовця. Ключовим доказом у таких справах є висновок компетентної ВЛК про зв'язок захворювання або іншого ушкодження здоров'я із захистом Батьківщини чи проходженням військової служби. За наявності такого висновку члени сім'ї реалізують своє право на одноразову грошову допомогу незалежно від того, чи перебувала померла особа на момент смерті у списках особового складу військової частини [90].

ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, прийнятий на основі положень КУ, окреслює основні принципи державної політики у галузі соціального захисту військовослужбовців та їхніх сімей. Нормами цього закону створено єдину систему соціального та правового захисту, яка гарантує військовослужбовцям і членам їх сімей належні умови для виконання конституційного обов'язку із захисту держави та регулює правовідносини, що виникають у цій сфері. Так, члени сімей військовослужбовців користуються розширеними трудовими гарантіями, передбаченими законом, а також додатковими пільгами, які можуть встановлюватися КМУ, місцевими органами влади, підприємствами та організаціями [135].

Згідно зі ст. 18 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, члени сімей військовослужбовців строкової служби та офіцерів, призваних на військову службу, мають пріоритетне право при прийомі на роботу, перевагу при скороченні штату, а також можуть бути направлені на навчання чи підвищення кваліфікації з відривом від виробництва із збереженням середньої заробітної плати. Дружинам (чоловікам) військовослужбовців, крім тих, хто проходить строкову службу, у разі звільнення з роботи через переведення партнера до іншої місцевості виплачується допомога в розмірі середньомісячного заробітку. У разі тимчасової непрацездатності такі особи отримують оплату лікарняних у розмірі 100% середньомісячної заробітної плати незалежно від тривалості страхового стажу [135].

У контексті гарантій трудових прав осіб, призваних на військову службу під час особливого періоду, законодавство України передбачає низку важливих положень, спрямованих на забезпечення стабільності трудових відносин. Відповідно до ЗУ від 21.10.1993 р. № 3543-XII, особливий період розпочинається з моменту оголошення рішення про мобілізацію (окрім випадків цільової чи прихованої) і охоплює не лише час проведення мобілізаційних заходів, а й увесь період, протягом якого держава функціонує в умовах підвищеної готовності до оборони [127]. Такий період не вважається завершеним автоматично після завершення мобілізації, а триває до ухвалення ПУ рішення про переведення органів державної влади, підприємств, установ і організацій на роботу в умовах мирного часу. Під час дії особливого періоду за військовослужбовцями, призваними на строкову службу або мобілізованими до лав ЗСУ, зберігається робоче місце, посада та середній заробіток на підприємствах, в установах і організаціях. Такі гарантії закріплені у ст. 39 ЗУ 25.03.1992 р. № 2232-XII та ст. 119 КЗпП. Велика Палата ВС у постанові від 26.08.2020 р. у справі № 813/402/17 підтвердила, що зазначені гарантії є обов’язковими до виконання незалежно від форми власності роботодавця, а їх дотримання становить одну з ключових умов забезпечення соціального захисту громадян, призваних на військову службу під час особливого періоду [74].

Рішення Одеського окружного адміністративного суду по справі № 420/11463/22 від 02.11.2022 р. [154] свідчить про послідовне застосування судами принципів верховенства права, юридичної визначеності та пріоритету закону над підзаконними нормативно-правовими актами. Сутність спору полягала у визначенні правомірності дій роботодавця, який, посилаючись на п. 29 розділу І Наказу Мін'юсту від 28.03.2018 р. № 925/5, відмовив працівникові у виплаті середнього заробітку за час проходження військової служби у ЗСУ. Ключове правове питання у цій справі полягало у співвідношенні правових норм – ч. 3 ст. 119 КЗпП (в редакції, чинній до 19.07.2022 р.) та зазначеного підзаконного Порядку. Суд дійшов обґрунтованого висновку, що норми КЗпП мають вищу юридичну силу, а тому положення відомчого Порядку, які звужують обсяг трудових гарантій, суперечать законодавству і не можуть бути застосовані. Ч. 3 ст. 119 КЗпП у попередній редакції прямо гарантувала збереження за працівниками, призваними на військову службу під час особливого періоду, не лише місця роботи та посади, а й середнього заробітку на весь час проходження служби. Норма мала імперативний характер і не допускала винятків чи обмежень залежно від відомчої належності працівника. Зміни, внесені ЗУ від 01.07.2022 р. № 2352-IX, які набрали чинності 19.07.2022 р., скасували гарантію збереження середнього заробітку, однак не мають зворотної дії в часі. Отже, права осіб, які були призвані або проходили службу до цієї дати, підлягали захисту відповідно до попередньої редакції закону. Суд, дослідивши обставини справи зазначив, що положення п. 29 розділу І Порядку від 30.11.2016 р. № 884, передбачених законом, оскільки виключають можливість збереження грошового забезпечення за мобілізованими працівниками. Такий підхід суперечить ст. 8 Конституції України, відповідно до якої закони мають вищу юридичну силу порівняно з підзаконними актами, а також порушує принцип правової визначеності та соціальної справедливості, що лежить в основі трудового законодавства. Суд обґрунтовано зобов'язав роботодавця нарахувати та виплатити позивачу середній заробіток за період проходження ним військової служби включно до 19.07.2022 р., визнавши дії відповідача неправомірними [154].

До загального трудового стажу дружин (чоловіків) військовослужбовців, за винятком строковиків, зараховується час спільного проживання у місцевостях, де відсутня можливість працевлаштування за спеціальністю, проте не більше десяти років. Місцеві ради зобов'язані сприяти працевлаштуванню дружин військових строкової служби, забезпечувати позачергове влаштування дітей військовослужбовців у дитячі установи, а також вирішувати питання відселення сімей звільнених військових із віддалених гарнізонів. Особливий правовий статус мають сім'ї загиблих, померлих або безвісти зниклих військовослужбовців. Вдови (вдівця), батьки загиблих, а також неповнолітні або повнолітні діти з інвалідністю з дитинства зберігають право на пільги, визначені законом, за умови, що вдова (вдівець) не вступили в новий шлюб.

У період дії особливого стану, оголошеного відповідно до ЗУ від 06.12.1991 р. № 1932-XII, членам сімей військовослужбовців гарантується отримання грошового забезпечення замість військовослужбовців, якщо ті не мають можливості його отримати під час участі у бойових діях або операціях [128].

Військовослужбовці, які потрапили в полон, стали заручниками, інтерновані в нейтральних державах або визнані безвісти зниклими, зберігають за собою всі види грошового забезпечення – посадовий оклад, доплату за звання, надбавку за вислугу років та інші щомісячні виплати. Їхнім сім'ям щомісяця здійснюється виплата грошового забезпечення у порядку, визначеному КМУ. Право на такі виплати мають дружини (чоловіки) військовослужбовців, а за їх відсутності – повнолітні діти, опікуни, піклувальники або батьки. Виплата здійснюється до моменту з'ясування обставин полону, інтернування, зникнення чи смерті військовослужбовця, але не довше ніж до дня його виключення зі списків особового складу. Водночас зазначені гарантії не поширюються на осіб, які добровільно здалися в полон, самовільно залишили місце служби або дезертирували. Порядок виплати грошового забезпечення членам сімей таких військовослужбовців визначається Міноборони та іншими центральними

органами виконавчої влади, які керують відповідними військовими формуваннями і правоохоронними структурами.

Україна зобов'язана забезпечувати належну реалізацію житлових прав своїх громадян, зокрема військовослужбовців, оскільки в умовах збройної агресії російської федерації особливого значення набуває питання збереження житла та гарантування житлових прав захисників держави. КСУ у своєму Рішенні від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 наголосив, що громадяни, які виконують конституційний обов'язок із захисту Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України відповідно до статей 17 і 65 Конституції України, мають особливий правовий статус. Виходячи з цього, держава повинна створювати для них та їхніх сімей спеціальні соціальні гарантії, передбачені ч.5 ст. 17 Основного Закону, як під час проходження служби, так і після її завершення [149].

У Постанові ВП ВС від 08.06.2022 р. по справі № 362/643/21 виділено питання юрисдикції судів щодо розгляду спорів про реалізацію військовослужбовцями житлових гарантій. Проблема, з якою зіткнувся позивач, полягала у відмові житлової комісії військової частини зарахувати його на квартирний облік, при цьому виникла процесуальна колізія щодо визначення належної судової юрисдикції для розгляду такого спору. Після звільнення з військової служби позивач був поновлений на ній адміністративним судом, після чого звернувся до житлової комісії з повторним рапортом про зарахування на квартирний облік, однак отримав відмову через ненадання необхідних документів. Суди попередніх інстанцій відмовили у відкритті провадження, аргументуючи це належністю спору до цивільної юрисдикції. ВС у складі ВП вирішив юрисдикційний конфлікт між загальними та адміністративними судами, визначивши, що спори щодо реалізації військовослужбовцями соціальних гарантій житлового забезпечення належать до компетенції адміністративних судів, оскільки вони виникають у контексті публічної служби та здійснення управлінських функцій органом влади. Касаційна інстанція відступила від попередніх правових позицій щодо цивільної юрисдикції таких спорів,

забезпечивши єдність судової практики та доступ військовослужбовців до правосуддя [84].

Як зазначає Л. В. Цюкало, ключова відмінність між соціальним захистом військовослужбовців та інших категорій працездатного населення полягає в тому, що військові, виконуючи конституційний обов'язок, часто позбавлені можливості реалізовувати певні конституційні права і свободи. Саме тому виникає необхідність у запровадженні спеціальних заходів, спрямованих на мінімізацію або усунення негативних соціальних наслідків їхньої професійної діяльності, адже вони не мають інших джерел забезпечення гідних умов життя [191].

Відповідно до положень ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, військовослужбовці та члени їхніх сімей користуються передбаченими законом пільгами, гарантіями та компенсаціями нарівні з іншими громадянами України. Крім того, їм можуть надаватися додаткові соціальні гарантії згідно з рішеннями органів місцевого самоврядування. Якщо одна і та сама пільга або компенсація належить особі за кількома підставами, вона має право обрати одну з них, за винятком випадків, прямо визначених законом [135]. Пільги визначаються як законодавчо встановлені переваги чи привілеї, що надаються військовослужбовцям для компенсації обмежень їхніх прав і стимулювання до проходження служби. Вони можуть бути одноразовими, періодичними (щомісячними чи щорічними), а також індивідуальними чи сімейними. Найпоширенішими серед них є: 50 % знижка на оплату житла та комунальних послуг; безоплатний проїзд міським, приміським і міжміським транспортом; першочергове надання земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва. Також закон передбачає, що під час особливого періоду, а для резервістів і військовозобов'язаних – від моменту мобілізації до його завершення, до них не застосовуються штрафи, пеня чи інші фінансові санкції при порушенні зобов'язань перед підприємствами, установами, організаціями всіх форм власності, у тому числі банками та фізичними особами, не передбачено нарахування відсотків за користування кредитами.

Грошова компенсація за житло надається військовослужбовцям у порядку, визначеному законодавством. Розмір такої компенсації та механізм її надання регулюються Постановою КМУ від 02.09.2015 р. № 728. Сума компенсації розраховується з урахуванням кількості членів сім'ї, які перебувають на квартирному обліку, встановленої граничної вартості житла, а також норм додаткової житлової площі. При цьому від загальної суми віднімається площа житла, отримана будь-яким членом сім'ї від держави чи оборонного відомства, або набута під час безоплатної приватизації [19].

Пропонуємо виділити судову практику. Позивач по справі № 820/3839/17 Постанови КАС ВС від 03.12.2020 р., який проходив військову службу у ХНУПС, був звільнений у запас за станом здоров'я, залишений на квартирному обліку для позачергового отримання житла, а згодом повторно укладений контракт про проходження військової служби. Звернувшись із рапортом про виплату грошової компенсації за піднайом житла, він отримав відмову з мотивів відсутності перебування на квартирному обліку. Суди попередніх інстанцій відмовили у задоволенні позову, посилаючись на те, що позивач вже реалізував своє право на отримання житла шляхом отримання ордеру на квартиру. ВС не погодився з таким висновком, встановивши, що оскільки позивач втратив право користування наданим йому житлом і не використав право на безоплатну приватизацію, він вважається таким, що не використав своє право на житлове забезпечення. Касаційна інстанція підкреслила, що для виникнення права на грошову компенсацію необхідна сукупність умов, включаючи незабезпечення житлом за місцем служби та перебування на квартирному обліку у військовій частині, визначеній наказом начальника гарнізону. Таким чином, висновок судового рішення стосується проблеми виплати грошової компенсації за піднайом житла військовослужбовцю, який був забезпечений житлом за попереднім місцем служби, однак втратив право користування цим житлом внаслідок його приватизації колишньою дружиною [88].

Постанова КАС ВС від 20.05.2025 р. по справі № 420/19337/23 розглядає проблему припинення виплати грошової компенсації за піднайом житла

військовослужбовцю, який є власником однокімнатної квартири недостатньої площі для його сім'ї. Позивач, який проходить військову службу на посаді помічника командира частини, отримував грошову компенсацію з розрахунку на чотирьох членів сім'ї на підставі Наказу МОЗ від 22.02.2023 р. № 365. Однак Наказом МВС від 04.07.2023 р. № 542 виплату компенсації було припинено з мотивів того, що позивач є власником квартири, отже забезпечений житлом. Суди попередніх інстанцій підтримали позицію відповідача, встановивши, що позивач володіє квартирою і відмовили у задоволенні позову. ВС скасував ці рішення, вказавши на неправильне застосування судами положень Порядку виплати грошової компенсації. Касаційна інстанція наголосила, що пункт 6 цього Порядку містить відсилочну норму до мінімальних норм житлової площі, визначених житловим законодавством, зокрема ст. 47 ЖК України, яка встановлює норму 13,65 квадратного метра на одну особу. Оскільки квартира позивача має житлову площу 18,4 квадратних метра на чотирьох осіб, вона не відповідає мінімальним нормам, визначеним законодавством, що виключає підстави для припинення виплати компенсації [91].

Позивач по справі № 420/22020/23 Постанови КАС ВС від 20.08.2024 р, учасник бойових дій та внутрішньо переміщена особа, отримав грошову компенсацію за належне житло у розмірі, розрахованому за показниками опосередкованої вартості, чинними на момент прийняття рішення комісії. Однак після цього рішення, але до фактичної виплати коштів, Міністерство розвитку громад затвердило новий підвищений показник опосередкованої вартості житла. Позивач звернувся з вимогою про перерахунок компенсації з урахуванням актуального показника, однак комісія відмовила, посилаючись на те, що компенсація вже виплачена. ВС, аналізуючи положення Порядку № 280, дійшов висновку, що у разі зміни опосередкованої вартості спорудження одного квадратного метра житла після розрахунку комісією розміру компенсації, але до її повної виплати, розмір компенсації підлягає обов'язковому перерахунку без додаткового звернення внутрішньо переміщеної особи. Касаційна інстанція встановила, що виплата, у складі якої не враховано останню зміну

опосередкованої вартості житла, не може вважатися виплаченою у повному обсязі та підлягає актуалізації уповноваженим органом. Дане рішення присвячено проблемі перерахунку грошової компенсації внутрішньо переміщеній особі, яка захищала незалежність України, у зв'язку зі зміною опосередкованої вартості житла [95].

У Постанові КАС ВС від 27.02.2025 р. у справі № 260/276/21 розглянуто питання збереження права на грошову компенсацію за належне житло для військовослужбовців, звільнених у запас після завершення контракту. Позивач, який проходив службу у ДПС на підставі контракту, був звільнений із вислугою понад 33 роки, перебував на квартирному обліку та був включений до списку осіб, що мали право на компенсацію. Однак командування військової частини відмовило у виплаті компенсації, посилаючись на те, що після звільнення у запас дія відповідного Порядку на позивача не поширюється. Суди попередніх інстанцій задовольнили позов. ВС, залишаючи рішення без змін, сформулював принципову правову позицію про те, що у разі звільнення військовослужбовця у запас після закінчення строку контракту за наявності понад 20 років календарної вислуги та за відсутності підстав для зняття з обліку, йому зберігається право перебувати на обліку громадян, які потребують покращення житлових умов, а відповідно – і право на отримання грошової компенсації. Касаційний суд підкреслив, що терміни «звільнення за віком, станом здоров'я» у законодавстві застосовуються виключно до звільнення у відставку, а не у запас [92].

Окремим категоріям військовослужбовців – зокрема тим, хто має тяжкі захворювання, науковим працівникам, членам спілок журналістів – передбачено право на додаткову житлову площу. До членів сім'ї військових належать особи, внесені до його особової справи у розділі «сімейний стан» – це, зокрема, дружина (чоловік), діти, непрацездатні батьки та інші утриманці. Такий порядок визначено Наказом Міноборони України від 15.09.2022 р. № 280 [112].

Питання взяття на квартирний облік є одним із найактуальніших для військовослужбовців. Для цього необхідно подати рапорт встановленої форми на ім'я командира військової частини. Нині подати заявку на отримання житла

можна через застосунок «Дія», скориставшись державною програмою єОселя, що передбачає пільгове іпотечне кредитування під 3% річних. На першому етапі програма орієнтована на військовослужбовців за контрактом, захисників України, представників силових структур, а також медиків, педагогів і науковців державного та комунального секторів. Сутність цієї програми полягає у наданні довгострокових кредитів на придбання або будівництво житла, при цьому заставою виступає нерухомість, а процентна ставка є однією з найнижчих серед усіх видів банківського кредитування.

Отже, практика ВС у справах, що стосуються реалізації житлових прав військовослужбовців та членів їх сімей, формує систему правових позицій щодо вирішення найбільш типових проблем, які виникають у відносинах між особами, що проходять або проходили військову службу, та органами військового управління. Аналіз постанов касаційної інстанції дозволяє виокремити ключові проблемні аспекти правозастосування у цій сфері та встановити усталені підходи до їх вирішення. Проаналізовані постанови ВС демонструють типові проблеми, з якими стикаються військовослужбовці при реалізації своїх житлових прав: визначення належної судової юрисдикції для оскарження рішень житлових комісій, збереження права на компенсацію після втрати житла внаслідок сімейних обставин, припинення виплат за формальними підставами без врахування реального стану забезпеченості житлом, необхідність перерахунку компенсацій у зв’язку зі зміною нормативних показників вартості житла, виключення службового житла з відповідної категорії для забезпечення права власності, збереження права на компенсацію після звільнення зі служби, обмеження повторного зарахування на облік після попереднього забезпечення житлом, дотримання черговості при наданні компенсацій та правомірність розподілу обмежених житлових ресурсів між кількома претендентами.

Таким чином, додаткові гарантії соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей покликані компенсувати специфічні ризики служби та забезпечити соціальну стабільність військових родин. Проте їх практична реалізація залишається вибірковою та залежить від фінансових можливостей

держави. Найбільш проблемними є питання забезпечення житлом, надання одноразових допомог та пільг, а також правового захисту членів сімей загиблих або зниклих безвісти військовослужбовців. Наявні колізії між законодавчими та підзаконними актами призводять до неоднакової судової практики, що порушує принцип рівності громадян перед законом. Отже, система додаткових гарантій потребує уніфікації правових норм і посилення їх обов'язковості для органів державної влади.

Висновки до розділу 2

У цьому розділі було здійснено аналіз нормативно-правового масиву, що регулює окремі види соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей, зокрема грошове, пенсійне, медичне, санаторно-курортне забезпечення та додаткові соціальні гарантії, що дало можливість зробити такі висновки.

1. Грошове забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей слід розглядати не лише як монетарний інструмент задоволення нагальних потреб, але як складний регулятор соціально-економічної поведінки військовослужбовців, що впливає на їхню мотивацію, ефективність виконання службових обов'язків та формування довгострокових стратегій адаптації до умов військової служби. В умовах обмеженості фінансових ресурсів пріоритетним напрямом державної політики має стати інвестування в людський капітал ЗСУ через оптимізацію механізмів грошового стимулювання та соціального захисту, що передбачає створення ефективної системи заохочень, диференційованих залежно від складності та ризикованості виконуваних завдань, а також надання соціальних гарантій, які забезпечують гідний рівень життя військовослужбовців та їхніх сімей.

2. Новітня модель пенсійного забезпечення військовослужбовців має базуватися на принципах міжгенераційної справедливості та соціальної стабільності, що передбачає збалансування інтересів діючих військовослужбовців та військових пенсіонерів, а також забезпечення

1810987677748009

стабільного фінансування пенсійних виплат за рахунок диверсифікації джерел надходжень та впровадження ефективних механізмів управління пенсійними активами.

3. Інтеграція України в європейський простір медичного обслуговування військовослужбовців є необхідною умовою для забезпечення високого рівня медичної допомоги та реабілітації поранених та хворих військовослужбовців, що передбачає імплементацію міжнародних стандартів та протоколів лікування, створення єдиної інформаційної системи обліку медичних послуг, а також забезпечення взаємосумісності української системи медичного забезпечення з системами країн-членів НАТО. Відтак, автором пропонуються інноваційні підходи до психологічної реабілітації військовослужбовців, які базуються на застосуванні телемедичних технологій та методів когнітивно-поведінкової терапії, що дозволяє забезпечити доступність психологічної допомоги для військовослужбовців, які перебувають у віддалених районах, а також підвищити ефективність реабілітаційних заходів за рахунок індивідуалізації підходу та використання сучасних методів психотерапії.

4. Концепція надання додаткових соціальних гарантій військовослужбовцям має враховувати специфіку їх професійної діяльності та ризики для життя і здоров’я, та передбачати надання пільг при отриманні освіти, забезпечення житлом, надання медичної допомоги та психологічної підтримки, а також забезпечення можливості професійного розвитку та перекваліфікації після звільнення з військової служби.

5. З метою забезпечення ефективної реалізації соціальних гарантій військовослужбовців необхідним є створення єдиного міжвідомчого центру координації та моніторингу, який здійснював би контроль за дотриманням прав військовослужбовців, координував діяльність різних органів влади у сфері соціального захисту, а також забезпечував оперативне реагування на проблемні ситуації та порушення прав військовослужбовців.

1810987677748009

РОЗДІЛ 3
ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТА ЧЛЕНІВ ЇХ СІМЕЙ

3.1 Проблеми правового регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Незважаючи на наявність розвиненої нормативної бази, що охоплює закони, постанови КМУ, накази Міноборони та інші відомчі акти, система соціального захисту зазначеної категорії осіб залишається фрагментарною та позбавленою єдиної концептуальної основи. Відсутність узгодженості між численними нормативно-правовими актами призводить до колізій у правозастосуванні, що ускладнює реалізацію гарантованих державою соціальних прав. Судова практика свідчить про часті випадки формального підходу з боку уповноважених органів до вирішення питань призначення грошових виплат, компенсацій чи пільг, що зумовлює порушення принципу соціальної справедливості.

На основі проведеного нами дослідження у попередніх розділах виділимо основні проблеми:

– відсутність єдиного кодифікованого акту, який системно врегульовував усі види соціального забезпечення військовослужбовців і членів їхніх сімей;

– суперечливість норм, що визначають умови, порядок і розміри соціальних виплат;

– недосконаліть механізмів компенсаційних виплат;

– належний захист соціального захисту для членів сімей військовослужбовців.

Судова практика неодноразово фіксувала ситуації, коли формальні вимоги до документального підтвердження права на соціальну допомогу стають перешкодою у її реалізації, особливо для осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах або втратили можливість самостійно забезпечити доказову базу.

Окремої уваги потребують проблеми пенсійного забезпечення, які проявляються у відсутності єдиних процедурних механізмів перерахунку та індексації пенсій, а також неоднозначному тлумаченні норм ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII. Наявність різних підходів у практиці ВС та органів ПФУ свідчить про необхідність гармонізації законодавства з метою забезпечення правової визначеності.

Також неврегульованими залишаються питання житлового забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей. Наявна практика підтверджує численні випадки відмов у наданні житла або грошової компенсації з формальних підстав, що суперечить конституційному принципу рівності та соціальної справедливості. ВП ВС неодноразово наголошувала на необхідності відходу від формалізму у спорах щодо житлових гарантій військовослужбовців, однак реальне виконання рішень залишається вибірковим.

Особливої уваги потребує правове регулювання соціального захисту членів сімей військових, які загинули або зникли безвісти під час виконання бойових завдань. Судова практика демонструє, що відсутність належного нормативного механізму для встановлення моменту виникнення права на виплати, а також бюрократичне зволікання з боку військових частин та органів соціального захисту, призводять до порушення прав родин загиблих.

Аналізуючи значний масив нормативно-правових актів, що регулюють питання соціального захисту військових та членів їх сімей, можемо дійти висновку, що законодавство у цій сфері перебуває у стані постійного розвитку та вдосконалення. Проте кількісне зростання правових норм не завжди свідчить про якісне забезпечення цілісної, послідовної та ефективної системи соціального захисту. На практиці спостерігається фрагментарність і несистемність правового регулювання, що проявляється у розпорошеності норм між різними нормативно-правовими актами, які нерідко мають різну юридичну силу та лише частково врегульовують окремі аспекти одного виду соціального забезпечення. На основі цього створюється ситуація, коли для з’ясування змісту, обсягу, розміру та порядку реалізації певного виду соціального захисту військовослужбовців та

1810987677748009

членів їх сімей необхідно здійснювати аналіз одночасно декількох нормативних документів, що ускладнює правозастосовну практику та породжує ризики неоднозначного тлумачення норм права.

Недосконаліть правового регулювання соціального захисту військових і членів їхніх родин обумовлює потребу в його кодифікації. На сьогодні в Україні бракує єдиного системного законодавчого акту, який би містив узгоджені стандарти, принципи та механізми побудови структури соціального забезпечення військовослужбовців. Фрагментація правових норм між різними законами і підзаконними актами призводить до дублювання положень, колізій правового регулювання та, як наслідок, – до неповного захисту прав зазначеної категорії громадян. Незважаючи на наявність значної кількості законів, що регламентують питання соціального і правового захисту військовослужбовців, значна кількість практичних проблем залишається невирішеною [187, с. 380].

Так, останніми роками, особливо в період воєнного стану було внесено низку змін щодо вдосконалення механізмів соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей, однак такі зміни мають переважно кількісний, а не якісний характер. Зміни стосувалися щодо переліку та розміру соціальних гарантій, без концептуальних підходів до правового забезпечення соціального захисту. На підтвердження цьому пропонуємо звернути увагу на зміст ст. 1 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII, у якій законодавець змінив термін «соціальне забезпечення» на поняття «соціальних захист». Варто наголосити, що останнє має більш ширше поняття та охоплює як матеріальні, так і духовні цінності військовослужбовців. Таким чином, законодавець намагається надати соціальному захисту багатовимірного характеру, включаючи у його зміст гуманістичний, психологічний та моральний компоненти. Утім, Закон не містить чіткої дефініції самого поняття «соціальний захист» і не розкриває сутності категорії «духовні потреби» військовослужбовців. Таким чином, це породжує певну правову невизначеність, адже духовні потреби кожної особистості мають суб’єктивний характер, залежать від індивідуальних цінностей, життєвого досвіду та конкретних умов існування. У контексті сучасних воєнних реалій,

коли Україна перебуває в умовах масштабної збройної агресії, духовні потреби військовослужбовців, які безпосередньо беруть участь у бойових діях, суттєво відрізняються від тих, які були притаманні у мирний час. Відповідно виникає необхідність нового, глибшого осмислення категорії соціального захисту, яке враховувало б не лише матеріальні та правові гарантії, а й психологічну підтримку, моральну реабілітацію та забезпечення гідних умов соціальної інтеграції військових після виконання ними службових обов'язків.

Право військовослужбовців на гідне грошове забезпечення є одним з об'єктів судового захисту, особливо у контексті несвоєчасних або неповних виплат. Рішення судів підтверджують обов'язок держави щодо виплати грошового забезпечення, додаткових винагород та компенсацій, які встановлені актами КМУ.

Юридична основа грошового забезпечення регламентована ч. 2–3 ст. 9 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135]. Визначення розміру грошового забезпечення залежить від низки факторів, включаючи посаду, звання, тривалість, інтенсивність та умови служби, а також кваліфікацію, науковий ступінь і вчене звання військовослужбовця. Реалізація законодавчої норми здійснювалася шляхом прийняття Постанови КМУ № 704 від 30.08.2017 р. Початкова редакція Постанови № 704 передбачала динамічний механізм обчислення посадових окладів та окладів за військовим званням: шляхом множення прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня кожного календарного року, на відповідний тарифний коефіцієнт. У свою чергу забезпечувало автоматичне зростання розмірів грошового забезпечення відповідно до щорічного підвищення прожиткового мінімуму в Державному бюджеті [104]. Постановою № 103 від 21.02.2018 р. уряд фактично «заморозив» розрахункову величину на рівні прожиткового мінімуму станом на 01.01.2018 р. (1762 грн), що призвело до заниження виплат, оскільки оклади військових залишалися незмінними при зростанні прожиткового мінімуму. У 2020 р. суд визнав ці зміни протиправними, відновивши дію попередньої редакції п. 4 Постанови № 704 від 30.08.2017 р. Рішення, яке набрало чинності 29.01.2020 р., юридично закріпило

право військових на перерахунок виплат із застосуванням актуального прожиткового мінімуму (2102 грн у 2020 р., 2481 грн у 2022 р.) та спровокувало масову судову практику на користь військовослужбовців.

Попри рішення судів, КМУ ухвалив Постанову № 481 від 12.05.2023 р., яка знову внесла зміни до Постанови № 704, повторно встановлюючи фіксовану розрахункову величину 1762 грн для визначення посадових окладів. Таке рішення фактично відновило «заморожений» підхід, що призвело до нової хвилі адміністративних спорів. Суди зіткнулися з дилемою: з одного боку, Постанова № 481 від 12.05.2023 р. була чинною, що обмежувало можливості військових частин її ігнорувати; з іншого боку, існувала очевидна суперечність цієї норми із законами вищої юридичної сили, зокрема Законом про Державний бюджет, де щорічно визначається новий прожитковий мінімум [134].

Ключовий розвиток відбувся у березні 2025 р., коли Київський окружний адміністративний суд, а згодом і апеляційна інстанція, визнали протиправними та нечинними положення Постанови № 481 в частині змін до п. 4 Постанови № 704. Дане рішення прямо скасувало застосування фіксованої величини 1762 грн та вимагало застосування попередньої редакції Постанови № 704, що передбачає використання прожиткового мінімуму на 1 січня кожного року. Водночас, виникла значна юридична колізія, пов’язана з правовими наслідками скасування нормативно-правового акту. Згідно з п. 32 Постанови КМУ № 870 від 06.09.2005 р., скасування постанови або її окремого положення не призводить до автоматичного відновлення дії попередньої редакції. Таким чином, незважаючи на скасування неправомірної норми, виникає правова невизначеність щодо того, чи «повернулась до життя» попередня, законна редакція Постанови № 704 без окремого акту КМУ, що прямо про це зазначає [124].

Отже, поточна ситуація у правовому регулюванні грошового забезпечення військовослужбовців характеризується гострим суперечність між нормами вищої юридичної сили та підзаконними актами, що породжує системне порушення прав. З одного боку, законодавство, зокрема ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII у системному зв’язку із Законом про Держбюджет України, передбачає

динамічний розрахунок окладів на основі актуального прожиткового мінімуму для працездатних осіб станом на 1 січня кожного календарного року. З іншого боку, низка урядових постанов (зокрема, зміни, внесені Постановами КМУ № 103 та № 481) штучно фіксувала розрахункову величину на застарілому рівні 1762 грн, що суперечить принципу *lex superior derogat legi inferiori*. Невідповідність норм ілюструє необхідність звернення до суду як дієвого механізму відновлення порушених прав. Афоризм *Salus populi suprema lex esto* (благо народу – найвищий закон) визначає основу пріоритетності суспільного інтересу у правозастосуванні найвищим законом) набуває тут особливого значення, оскільки суди, виходячи із пріоритету закону, змушені систематично скасовувати норми КМУ, які обмежують конституційні та законні права військовослужбовців. Однак, процес перетворився на «біг по колу», оскільки держава періодично відновлює неправомірні механізми фіксації виплат, а судова влада змушена знову їх скасовувати.

Аналіз судової практики, зокрема після скасування Постанови КМУ № 481, свідчить про те, що військові частини масово використовують аргументи, які посилаються на відсутність «автоматичного відновлення» попередньої редакції Постанови № 704, з метою уникнення зобов'язання перерахувати грошове забезпечення. Вони апелюють до положень, подібних до п. 32 Постанови КМУ № 870 від 06.09.2005 р., згідно з яким скасування акту не поновлює дію попередніх актів без окремого рішення Уряду.

Проте, судова практика 2025 р., зокрема рішення Черкаського ОАС від 19.08.2025 р. у справі №580/7044/25., спростовує ці аргументи. Суди послідовно вказують, що концепція «автоматичного відновлення» судом положень нормативного акту КМУ не узгоджується з Указом ПУ №503/97 від 10.06.1997 р., оскільки законодавство не передбачає поняття «відновлення» в силі нормативних актів КМУ, які втратили чинність внаслідок набрання законної сили судовим рішенням [157].

Більш вагомим є висновок судів першої та апеляційної інстанції (зокрема, Рішення Київського ОАС у справі №320/51685/24 [148] та Постанова Восьмого

ААС у справі №380/30507/23) [83], згідно з яким п. 32 Правил №870 *не підлягає застосуванню* до спірних правовідносин. Пояснюється тим, що Постанови КМУ № 103 та № 481 не визнавали попередню редакцію Постанови № 704 такою, що втратила чинність, і не скасовували її, а лише вносили зміни до окремих положень (викладали п. 4 у новій редакції). Визнання судом цих змін незаконними автоматично виводить їх із правового поля, залишаючи чинною попередню редакцію.

Важливим є також розмежування ВС у Постанові від 08.02.2022 у справі №1540/3828/18 моменту втрати чинності між індивідуальними та нормативно-правовими актами. Якщо індивідуальний акт визнається незаконним, він є таким, що не діє з моменту його прийняття; натомість нормативно-правовий акт, якщо інше не встановлено, втрачає чинність з моменту набрання законної сили судовим рішенням [76].

З 18.06.2025 р. посадові оклади та оклади за військовими званнями визначаються виключно на підставі розрахункової величини прожиткового мінімуму для працездатних осіб, встановленого на 1 січня відповідного року. Згідно зі ст. 7 ЗУ від 19.11.2024 р. № 4059-IX, з 01.01.2025 р. ця величина становить 3028 грн. Відповідно, з 18.06.2025 р. розрахункова величина для обчислення грошового забезпечення військових становить 3028 грн замість 1762 грн, що спричинило підвищення посадових окладів [94].

У результаті військовослужбовці отримали право на нарахування всіх видів грошового забезпечення, включно з основним та додатковим, виходячи з розміру 3028 грн. Особи, які досягли пенсійного віку, отримали право на оновлені довідки про грошове забезпечення станом на 18.06.2025 р. та на перерахунок пенсій з 01.07.2025 р., із зазначенням розмірів щомісячних додаткових виплат, визначених шляхом множення 3028 грн на відповідний коефіцієнт відповідно до додатків Постанови КМУ № 704.

Проаналізувавши законодавче регулювання та судову практику пенсійного забезпечення військовослужбовців варто також виділити ключові проблеми щодо невідповідності норм законодавства.

Особливе значення для правового регулювання має ст. 17 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII, яка визначає порядок зарахування періодів служби до вислуги років. Однак на практиці виникають колізії між положеннями цього Закону та підзаконними актами, зокрема Постановою КМУ № 393 від 17.07.1992 р. і Наказом Міноборони № 530 від 14.08.2014 р. Так, зазначені нормативні акти містять додаткові підстави для зарахування до вислуги років, які не передбачені Законом (наприклад, служба у військово-будівельних загонах або навчання у структурах Товариства сприяння обороні України). Норми створюють правову невизначеність, адже, відповідно до принципу верховенства права та ст. 19 Конституції України, органи виконавчої влади не можуть розширювати або обмежувати права громадян поза межами, встановленими законом. Тому, зазначені колізії потребують усунення шляхом законодавчого узгодження положень актів різної юридичної сили.

Важливим аспектом є пільгове обчислення вислуги років, що передбачено ст. 17-1 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [129]. Один місяць служби під час збройної агресії рф зараховується як три місяці, що є правовим механізмом визнання підвищеного ризику та навантаження під час бойових дій. Водночас Постанова КМУ № 393 від 17.07.1992 р. визначає ширший перелік випадків пільгового обчислення, включаючи службу у високогірних умовах, на підводних човнах, у спеціальних видах авіації, участь у ліквідації наслідків аварії на ЧАЕС тощо. Така розбіжність між законом і підзаконним актом суперечить принципу юридичної визначеності, що також підтверджує необхідність кодифікації правил обчислення вислуги на законодавчому рівні.

Пенсійне забезпечення по інвалідності регламентується статей 18–28 ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII [129]. Право на цю пенсію мають військовослужбовці, яким встановлено інвалідність у період проходження служби або протягом трьох місяців після звільнення у зв’язку з отриманими під час служби травмами чи захворюваннями. Групу та причину інвалідності визначають медико-соціальні експертні комісії на підставі висновків ВЛК, правовий статус яких закріплено у наказі Міноборони. Аналіз чинного

нормативного регулювання засвідчує надмірну фрагментарність і дублювання функцій між органами медико-експертної служби, що знижує ефективність процедури встановлення інвалідності та може створювати підґрунтя для судових спорів.

Особливу категорію становлять пенсії військовослужбовців, які звільняються у зв'язку з реформуванням ЗСУ, відносини яких врегульовано ЗУ від 15.06.2004 р. № 1763-IV [105]. Відповідно до п. 11 ч. 1 ст. 1 цього Закону, право на пенсію виникає за наявності 20 років вислуги та досягненні 45-річного віку. На практиці виникали спори щодо призначення пенсії особам, які мали достатню вислугу, але не досягли необхідного віку на момент звільнення. Судова практика в цьому питанні не є сталою, що свідчить про прогалину у законодавстві та необхідність конкретизації моменту виникнення права на пенсію [105].

Таким чином, виходячи з аналізу статистичних даних нами можна зробити висновок, що питання грошового та пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні виявляє значні правові суперечності та системні недоліки у сфері соціального захисту осіб, звільнених із військової служби. Правовий аналіз практики реалізації Постанов КМУ № 704, № 103 та № 713 свідчить, що, попри їх спрямованість на посилення матеріального забезпечення військовослужбовців, вони породили низку юридичних колізій та соціально-економічних дисбалансів.

Постанова № 704 започаткувала нову систему тарифних розрядів і посадових окладів, що стало підґрунтям для підвищення пенсійних виплат. Водночас її практичне впровадження виявило проблему суттєвих розбіжностей між сумами раніше призначених пенсій і новими розрахунками, що викликало значну суспільну напругу серед військових пенсіонерів. Такі диспропорції суперечать конституційному принципу рівності громадян перед законом (ст. 24 Конституції України) та праву на соціальний захист, закріпленому у ст. 46 Конституції України.

Постанова № 103 мала на меті усунути ці відмінності шляхом поетапного підвищення пенсій – до 100 % збільшеної виплати з 2020 р. Однак такий підхід не забезпечив реального вирівнювання, оскільки залишив поза увагою питання перерахунку пенсій для осіб, яким вони були призначені до 01.03.2018 р. Тому призвело до виникнення правової нерівності між різними категоріями військових пенсіонерів і стало підставою для масових судових звернень.

Подальше ухвалення Постанови № 713 лише частково вирішило проблему, встановивши фіксовану доплату в розмірі 2 000 грн. Проте законодавча невизначеність у питанні включення цієї доплати до основного розміру пенсії призвела до появи колізій між підзаконними актами та практикою ПФУ. Таке становище суперечить принципу правової визначеності, який є складовою верховенства права та визнається КСУ як обов'язковий елемент законності [150].

Наявність численних судових рішень на користь військових пенсіонерів засвідчує відсутність єдиного підходу держави до пенсійного забезпечення військовослужбовців і недосконаліть механізмів виконання таких рішень (але про практичну реалізацію поговоримо згодом). Зокрема, Постанова КМУ № 649 від 22 серпня 2018 р., що регламентує порядок погашення заборгованості за рішеннями судів, створює додаткове бюджетне навантаження, адже компенсація відбувається за рахунок спеціальної програми КПКВК 2506080. В умовах воєнного стану та дефіциту державного бюджету така практика є економічно неефективною й потенційно ризикованою для стабільності пенсійної системи [65].

Проблемним залишається питання законодавчо встановленої граничної межі пенсії військовослужбовців. Обмеження максимального розміру пенсії суперечить рішенню ВСУ від 20.12.2016 р. № 7-рп/2016, яким встановлено, що держава не може обмежувати розмір соціальних виплат без належного економічного обґрунтування, оскільки це порушує принцип справедливості та пропорційності. Скасування цих обмежень у судовому порядку свідчить про неузгодженість законодавчої та виконавчої гілок влади у сфері соціального забезпечення [151].

На тлі існуючих правових колізій, на нашу думку ключовим чинником, здатним радикально змінити систему грошового забезпечення, є законопроєкт № 13449 від 04.07.2025 р., який має на меті не лише вдосконалення, а й радикальне осучаснення системи виплат в умовах воєнного стану [102].

Спершу передбачається модифікація системи грошового забезпечення шляхом внесення змін до ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII пропонується введення диференційованих додаткових коефіцієнтів (3 та 5). Коефіцієнти призначені для збільшення розміру щомісячного грошового забезпечення, пов'язуючи його не лише з посадою та званням, але й з інтенсивністю, небезпекою та географією виконання завдань. Зокрема, коефіцієнт «5» застосовується до військовослужбовців, які безпосередньо беруть участь у бойових діях на лінії зіткнення, що є механізмом прямого законодавчого закріплення підвищених виплат за ризик.

Другим ключовим аспектом законопроєкту № 13449 від 04.07.2025 р. є осучаснення пенсійного забезпечення. Зміни до ЗУ від 09.04.1992 р. № 2262-XII пропонують включення усіх щомісячних додаткових виплат і винагород, отриманих військовослужбовцями за участь у бойових діях під час воєнного стану, до розрахункової бази пенсійного забезпечення. Ініціатива спрямована на усунення існуючої диспропорції, коли пенсія розраховується з урізаних базових ставок, і наближення розміру пенсій до реальних доходів військових, що відповідає принципам соціальної справедливості та підвищує мотивацію особового складу [102].

Відповідно прийняття законопроєкту № 13449 від 04.07.2025 р. може мінімізувати суспільне невдоволення та забезпечити матеріальну підтримку військовослужбовців, проте наразі його реалізація перебуває в площині політико-правової невизначеності [102].

Аналіз правового регулювання та судової практики у сфері медичного й санаторно-курортного забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей виявив низку системних колізій та імплементаційних прогалин, які ускладнюють практичну реалізацію гарантованих державою соціальних прав.

Ключовою проблемою залишається обмежене тлумачення органами військового управління (зокрема, Міноборони України) положень про безоплатне надання кваліфікованої медичної допомоги та компенсацію витрат. Хоча ст. 11 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII гарантує військовослужбовцям право на безоплатну медичну допомогу, включно з можливістю її отримання у державних чи комунальних закладах охорони здоров'я (за рахунок Міноборони) у разі відсутності військово-медичних закладів або необхідного обладнання, на практиці виникають труднощі з відшкодуванням фактичних витрат [135].

Судова практика однозначно підтверджує незаконність відмов військових частин або ЦОВВ у відшкодуванні витрат на лікування, якщо воно було проведене за направленням військової частини, навіть у невійськових закладах. До прикладу, у рішенні ОАС м. Києва від 12.06.2024 р. по справі №640/2156/24 суд визнав протиправними дії Міноборони, яке відмовило військовослужбовцю у компенсації витрат на лікування у державному комунальному медичному закладі. Суд обґрунтував своє рішення посиланням на ч. 2 та 3 ст. 11 Закон від 20.12.1991 р. № 2011-XII, підкресливши, що право на медичну допомогу та компенсацію витрат є невід'ємною складовою соціального захисту, що охороняється Конституцією України (ст. 49, 65). Аналогічна позиція була підтверджена у справі №330/1420/24 ХОАС від 18.09.2024 р. Таким чином, простежується розрив між декларованим правом на безоплатне лікування та бюрократичними перепонами у механізмах компенсації [147].

Судові рішення також свідчать про системні труднощі у реалізації військовослужбовцями та ветеранами війни права на санаторно-курортне лікування або грошову компенсацію його вартості. Основною причиною є недостатня узгодженість нормативно-правових актів і відсутність ефективних механізмів контролю за їх реалізацією. Органи влади часто застосовують надмірно формалізований підхід до виконання соціальних гарантій, що, незважаючи на зовнішню правильність дій, фактично обмежує доступ військовослужбовців та ветеранів до гарантованих реабілітаційних послуг, спричиняючи затримки у відновленні здоров'я.

Для усунення проблем необхідно вдосконалити механізми реалізації права на компенсацію, зокрема через уточнення строків та умов подання документів, запровадження контрольних процедур щодо своєчасності виплат та забезпечення справедливого підходу до оцінки підстав для відмови.

Не менш важливим є аналіз механізмів реалізації членами родини військовослужбовців прав на соціальний захист. Судячи з практики варто виділити дві основі проблеми: тягар доказування родинного зв'язку, статусу утриманця та колізії у визначенні «члена сім'ї» для різних видів соціального забезпечення. Аналізуючи законодавство України, варто зазначити, що акти не містить уніфікованого визначення поняття «члени сім'ї військовослужбовця», що спричиняє правову невизначеність і створює колізії при реалізації прав.

Головною системною проблемою для членів родин є надмірний тягар доказування факту родинного зв'язку та/або спільного проживання, особливо при вирішенні питань, пов'язаних із соціальними виплатами у разі загибелі (смерті) військовослужбовця.

Хоча згідно зі ст. 3 СК України, сім'я формується особами, які проживають разом, ведуть спільне господарство та мають взаємні права й обов'язки, що спрямовані на практиці, у разі відсутності офіційного шлюбу або втрати документів, право на допомогу може бути реалізовано лише через суд [168].

До того члени сім'ї, які не перебували в офіційному шлюбі з військовослужбовцем (фактичні шлюбні відносини), або особи, які перебували на його утриманні, змушені у судовому порядку встановлювати факт проживання однією сім'єю або факт перебування на утриманні (відповідно до норм ЦПК України, що стосуються окремого провадження).

Розглядаючи питання умов отримання одноразової грошової допомоги встановлені ст. 16 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII та деталізовані у Постанові КМУ від 25.12.2013 р. № 975. Різні органи державної влади часто вузько трактують поняття «член сім'ї», вимагаючи офіційних доказів (свідоцтво про шлюб, свідоцтво про народження), ігноруючи реальні фактичні відносини, що призводить до необхідності судової інтервенції.

Отже, сучасне законодавче регулювання соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей залишається недосконалим і фрагментарним. Відсутність системного підходу, єдиного кодифікованого акту та чітких визначень ключових понять перешкоджає формуванню ефективної державної політики у цій сфері. Необхідним є подальший розвиток нормативної бази з урахуванням комплексного підходу, який би поєднував правові, соціальні, економічні та психологічні аспекти захисту військовослужбовців, орієнтованого на забезпечення не лише їх матеріальних, але й духовних потреб, що є вкрай важливим у сучасних умовах воєнного стану та післявоєнного відновлення суспільства.

3.2 Напрями вдосконалення соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

Ураховуючи результати дослідження, положення чинного законодавства та узагальнення судової практики, можна констатувати, що ключова проблема правозастосування у сфері соціального захисту військових та членів їхніх сімей полягає не стільки у відсутності правових гарантій, скільки у ускладненості механізмів їх реалізації. Незважаючи на достатню кількість нормативно-правових актів, їхня неузгодженість, дублювання та колізійність призводять до ситуацій, коли військовослужбовці та їхні сім'ї вимушені звертатися до суду для фактичного отримання передбачених законом виплат і пільг. Доказом є те, що більшість звернень до судів стосуються невиплати грошового або пенсійного забезпечення, складнощів із нарахуванням компенсаційних сум, а також проблем підтвердження статусу члена сім'ї військовослужбовця. Такі обставини свідчать про системну потребу в оптимізації, уніфікації та спрощенні процедур соціального захисту.

На наше переконання, визнання судами необхідності розрахунку грошового забезпечення військовослужбовців на основі актуального прожиткового мінімуму є стратегічно правильним кроком у напрямку

забезпечення соціальної справедливості та підвищення обороноздатності держави. Таке рішення відображає нагальну потребу приведення рівня матеріального забезпечення у відповідність до сучасних соціально-економічних реалій. Грошове забезпечення військовослужбовців, як ключовий елемент соціального захисту, має бути не лише стабільним, але й динамічним, адекватно відображаючи рівень фізичного та морального навантаження, а також ризики, притаманні військовій службі, особливо в умовах воєнного стану. Забезпечення належних матеріальних умов для життя військовослужбовців та членів їхніх сімей є невіддільною передумовою формування високомотивованого та професійного військового корпусу.

Ключовим стратегічним напрямком державної політики, що вимагає першочергової уваги як під час війни, так і у післявоєнний період, є соціальне забезпечення військовослужбовців та їхніх сімей, а також суттєве підвищення соціального статусу військовослужбовців. Існуюча система соціального захисту потребує докорінної реорганізації. Необхідно терміново розробити та запровадити чітку, гарантовану державою систему соціального захисту військових та членів їхніх родин, забезпечуючи неухильне дотримання та виконання державою взятих на себе зобов’язань. Така дія матиме важливий стимулюючий ефект для громадян щодо проходження військової служби. На сучасному етапі захист і забезпечення прав військовослужбовців ЗСУ та інших військових формувань, які героїчно обороняють кордони, суверенітет і територіальну цілісність держави, є найважливішим завданням для України. Вони своєю мужністю забезпечують ефективний захист Української держави та народу. Нормативно-правове врегулювання питань соціального захисту військових та їхніх сімей має бути гармонізоване з міжнародними стандартами, зокрема з вимогами та практиками країн-членів НАТО [56, с. 66–70].

Переконаність у неможливості забезпечення гідного грошового забезпечення без фундаментального нормативно-правового забезпечення є домінантною у сучасній науковій доктрині. О. С. Верба зазначає, що для ефективного реформування оборонної сфери та забезпечення соціального

захисту військовослужбовців необхідно прийняти законодавчі та нормативні акти, що відповідають економічним реаліям та суспільним відносинам і створюють реальні правові механізми захисту прав військових. Розробка нового Закону України «Про статус військовослужбовців в Україні» має ґрунтуватися на принципах верховенства закону, пропорційності та адресності підтримки, передбачати ефективні гарантії та механізми реалізації прав, виключати дублювання норм і обмеження прав, а також встановлювати відповідальність за їх порушення. Ефективне реформування системи соціального захисту військовослужбовців вимагає імплементації низки фундаментальних принципів. Центральним елементом цього реформування є забезпечення чіткого законодавчого визначення обмежень прав військовослужбовців. Необхідність вичерпної правової регламентації питань, пов'язаних із можливим обмеженням їхніх конституційних прав, особливо в умовах особливого періоду чи воєнного стану, обумовлена вимогою легалізму та принципом пропорційності. Будь-яке втручання у сферу прав військовослужбовців має бути прямо передбачене законом, мати легітимну мету та бути мінімально необхідним для її досягнення, унеможливлюючи свавільне застосування обмежень виконавчими органами [143, с. 420].

Невід'ємною кореляцією до обмежень прав є принцип пропорційності пільг та компенсацій. Законодавче закріплення системи пільг та компенсаційних механізмів, які надаються військовослужбовцям у зв'язку з покладеними на них додатковими обов'язками та обмеженнями, має забезпечувати справедливий еквівалент за втрачені або призупинені права. При цьому, хоча ці механізми повинні відповідати економічним можливостям держави, неприпустимим є штучне заниження соціальних стандартів та соціальних гарантій. Компенсації мають реально відображати рівень ризику та інтенсивності військової служби.

Особлива увага має бути приділена підвищенню ефективності соціальної підтримки через впровадження принципу адресності соціальної підтримки. Перехід від універсальних (часто номінальних) пільг до системи цільового надання пільг та компенсацій кожному військовослужбовцю чи його сім'ї

дозволить підвищити ефективність використання бюджетних коштів. Даний підхід забезпечує максимальне цільове задоволення реальних потреб конкретних осіб, мінімізуючи розпилення ресурсів на неефективні, неактуальні чи не використані пільги [143, с. 420–421].

Критично важливим є впровадження дієвих юридичних гарантій та чітких механізмів реалізації прав. Наявність соціальних прав у законодавстві не є достатньою без ефективних правових інструментів їхньої реалізації. Формування чітких адміністративних процедур та забезпечення доступу до правосуддя, що мінімізує судові спори та усуває виконавчу сваволю, є необхідним для перетворення декларативних прав на фактичні соціальні гарантії.

У контексті боротьби з нормативними колізіями, що історично призводили до системних порушень (як-от ситуація з Постановами КМУ № 103 та № 481), ключовим є встановлення заборони нормативного дублювання та обмеження прав. Новий закон має прямо заборонити іншим законодавчим та, особливо, підзаконним актам (постановам КМУ, наказам міністерств) обмежувати, звужувати чи дублювати передбачені ним права та гарантії. Відповідно забезпечить принцип верховенства закону у сфері соціального забезпечення військовослужбовців.

До того дієвість усієї системи залежить від встановлення юридичної відповідальності. Закріплення конкретних механізмів адміністративної, дисциплінарної та матеріальної відповідальності посадових осіб, які порушують визначені законом права та гарантії військовослужбовців, є необхідною умовою для забезпечення правопорядку та створення механізму стримування виконавчої влади від неправомірних дій. У сукупності, принципи формують основу для створення стабільної, справедливої та функціональної системи соціального захисту, що відповідає високому статусу військовослужбовця в демократичній державі [189, с. 336].

Варто зазначити, що в Україні сформовано досить широку нормативно-правову базу, спрямовану на забезпечення соціального та правового захисту

військовослужбовців і членів їхніх сімей. Проте сама наявність значної кількості законів і підзаконних актів не гарантує ефективної реалізації передбачених ними правових механізмів. Попри задекларовані у законодавстві заходи підтримки, питання належного соціального захисту військовослужбовців та їхніх родин і досі залишається невирішеним у повному обсязі.

Особливої уваги заслуговує те, що чинне законодавство не містить чіткого визначення поняття «соціальний захист членів сімей військовослужбовців», а також не розкриває його змістовних завдань і функціонального призначення. Відсутність такого визначення створює правову невизначеність і ускладнює застосування норм на практиці, що, у свою чергу, негативно впливає на ефективність реалізації соціальних гарантій. Закон лише формально проголошує, що держава гарантує військовослужбовцям та членам їх сімей соціальний і правовий захист відповідно до законів та прийнятих на їх виконання нормативно-правових актів, однак не визначає, у чому саме полягає зміст цього захисту та якими мають бути його конкретні механізми.

Потреба у додатковому соціальному захисті членів сім'ї, які перебували на утриманні особи, звільненої з військової служби та визнаної особою з інвалідністю внаслідок військової служби, не лише зберігається, але й інтенсивно зростає після смерті такої особи. У зв'язку з цим, є неприпустимим припинення надання соціальних пільг, які були встановлені за життя утримувача. З метою забезпечення максимального соціального захисту членів сімей, які зазнали втрати близької особи, що набула інвалідності під час виконання військового обов'язку, доцільно імперативно закріпити законодавчу норму, яка б гарантувала неприпинення надання пільги, передбаченої ч. 5 ст. 12 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135], членам сім'ї після смерті звільненої з військової служби особи, що отримала інвалідність. Таке законодавче вдосконалення відповідатиме принципу правової визначеності та соціальної справедливості, оскільки смерть утримувача не повинна слугувати підставою для анулювання раніше наданих соціальних гарантій, набутих внаслідок службового ризику. Імплементація норми дозволить суттєво мінімізувати ймовірність виникнення

судових спорів стосовно правонаступництва соціальних пільг, забезпечуючи правову стабільність у найбільш вразливій соціальній категорії [45, с. 339–340].

Судова практика свідчить про неоднакове застосування критеріїв, визначених різними законами – зокрема, ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII та СК України. Відповідно спричиняє ситуації, коли одні органи визнають особу членом сім'ї, тоді як інші – відмовляють у пільгах через відсутність формального підтвердження спільного проживання чи ведення господарства. Удосконалення законодавства має передбачати єдине, чітке та вичерпне визначення кола осіб, які вважаються членами сім'ї військовослужбовця, незалежно від форми сімейних відносин, що дозволить уникнути неоднозначного тлумачення норм і забезпечить рівність у доступі до соціальних гарантій.

З метою усунення існуючих прогалин доцільно розширити зміст ч. 1 ст. 3 ЗУ від 20.12.1991 р. № 2011-XII [135], доповнивши її пунктом, у якому чітко визначити, що дія цього нормативного акту поширюється також на осіб, які перебувають із військовослужбовцями у фактичних сімейних відносинах. Йдеться, зокрема, про випадки спільного проживання без офіційної реєстрації шлюбу або перебування в іншому шлюбі, якщо факт спільного побуту, взаємної підтримки та наявності спільних прав і обов'язків встановлений рішенням суду, яке набрало законної сили. Такий підхід дозволить забезпечити реальну, а не лише формальну рівність у доступі до соціального захисту осіб, які фактично виконують функції членів сім'ї військовослужбовця. Крім того, визначення кола суб'єктів, які мають право на соціальне забезпечення у зв'язку зі службою військовослужбовців, має здійснюватися виключно на рівні законів, як це передбачено п. 1 та 6 ст. 92 КУ [40]. У свою чергу гарантуватиме стабільність правового регулювання, усуне можливість довільного тлумачення відомчими актами і забезпечить належний рівень правової визначеності.

Наступним напрямом вдосконалення пропонуємо виділити спрощення процедур нарахування та механізмів реалізації права на грошове та пенсійне забезпечення. Судова практика, зокрема рішення ВС, неодноразово фіксувала випадки, коли уповноважені органи відмовляли у перерахунку пенсій або

компенсацій через відсутність уточнюючих довідок, надання яких перебуває поза межами контролю самих заявників. Для усунення проблеми доцільно законодавчо закріпити принцип автоматичного оновлення даних про грошове забезпечення, зобов'язавши відповідні відомства (Міноборони, МВС, СБУ тощо) самостійно передавати інформацію до ПФУ. Такий підхід відповідає європейській практиці адміністративного сервісу, де обов'язок доказування права на соціальну виплату лежить не на громадянинові, а на державі.

На нашу думку, наявна система збору документів і довідок є надмірно бюрократизованою, що створює перешкоди навіть для осіб, які мають беззаперечне право на допомогу. Видається доцільним впровадження єдиної електронної платформи соціального забезпечення військовослужбовців, інтегрованої з реєстрами Міноборони, ПФУ, Мінсоцполітики та Мін'юсту. Така система дозволила б автоматично підтверджувати статус військовослужбовця або члена його сім'ї, що усунуло б необхідність подання численних довідок. Розробити єдиний стандарт адміністративної процедури надання соціальної допомоги військовослужбовцям, що передбачав би конкретні строки розгляду заяв, перелік необхідних документів і чітку відповідальність посадових осіб за їх порушення. Така стандартизація забезпечить передбачуваність та ефективність реалізації соціальних прав.

Чинна система нарахування грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ вимагає від військових фінансистів опрацювання великої кількості паперових документів (штатів, наказів про призначення, звання, атестатів тощо), що робить процес складним, особливо в умовах воєнного стану, де алгоритми нарахувань додатково ускладнилися. Для забезпечення оперативного, прозорого та повного нарахування виплат необхідно комплексно вдосконалити систему грошового забезпечення, що передбачає покращення організації роботи військових фінансистів на всіх рівнях управління та, головне, суттєве осучаснення шляхом впровадження новітніх цифрових технологій. Системний аналіз нормативної бази дозволив розробити механізм імплементації сучасних цифрових інструментів у цю систему.

1810987677748009

В основу механізму підвищення ефективності системи грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ в умовах війни покладено п’ять ключових напрямів, які передбачають комплексну цифрову трансформацію.

По-перше, необхідна цифрова компетентність працівників системи грошового забезпечення, що включає навчання військових фахівців кіберзахисту та формування навичок відповідно до міжнародних стандартів *(DigComp 2.0)* [202].

По-друге, формування цифрової інфраструктури системи грошового забезпечення вимагає створення професійної команди, яка володіє знаннями правових та етичних принципів використання технологій, включаючи кібербезпеку та створення цифрового контенту [209].

По-третє, цифрові інновації передбачають виокремлення пріоритетних технологій, таких як автоматизація процесу грошового забезпечення, облік, хмарні обчислення, штучний інтелект та кібербезпека. Автоматизація, зокрема, включає уніфікацію та оцифрування паперової документації, організацію взаємодії фінансистів із цифровим простором та створення на базі ЦНПА порталу з особистими кабінетами для військовослужбовців [179].

По-четверте, цифровий менеджмент охоплює розробку та реалізацію стратегії цифрової трансформації (початковий, поточний та узагальнюючий етапи), що передбачає аналіз стану системи грошового забезпечення, узагальнення підходів до цифровізації та забезпечення доступу до особистого кабінету. Нарешті, цифрова безпека системи грошового забезпечення є критично важливою, оскільки має усувати ризики кібератак, які можуть спричинити моральну/матеріальну шкоду, викрадення конфіденційної інформації або виведення з ладу критичної інфраструктури. Удосконалення системи має відбуватися як на макрорівні (держава), так і на мікрорівні (військова частина), що включає електронізацію документообігу, створення електронних довідників та автоматизацію розрахунків для забезпечення прозорості, унеможливлення корупції та економії часу фахівців, з урахуванням перспектив інтеграції України до НАТО [16, с. 61–64].

В основу цифровізації системи грошових виплат військовослужбовців під час воєнного стану доцільно використовувати алгоритми розрахунку, розроблені на базі чинної нормативно-правової бази. Реалізація цього підходу забезпечить прозоре нарахування та своєчасність виплат. Впровадження механізму цифрових технологій гарантує миттєву авторизацію та оперативний цілодобовий доступ військовослужбовців з будь-якої точки світу до особистого кабінету через мобільні пристрої чи комп'ютерні системи. Дозволить їм контролювати вчасність і повноту виплат, перевіряти структуру нарахувань та утримань (зокрема, податків), моніторити свою вислугу років та страховий стаж (важливі для майбутньої пенсії), а також подавати необхідні електронні документи для підтвердження стажу.

На мікрорівні (військових частин) вдосконалення системи грошового забезпечення має відбуватися шляхом поетапної триступеневої цифровізації наявних аналогових (паперових) та електронних облікових процесів: трансформація первинних документів (підстави для обліку та нарахування) у цифровий формат; оцифрування поточних облікових реєстрів(аналітичного та синтетичного обліку); переведення підсумкової звітності (балансу періоду, оборотно-сальдової відомості) у цифрову форму [15, с. 26–28].

Отже, ми вважаємо, що необхідним є удосконалення законодавства шляхом кодифікації правових норм у сфері соціального захисту, розроблення єдиного базового закону, який систематизував би усі гарантії, пільги та компенсації. Для цього необхідне створення міжвідомчого координаційного органу для узгодження дій Міноборони, Мінсоцполітики та інших державних інституцій, а також запровадження електронного реєстру соціальних гарантій, що забезпечить прозорість і контроль за їх реалізацією. Особливу увагу приділено розвитку медико-реабілітаційної інфраструктури та системи психологічної підтримки військовослужбовців, ветеранів і членів їхніх сімей як складової державної соціальної політики.

1810987677748009

3.3 Зарубіжний досвід соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей

У більшості європейських держав і країн-членів НАТО система соціального забезпечення військовослужбовців та ветеранів вибудувана таким чином, щоб гарантувати їм стабільність та гідний рівень життя як у період служби, так і після її завершення. Надання широкого спектра пільг, матеріальних компенсацій і державних гарантій сприяє не лише запобіганню соціально-економічним труднощам, але й істотно підвищує престиж військової служби, стимулює професійне зростання та забезпечує утримання у збройних силах висококваліфікованих кадрів.

У багатьох зарубіжних країнах напрацьовано значний практичний досвід у сфері соціального захисту ветеранів бойових дій, який поєднує державні механізми підтримки з активною діяльністю ветеранських організацій. Завдяки цьому ветеранський рух набув вагомого суспільного значення, що спонукає органи влади приділяти системну увагу потребам цієї категорії громадян. Важливим свідченням цього є створення у структурі державного управління спеціалізованих органів, уповноважених на реалізацію політики у сфері соціального захисту ветеранів.

У будь-якій сучасній державі захист прав військовослужбовців не завершується із припиненням їхньої активної служби, а поширюється і на період після звільнення – зокрема у зв’язку з виходом у запас за станом здоров’я або досягненням граничного віку. Такий підхід має глибоке історичне підґрунтя та відображає особливий статус військової служби як специфічного виду державної діяльності. Її характерними ознаками є постійне перебування в умовах підвищеного ризику, зокрема участь у бойових діях; сувора регламентація професійної поведінки та приватного життя; підвищена юридична відповідальність за виконання службових обов’язків, а також обмеження у здійсненні окремих політичних, економічних та особистих прав. Саме тому традиційно такі обмеження й ризики компенсуються належним матеріальним

забезпеченням під час служби та системою соціальних гарантій після її завершення [188, с. 378–379].

Історично система соціального забезпечення військовослужбовців та їхніх родин характеризувалася переважно натуральну форму – надання земельних наділів, житла або притулку на старість. Згодом такі види підтримки трансформувалися у грошову форму, що передбачала регулярні виплати, включно з пенсіями.

В умовах збройних конфліктів особливої ваги набувають міжнародно-правові норми, спрямовані на гарантування соціального захисту військовослужбовців під час бойових дій. Право на соціальний захист закріплено в ключових міжнародних актах – зокрема, у ст. 22 ЗДПЛ [24] та ст. 9 МПГПП [51], у яких Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав наголошує на обов'язку держав забезпечити ефективне функціонування систем соціального захисту. Крім універсальних документів, спеціалізовані міжнародні організації ухвалюють додаткові акти, що регламентують соціальний захист військовослужбовців. Так, Комітет Міністрів Ради Європи визначив стандарти, які мають бути імплементовані у національне законодавство. Зокрема, передбачено право військовослужбовців, поранених під час служби, на належне медичне обслуговування та матеріальні компенсації; у випадку загибелі – право їхніх родин на компенсаційні виплати; а також гарантії відшкодування для осіб, що отримали поранення або захворювання під час виконання службових обов'язків. Гарантії соціального захисту військовослужбовців містяться й в інших міжнародно-правових актах, зокрема в Женевській конвенції про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях, Женевській конвенції про поводження з військовополоненими, а також у Римському статуті Міжнародного кримінального суду тощо.

Зіставлення моделей проходження військової служби у країнах НАТО дозволяє виокремити три базові формати:

Добровільна (контрактна) – характерна для США, Великої Британії та Німеччини. Наприклад, у Бундесвері програма *Freiwilliger Wehrdienst* триває 7–

1810987677748009

23 місяці, після чого військовий може укласти довгостроковий контракт, що, за визначенням М. Калки, є «тестом на кар'єрну придатність». У США типовий контракт охоплює 4–6 років, із бонусами до 50 тис. доларів для дефіцитних спеціальностей.

Змішана (вибірковий призов + контракт) – застосовується, наприклад, у Норвегії та Данії, де призов відбувається за принципом *«select-and-train»*, охоплюючи лише 20–25 % придатних громадян, решта формують резерв. У 2025 році Данія поширила призов на жінок і подовжила термін служби до 11 місяців, підвищивши річний набір із 4700 до 6500 осіб.

Призовна (обов'язкова) – діє, зокрема, у Греції, де чоловіки 19–45 років проходять 12-місячну службу, а також у Литві, яка з 2015 року відновила вибірковий призов (служить близько 3800 осіб із 31 тисячі призовників) і з 2024 року компенсує витрати на транспорт і працевлаштування.

У підсумку, військове законодавство держав НАТО демонструє тенденцію до гнучкості, функціональної диференціації та поєднання традиційних і сучасних механізмів мобілізації. Такий досвід має практичну цінність для України, адже дозволяє оптимізувати правове регулювання проходження служби, збалансувавши оборонну спроможність, соціальну справедливість і стратегічну стійкість у контексті тривалого воєнного протистояння [3, с. 58–60].

У більшості розвинених держав, зокрема у США, Німеччині, Франції та країнах-членах НАТО, система соціального та матеріального забезпечення військовослужбовців має подібну структуру, що включає основні оклади, додаткові виплати, різні надбавки, житлові та продовольчі компенсації, а також одноразові виплати при звільненні з військової служби. Основний оклад є базовим елементом грошового забезпечення і нараховується всім військовослужбовцям залежно від їхнього звання та вислуги років. При цьому розмір окладу є уніфікованим для всіх видів збройних сил, незалежно від роду військ чи регіону служби. Водночас у державах-членах НАТО практикується регулярне коригування розмірів грошового забезпечення та пенсій відповідно до

рівня інфляції та вартості життя, причому нові ставки здебільшого вводяться на початку бюджетного року [49, с. 137–130].

Дослідження систем матеріального забезпечення військовослужбовців у країнах НАТО дозволяє виділити п’ять основних складових такої системи (табл. 3.1):

Таблиця 3.1

Складові матеріального забезпечення військовослужбовців в країнах НАТО

Складова	Характеристика
1	2
Регулярні прямі виплати	основне грошове забезпечення, виплати на житло та продовольство
Спеціальні заохочувальні надбавки	встановлюються за службу в особливо складних або небезпечних умовах (наприклад, на підводних човнах, у льотних екіпажах тощо) з метою стимулювання виконання високоризикових завдань
Компенсаційні доплати	спрямовані на відшкодування непередбачуваних витрат, пов’язаних зі зміною місця служби або проживання у дорогих регіонах
Соціальні пільги	безоплатне медичне забезпечення, страхування життя і здоров’я
Інші пільги	безкоштовна освіта для військових і членів їхніх сімей, знижки на товари й послуги у системі військової торгівлі, а також заходи соціально-побутового забезпечення

Джерела: [215; 218].

До прямих виплат відносяться базове грошове забезпечення, компенсація за житло та забезпечення продовольчими товарами. У більшості країн НАТО такі виплати здійснюються як у грошовій, так і в натуральній (продовольчій) формі.

Заохочувальні виплати передбачаються для військовослужбовців, які несуть службу в екстремальних чи особливо складних умовах. Їхня мета полягає у стимулюванні виконання службових обов’язків у небезпечних регіонах або специфічних операціях.

Компенсаційні виплати охоплюють відшкодування непередбачених витрат, пов’язаних із переїздами, високою вартістю життя у певних регіонах або службовими відрядженнями. У країнах НАТО, наприклад, повністю компенсуються витрати, пов’язані з переміщенням військовослужбовця та його

1810987677748009

сім'ї до нового місця служби. У США передбачено знижки до 50 % на авіаційні, залізничні та автобусні перевезення, а також на проживання у готелях і оренду транспорту для військовослужбовців та членів їхніх родин.

Пільги для військовослужбовців включають безоплатне медичне обслуговування, систему державного страхування, знижки на освітні послуги, а також доступ до спеціалізованих торговельних закладів, де реалізуються продукти та товари за пільговими цінами. Важливо, що базовим принципом медичного обслуговування у збройних силах НАТО є закріплення сім'ї військовослужбовця за постійним лікарем, що забезпечує безперервність та індивідуальність лікування [215].

Система спеціальних заохочувальних виплат у країнах НАТО є важливим інструментом стимулювання військовослужбовців до проходження служби в складних, небезпечних або дефіцитних спеціальностях. Такі виплати запроваджуються для осіб, які виконують службові обов'язки у виняткових або ризикованих умовах, зокрема у складі екіпажів кораблів, підводних човнів, авіаційних підрозділів тощо. Їх основне призначення полягає у матеріальному заохоченні військових до продовження контрактів та збереження висококваліфікованих кадрів. У низці держав НАТО існує понад 30 видів таких виплат. Наприклад, у ЗС США військовослужбовці, що займають посади, пов'язані з авіацією, електронікою, космонавтикою та іншими стратегічними спеціальностями, можуть отримувати одноразову грошову винагороду до 50 тис. дол. США за продовження контракту [215].

Окрім того, для осіб, які несуть службу в умовах підвищеного ризику для життя і здоров'я, встановлюються щомісячні компенсаційні доплати. Так, екіпажі літаків, кораблів, підводних човнів та підрозділів військово-повітряних і військово-морських сил США отримують до 600 дол. США на місяць, а для підводників передбачено додаткові виплати до 595 дол. США. Загальна частка таких надбавок може сягати 35% від суми грошового забезпечення [222].

Соціальні пільги військовослужбовців охоплюють безоплатне медичне забезпечення та систему страхування. Основоположним принципом медичного

обслуговування в арміях країн-членів НАТО є прикріплення сімей військових до персонального сімейного лікаря. Цивільна медична служба, що забезпечує близько 30% усіх медичних послуг, функціонує на контрактній основі та фінансується за кошти Міністерства оборони. Вона також обслуговує військових пенсіонерів і членів їхніх сімей, навіть якщо пенсійне забезпечення здійснюється не за рахунок Міністерства оборони [41, с. 281–282].

Серед інших пільг передбачено безкоштовне здобуття освіти, пільгове придбання товарів і послуг через систему військової торгівлі, а також соціально-побутову підтримку сімей військовослужбовців. У США, зокрема, діють різноманітні освітні програми для військових і членів їхніх родин, які реалізуються Міноборони та Мінветерани. Останнє також забезпечує виплату стипендій дітям, вдовам і дружинам військовослужбовців, які зникли безвісти або перебувають у полоні під час виконання службових обов'язків.

Хоча кожна держава-член НАТО має власні підходи до організації системи соціального захисту військовослужбовців, спільною тенденцією є визнання його ключового значення. Забезпечення реального доступу до пільг і гарантій, що відповідають сучасним соціальним та культурним стандартам, розглядається як складова професійної мотивації та морального добробуту особового складу.

У країнах ЄС система соціального захисту також охоплює основні напрями: забезпечення житлом – право на службове житло або компенсацію за оренду; медичне забезпечення – безкоштовне лікування в державних і приватних медичних закладах; освітні гарантії – право військовослужбовців і членів їхніх родин на безоплатне навчання; пенсійне забезпечення – право на отримання пенсії після завершення служби [208].

У країнах-членах НАТО система військового права має багаторівневу структуру, що вибудовується за принципом нормативної ієрархії – від конституційних положень до відомчих приписів, гармонізованих із міжнародними стандартами.

На першому рівні перебувають конституційні норми, які визначають основи оборони держави, функції збройних сил, а також розподіл повноважень

1810987677748009

між президентом, парламентом і урядом у питаннях національної безпеки. У більшості союзних держав положення закріплюють принцип цивільного контролю над армією, заборону її використання всередині країни та обов'язкову парламентську звітність військових рішень. Саме конституція є базою для розроблення всієї подальшої військово-правової архітектури.

Другий рівень становлять базові закони про військову службу, які регламентують порядок вступу, проходження та звільнення зі служби, права і обов'язки військовослужбовців, види служби (контрактна, строкова, резервна), а також систему соціальних гарантій.

Третій рівень охоплює спеціальні статути, дисциплінарні та військово-кримінальні кодекси, які деталізують управління військовими підрозділами, субординацію, дисципліну, юрисдикцію військових судів і процедури притягнення до відповідальності. Дані акти встановлюють баланс між суворою дисципліною та захистом прав військовослужбовців.

Четвертий рівень утворюють відомчі накази, інструкції та настанови, що конкретизують застосування законодавчих норм у практиці командування. Вони узгоджуються з міжнародними документами, зокрема *STANAG* та положеннями Женевських конвенцій.

Соціальні гарантії для членів сімей військовослужбовців передбачають широкий спектр програм підтримки: пільги на здобуття освіти, переваги при влаштуванні дітей до дошкільних закладів, можливість користування мережею пільгових торгових підприємств. Такі пільги поширюються не лише на родини діючих військовослужбовців, а й на сім'ї ветеранів, осіб, які загинули, зникли безвісти або перебувають у полоні під час виконання службових обов'язків.

Особливе місце у системі соціального забезпечення посідає право членів сімей військовослужбовців на позачергове працевлаштування. У більшості держав НАТО передбачено, що період працевлаштування не перевищує шести місяців, а також надається перевага при прийомі на роботу за сумісництвом або з неповним робочим днем.

1810987677748009

Ще одним ключовим елементом соціальної політики є забезпечення житлом. У США, попри високий рівень соціальної підтримки, однією з головних проблем залишається дефіцит сучасного житлового фонду. Натомість у Туреччині житлове питання вирішується централізовано: більшість офіцерів забезпечується помешканням у будинках пільгового житлового фонду Міністерства національної оборони, який діє під безпосереднім керівництвом Генерального штабу та реалізує єдину державну програму будівництва житла для військовослужбовців.

Система житлового забезпечення військовослужбовців у Польщі передбачає два основні варіанти реалізації житлових прав: надання житла з фонду гарнізону через Агентство військового майна згідно з чергою; виплата військовослужбовцю грошової суми, еквівалентної вартості одного квадратного метра житла у відповідній місцевості (при середній вартості 720 дол США за кв. м у Польщі) [53, с. 57–58]. Водночас, досвід Швеції у сфері державної житлової політики демонструє, що житло розглядається як ключовий соціальний ресурс, а не лише як джерело прибутку. Для цього у Швеції створені громадські компанії, які дотримуються принципу високої заробітної плати будівельників при мінімальній рентабельності будівництва – близько 3% [195, с. 310–313].

Запозичення шведського підходу є одним з можливих шляхів удосконалення механізмів надання житла військовослужбовцям в Україні. Зменшення встановленого рівня рентабельності з поточних 15–25% до цільових 3–5% дозволить суттєво масштабувати будівництво житла за рахунок державних коштів та приватних інвестицій, що, відповідно, призведе до збільшення обсягів реалізації програм житлового забезпечення для військовослужбовців.

Здійснення соціального та правового захисту військовослужбовців у США базується на ключовому законодавчому акті – *NDAA* [217], який гарантує військовослужбовцям розширений пакет соціальних переваг і прав. До цих гарантій відносяться: забезпечення заробітною платою та соціальними перевагами (включно з грошовою допомогою, медичним страхуванням, житлом та харчуванням), право на кваліфіковану медичну допомогу та соціальне

забезпечення, доступ до освіти та професійного навчання, право на відпочинок і дозвілля, а також захист від дискримінації та порушень прав людини. Додатково до *NDAA*, у США функціонує низка цільових програм [221], спеціально розроблених для підтримки військовослужбовців та членів їхніх сімей. Серед них виділяється Програма, що надає медичну допомогу та соціальне забезпечення ветеранам військових конфліктів, Програма підтримки сімей військових та Програма сприяння перехідному періоду, яка забезпечує допомогу військовослужбовцям в адаптації до цивільного життя. Ключовим економічним стимулом для збереження кар'єри в армії США є військова пенсійна система, яка є фінансованою урядом програмою з визначеними виплатами, що не вимагає соціальних внесків. На сьогодні система передбачає виплати по інвалідності для осіб, визнаних нездатними до служби за медичними показаннями, щомісячну компенсацію для кваліфікованих пенсіонерів (як активного, так і резервного складу), а також схему ануїтету у зв'язку зі втратою годувальника для тих, хто має право на допомогу у разі смерті пенсіонерів. Сума компенсаційних виплат визначається з урахуванням відпрацьованого часу, базової заробітної плати при виході на пенсію та щорічного коригування вартості життя. Важливо відзначити, що відставним військовослужбовцям також надаються негрошові пільги, зокрема пільги на охорону здоров'я, привілеї комісарів та обміну, а також доступ до об'єктів та заходів з морального духу, соціального забезпечення та відпочинку.

У Німеччині діє *Soldatengesetz* в редакції 2025 року, який докладно визначає обов'язки військовослужбовців Бундесверу (параграфи 6–36) та закріплює концепцію *«Staatsbürger in Uniform»* – «солдат як громадянин у погонах». Попри певну критику надмірної зарегламентованості дисциплінарних процедур, така модель ефективно унеможливлює політизацію армії.

Суттєвим чинником, що сприяє забезпеченню привабливості військової служби у Бундесвер, є система фінансового забезпечення при звільненні. При переведенні військовослужбовців до запасу або відставку передбачено виплату вихідної допомоги, яка інкорпорує компенсацію, зумовлену вимушеною

втратою службового місця, та матеріальну допомогу. Зокрема, компенсаційна виплата, тривалість якої корелює з вислугою років (від 6 до 36 місяців), надається на період, необхідний для реінтеграції військовослужбовця на цивільному ринку праці. Фінансовий еквівалент зазначеної компенсації становить 75% від останнього основного місячного окладу військовослужбовця з урахуванням усіх встановлених надбавок [204].

Французький *Code de la Défense* формує правовий статус військових на засадах п'яти принципів: *esprit de sacrifice*, *discipline*, *disponibilité*, *loyalisme*, *neutralité* (самопожертва, дисципліна, готовність служити, лояльність і нейтральність). Принципи розглядаються як етичний бар'єр від зловживань виконавчої влади, хоча водночас легітимізують обмеження свободи вираження для військовослужбовців [207].

У складі центральних органів виконавчої влади Франції функціонує Міністерство у справах колишніх військовослужбовців та жертв війни, основним завданням якого є забезпечення правового та соціального захисту ветеранів бойових дій і членів їхніх родин. Міністерство координує діяльність Спілки асоціацій ветеранів Франції, яка виступає представницьким органом громадянського суспільства, що відстоює права ветеранів на національному рівні. Окрім того, у структурі Міністерства оборони діє Управління пам'яті, національного надбання та архівів, яке відповідає за збереження історичної пам'яті про воєнні події, популяризацію подвигів військовослужбовців і підтримку родин загиблих [58, с. 351].

Порівняльний аналіз засвідчує, що попри різницю національних традицій, правові системи держав НАТО сходяться навколо трьох основоположних принципів: верховенства права, цивільного контролю та операційної сумісності. Технічну уніфікацію забезпечує *STANAG* 2116, тоді як національні акти конкретизують питання соціального забезпечення, дисциплінарної юрисдикції та кар'єрного розвитку, зберігаючи при цьому гнучкість і відповідність національним особливостям [162, с. 71–72].

Таким чином, досвід країн НАТО демонструє комплексний і збалансований підхід до соціального забезпечення військових, який поєднує фінансові стимули, компенсаційні механізми, медичне та житлове забезпечення з високим рівнем соціальної підтримки родин, що сприяє утриманню кадрового потенціалу та підвищенню престижу військової служби.

У сфері соціального забезпечення ветеранів, військовослужбовці Збройних сил Великобританії, які завершили повний термін служби та вийшли на пенсію, а також їхні дружини (чоловіки), мають право на безоплатне медичне обслуговування. Додатково, передбачено повне безоплатне (для інвалідів та учасників бойових дій) або частково субсидоване (для окремих категорій) забезпечення медикаментами та надання санаторно-курортного лікування.

Аналізуючи пенсійне забезпечення у ФРН, слід зазначити, що матеріальне забезпечення чинних військовослужбовців, військових пенсіонерів та членів їхніх сімей офіційно позиціонується як ключова складова державної системи їхнього соціального забезпечення та захисту. Грошове утримання військовослужбовців усіх категорій, крім основного посадового окладу, містить значну кількість (понад десять) різноманітних надбавок і компенсаційних виплат. Методика обчислення розміру військової пенсії у ФРН базується на сукупності окладу за військовим званням (за умови проходження служби у відповідному званні не менше одного року), окладу за штатною посадою та квартирної надбавки. Мінімальна пенсія після десяти років вислуги встановлена на рівні 35% від суми зазначених окладів і надбавки. За кожен наступний рік служби до досягнення 25 років вислуги нараховується додатково 2%, а за кожен рік після 25-річного терміну – 1%.

У грошовому еквіваленті поточні щомісячні пенсійні виплати кадровим офіцерам Бундесверу варіюються залежно від військового звання в таких діапазонах: «генерал-майор» – €1590-3260 ($2100-4300); «полковник» – €1370-2810 ($1800-3700); «підполковник» – €1210-2580 ($1600-3400); «майор» – €990-1970 ($1300-2600); «капітан» – €910-1820 ($1200-2400); «старший лейтенант» – €840-1590 ($1100-2100), а «лейтенант» – €720-1440 ($950-1900) [176, с. 144–145].

Система медичного забезпечення військовослужбовців у країнах НАТО базується на принципах багаторівневості, технологічності та інтеграції з цивільними структурами охорони здоров'я.

Так, у США функціонує одна з найбільш розвинених у світі систем військової медицини, побудована на концепції поетапного надання допомоги – від базової *(Role 1)* до високоспеціалізованої *(Role 4)*. Ефективність цієї моделі забезпечується оперативною евакуацією поранених, застосуванням принципу «золотих хвилин» (доставка пораненого до хірургічного втручання протягом 60 хвилин), мобільними хірургічними групами та високим рівнем професійної підготовки персоналу. Законодавче підґрунтя системи визначене положеннями *Title 10, United States Code,* який регламентує питання медичного забезпечення Збройних Сил. Крім того, діє програма *TRICARE*, що надає військовослужбовцям і членам їхніх сімей доступ до всіх видів медичних послуг: амбулаторного лікування, госпіталізації, фармацевтичного забезпечення та психіатричної допомоги [223].

У Великій Британії медичне забезпечення здійснюється через Королівський медичний корпус, який тісно співпрацює з *National Health Service*. Завдяки такій взаємодії військові мають право на медичне обслуговування як у військових, так і в цивільних закладах, що гарантує безперервність медичного захисту після завершення служби. Значну увагу приділено психологічній реабілітації та профілактиці посттравматичного стресового розладу, зокрема через діяльність *King's Centre for Military Health Research*. Законодавчою основою є *Armed Forces Covenant*, який закріплює принцип рівного доступу військових до медичних послуг на рівні з цивільним населенням [203].

У ФРН функціонує *Bundeswehr Medical Service*, інтегрована із загальною системою охорони здоров'я. Госпіталі Bundeswehr надають допомогу не лише військовослужбовцям, а й цивільним особам у надзвичайних ситуаціях, що відповідає концепції «єдиного медичного простору». Основними напрямами діяльності є оперативна допомога, тривала реабілітація, профілактика ПТСР і розвиток телемедицини. Правові засади визначені *Gesetz über die Rechtsstellung*

1810987677748009

der Soldaten та *Gesetz über die Versorgung der Opfer des Krieges*, які акцентують увагу на високих стандартах медичної допомоги та реабілітації [201; 211].

У Канаді функції військової медицини виконує *Canadian Forces Health Services Group*, діяльність якої охоплює як стаціонарне лікування, так і підтримку ментального здоров'я. Особливе місце займає програма *R2MR*, спрямована на підготовку, психологічну стійкість, реабілітацію та соціальну інтеграцію військовослужбовців. Відповідно до *National Defence Act*, кожен військовий має гарантований державою доступ до всіх видів медичних послуг — від профілактичних оглядів до повноцінної психотерапевтичної допомоги [216].

У Франції функціонує розгалужена *Service de Santé des Armées*, що об'єднує військові шпиталі, навчальні центри, лабораторії та реабілітаційні установи. Її діяльність спрямована як на медичне забезпечення у бойових умовах, так і на контроль санітарно-епідемічної ситуації в армії. Серед інновацій — впровадження телемедицини у зонах бойових дій, обмін досвідом із цивільними медичними структурами та створення банку даних бойових травм, який використовується для вдосконалення методів лікування. Нормативне підґрунтя забезпечується положеннями *Code de la défense*, що регламентує права військовослужбовців на медичну допомогу та державну підтримку у сфері охорони здоров'я [206].

Отже, зарубіжний досвід демонструє, що провідні країни світу реалізують інтегровану модель медичного забезпечення військовослужбовців, яка поєднує багаторівневість, технологічність, психологічну реабілітацію та правові гарантії, забезпечуючи стійку систему медичного й соціального захисту.

Значущим є досвід ЄСПЛ у контексті досліджуваних нами питань. Так, у рішенні ЄСПЛ *Grudic v. Serbia* (заява № 31925/08, рішення від 17 квітня 2012 р.) було розглянуто ситуацію, коли сербська влада припинила виплату пенсії колишньому військовослужбовцю албанського походження після його виїзду з країни під час збройного конфлікту. Суд дійшов висновку, що таке припинення виплат без належного правового обґрунтування і без дотримання процесуальних гарантій становить порушення ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Окрім того,

ЄСПЛ наголосив на недопустимості дискримінації за національною ознакою, визнавши потенційне порушення ст. 14 Конвенції у взаємозв'язку з майновими правами. Рішення стало важливим прецедентом для розуміння соціальних виплат військовослужбовцям, зокрема пенсій, як складової права власності [212].

Справа *Siliadin v. France* (№ 73316/01, рішення від 26 липня 2005 р.), хоча й не стосувалася військових безпосередньо, стала фундаментальною у формуванні підходу ЄСПЛ до захисту осіб, які перебувають у залежних чи підпорядкованих умовах. Суд розглядав випадок експлуатації неповнолітньої дівчини як домашньої працівниці без оплати праці. Було встановлено порушення ст. 4 Конвенції внаслідок бездіяльності держави. Рішення стало концептуально важливим для формування стандартів захисту соціальних прав осіб, які можуть опинитися у вразливому становищі, зокрема військовослужбовців у контексті їхніх відносин із військовим командуванням – щодо належних умов служби, оплати праці, медичного та психологічного забезпечення [220].

У справі *Ciobanu v. Romania* (№ 4509/08, рішення від 9 березня 2010 р.) заявник – колишній військовослужбовець – оскаржував відмову держави у виплаті пенсії, на яку він мав право після виходу у відставку. Зміни у законодавстві фактично позбавили його соціального забезпечення. ЄСПЛ зазначив, що, хоча держава має певну свободу розсуду у регулюванні системи соціальних виплат, такі зміни не можуть бути раптовими, не повинні діяти ретроспективно та позбавляти осіб уже набутого права. Суд встановив порушення ст. 1 Протоколу № 1, підкресливши необхідність стабільності пенсійного законодавства. Рішення має особливе значення для військовослужбовців, які стикаються з необґрунтованими змінами у системі пенсійного забезпечення або скасуванням виплат [205].

У справі *Yavuz and Others v. Turkey* (№ 40872/07, рішення від 5 червня 2012 р.) ЄСПЛ розглянув ситуацію, коли групу військовослужбовців було звільнено без надання права на пенсію. Суд констатував, що такі дії держави, якщо вони не мають чітких юридичних підстав і не супроводжуються належними

судовими процедурами, порушують ст. 6 Конвенції та ст. 1 Протоколу № 1. Суд підкреслив, що соціальні гарантії є частиною законно набутого майна, і їх позбавлення можливе лише за умови дотримання справедливих правових процедур [224].

Таким чином, наведені рішення ЄСПЛ формують послідовну практику, відповідно до якої соціальні права військовослужбовців розглядаються як складова фундаментальних прав людини. Пенсійне забезпечення, медичні послуги, виплати у разі інвалідності або загибелі, а також гарантії соціального добробуту підпадають під дію ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, що захищає право власності. При цьому Суд системно звертає увагу на наявність дискримінаційних елементів (ст. 14), порушення права на справедливий суд (ст. 6) та забезпечення гідних умов життя після завершення служби. Для України, з огляду на воєнний стан та значне збільшення кількості військовослужбовців, ці прецеденти мають особливе практичне значення. Європейський досвід має стати орієнтиром для розбудови справедливої, ефективної та правозахисної системи соціального забезпечення військових і членів їхніх сімей, що відповідатиме стандартам Конвенції та практиці ЄСПЛ.

Отже, незважаючи на значне збільшення внесків європейських країн та Канади, США продовжують домінувати у фінансуванні оборони НАТО за абсолютними показниками, витрачаючи більше, ніж решта членів Альянсу разом узяті, що є тенденцією, яка зберігається протягом останнього десятиліття. Зокрема, у 2024 р. оборонний бюджет США сягнув 754,7 млрд дол, тоді як сукупні витрати Канади та європейських країн становили 430,1 млрд дол. Для порівняння, у 2014 році ці показники складали 660 мільярдів доларів для США та лише 250,3 млрд дол для решти. Отже, завдяки зростанню інвестицій, частка оборонних витрат європейських членів НАТО і Канади в загальному бюджеті Альянсу зросла з 27,5% у 2014 р. до 36,3% у 2024 р. (мал. 3.1).

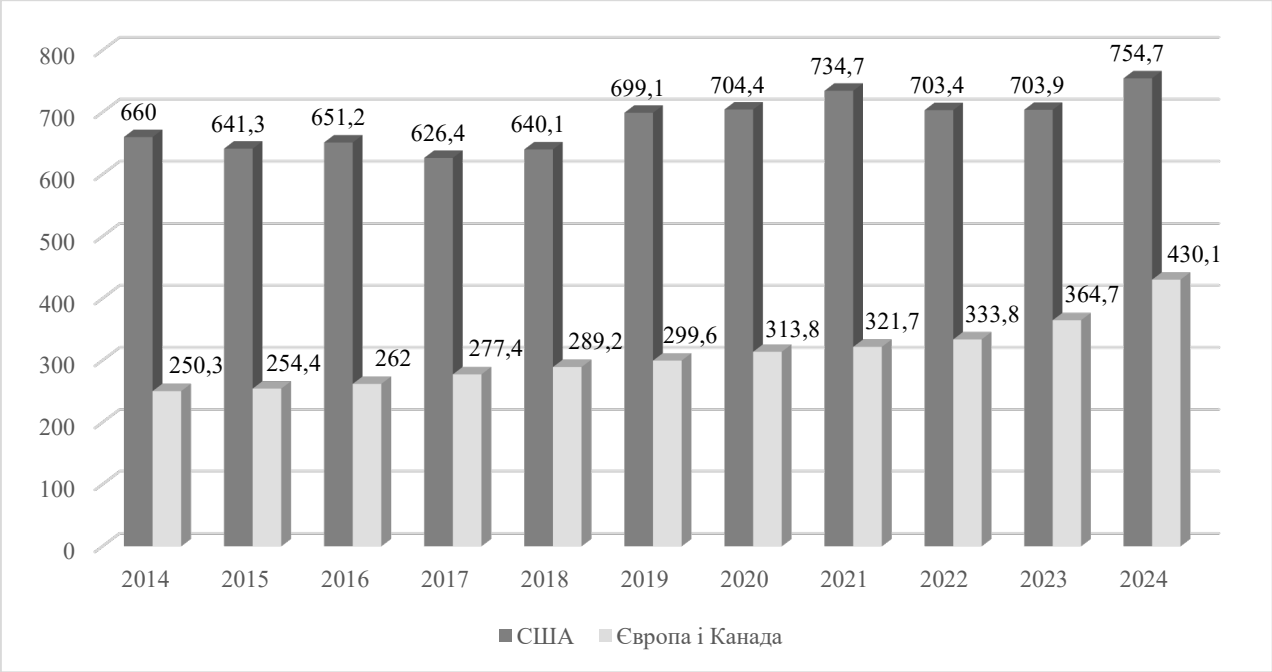

Малюнок 3.1 – Частка США в оборонних витратах країн НАТО (млрд дол)

Джерело: [12].

Зацікавленість інших держав у запозиченні моделі грошового забезпечення, подібної до тієї, що функціонує у США, зумовлена не лише прагненням підвищити фінансовий рівень своїх військових, але й перспективами ефективнішого управління кар'єрою та посиленням особистої мотивації захисників. На відміну від ситуації в нашій країні, в арміях країн-членів НАТО категорично виключено непотизм чи вказівок вищого керівництва на кадрові рішення.

Просування кар'єрними сходами забезпечується об'єктивною кваліфікаційною комісією на основі рейтингових списків, що гарантує присвоєння вищого звання лише найкращим кандидатам. Забезпечує жорстку відповідність, де, наприклад, посаду сержанта може обіймати виключно військовослужбовець у званні сержанта. Для отримання чергового військового звання необхідно, по-перше, відслужити встановлений термін у поточному званні, а по-друге, увійти до числа кращих за результатами щорічного оцінювання.

Ключова перевага фінансової системи полягає у її структурній прозорості, де основний (базовий) оклад *(Basic Pay)*, розмір якого залежить лише від звання та вислуги років, становить близько 80%від загального грошового забезпечення. Решта виплат є фіксованими додатковими компонентами, призначеними для стимулювання або компенсації специфічних умов служби. Такий підхід забезпечує максимальну ефективність при мінімальних адміністративних витратах, оскільки кожна стимулююча виплата цілеспрямовано підтримує військовослужбовця відповідно до конкретних умов його служби. У свою чергу робить систему надзвичайно простою та прозорою, дозволяючи кожному військовому легко моніторити та прогнозувати розмір свого грошового забезпечення.

Дослідивши наукову базу та нормативно-правове регулювання пропонуємо наголосити на тому, що нинішня система нарахування грошового забезпечення залишається успадкованою з радянського періоду та не відповідає сучасним умовам. У більшості провідних країн світу вже впроваджено американську модель, де основним чинником визначення розміру виплат є військове звання та вислуга років, а не конкретна посадова позиція. В Україні розміри посадових окладів, окладів за військовими (спеціальними) званнями військовослужбовців, осіб рядового та начальницького складу та окремих інших категорій визначаються виходячи з базового розміру 1762 грн [104].

Чинна система грошового забезпечення характеризується системною непрозорістю та неефективністю, що знижує мотиваційний потенціал і створює значні корупційні ризики. Основною проблемою є дисбаланс у структурі виплат, де додаткові компоненти переважають основні оклади у співвідношенні 55% до 45%. Непропорційність, а також «ручне» встановлення ключових елементів (штатно-посадових категорій, окладів, особливих надбавок і премій), роблять систему високо корумпованою. Наявний механізм не стимулює професійний розвиток та кар’єрне зростання, оскільки відсутня пряма кореляція між професійною майстерністю та рівнем фінансового забезпечення.

Існують суттєві внутрішні диспропорції: система не дозволяє гнучко призначати на рівні за званням посади з меншим окладом, а також допускає парадоксальний дисбаланс у розмірах грошового забезпечення (наприклад, вищий оклад у капітана порівняно з полковником, або у начальників баз зберігання – вищий, ніж у командира бригади). Встановлені надбавки не забезпечують достатньої компенсації за службу в ризикових умовах чи тривале відрядження.

Непрозора структура грошового забезпечення ускладнює справедливий розрахунок пенсій, що призводить до несправедливої різниці у пенсійних виплатах для військовослужбовців з однаковим рівнем та стажем служби, але різними датами звільнення.

У порівнянні з національною системою, армії країн-членів НАТО використовують уніфіковані системи грошового забезпечення, що базуються на військових званнях, і демонструють більшу ефективність. У цих системах додаткові види грошового забезпечення становлять лише близько 20-30% від загального місячного забезпечення, що свідчить про їхню більшу прозорість та спрямованість на стимулювання тривалості служби, а не на суб'єктивні надбавки.

Сучасні системи грошового забезпечення у країнах НАТО умовно поділяються на два основні типи.

Перший тип, який застосовується в арміях США, ФРН, Туреччини та Литви, характеризується тим, що базова виплата становить близько 80% від загального місячного забезпечення і прямо залежить від військового звання та вислуги років військовослужбовця, тоді як усі додаткові виплати (стимулюючого та компенсаційного характеру) встановлюються у твердих (фіксованих) розмірах. Модель забезпечує співвідношення основних та додаткових виплат як 80/20 відсотків, має низку переваг: вона низько корумпована, дозволяє досягати максимального результату при мінімальних витратах завдяки цільовому стимулюванню в конкретних службових ситуаціях, що забезпечує значну економію бюджетних коштів. Така система стимулює

1810987677748009

тривалу службу, професійний розвиток та кар'єрне зростання, оскільки зростання базового окладу з вислугою років диференційоване; вона також спрощує бюджетні розрахунки та дозволяє гнучку ротацію військовослужбовців на будь-які посади в межах одного військового звання, оскільки базовий оклад не прив'язаний до конкретної посади.

Другий тип системи, що функціонує, наприклад, базова виплата у ЗС Польщі та Румунії розмір виплат, що становить приблизно 70% щомісячного забезпечення, визначається з урахуванням посадового окладу та рівня відповідного органу управління (Генштаб, вид ЗС, корпус, бригада), де проходить службу військовослужбовець. Більшість додаткових виплат у цій моделі також мають тверді розміри, але визначаються у залежності від базової квоти або ставки, які переглядаються щорічно. Система має співвідношення основних та додаткових виплат 70/30%, також ефективно стимулює персонал до тривалої служби, зростання професійної майстерності та кар'єри, а також дозволяє проводити ротацію військовослужбовців з рівними військовими званнями в межах одного з чотирьох рівнів посад [172].

Отже, можемо стверджувати, що система соціального захисту побудована на принципах комплексності, довгострокового супроводу військовослужбовця та його сім'ї, партнерства між державою і громадськими інститутами. Адаптація окремих елементів цих моделей до українських умов – зокрема, запровадження багаторівневої медичної допомоги, програм професійної реінтеграції та державного страхування – сприятиме підвищенню ефективності соціальної підтримки військових та їхніх родин.

Висновки до розділу 3

У цьому розділі було узагальнено результати теоретичного й практичного аналізу проблем реалізації соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей, визначено напрями вдосконалення правового регулювання та

окреслено перспективи адаптації світового досвіду у вітчизняну правову систему. На підставі чого зроблено наступні висновки.

1. Наявна система соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх сімей характеризується екстенсивним, але фрагментованим нормативно-правовим забезпеченням, що проявляється у відсутності єдиного кодифікованого акту, дублюванні положень та наявності суперечностей між законами та підзаконними актами. Така фрагментація створює передумови для колізій у правозастосуванні, ускладнює реалізацію соціальних прав та потребує проведення кодифікації відповідного законодавства. Окрім цього, існують суттєві розбіжності між цілями державної соціальної політики у сфері забезпечення прав військовослужбовців, проголошеними у законодавчих актах, та засобами їхньої практичної реалізації.

2. Пенсійне забезпечення військовослужбовців характеризується наявністю невизначених процедур перерахунку та індексації пенсій, а також суперечливим тлумаченням нормативних приписів про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби.

3. Нині реалізація права на житло військовослужбовців та членів їхніх сімей характеризується формальним підходом, відмовами у наданні житла або грошової компенсації з формальних підстав, тоді як зазначені дії суперечать конституційному принципу рівності та соціальної справедливості.

4. Суттєвим недоліком чинного правового забезпечення соціального захисту є брак чіткої законодавчої бази та фінансування системи пільгового санаторно-курортного лікування військовослужбовців і ветеранів. Механізм гарантій пільгового санаторно-курортного лікування, як складової системи соціального захисту населення, не може бути реалізованим повною мірою через відсутність чіткої законодавчої бази, яка визначала б критерії та порядок отримання відповідних послуг, а також через нерегулярне фінансування з державного бюджету.

5. Система військової медицини України, потребує невідкладної модернізації, що корелює з досвідом провідних держав-членів НАТО: Наявна

вітчизняна система військової медицини, не відповідає сучасним викликам та потребує комплексної модернізації, що передбачає впровадження сучасних медичних технологій, підвищення рівня кваліфікації медичного персоналу та забезпечення ефективної системи логістики медичних засобів.

6. Цифровізація облікових процесів у військових частинах є необхідною умовою підвищення ефективності управління людськими ресурсами та фінансового забезпечення. Запровадження цифрових технологій в управлінні обліком та нарахуванням грошового забезпечення військовослужбовців здатне суттєво підвищити ефективність використання бюджетних коштів, забезпечити прозорість нарахувань та мінімізувати ризики корупційних зловживань.

7. Урахування кращих практик соціального забезпечення військовослужбовців країн-членів НАТО здатне якісно підвищити рівень соціального захисту українських військовослужбовців: Запозичення позитивного досвіду країн-членів НАТО у сфері соціального забезпечення військовослужбовців, зокрема щодо системи пільгового кредитування житла, грошового забезпечення з прив’язкою до звання і вислуги та соціального супроводу сімей, сприятиме підвищенню престижу військової служби та забезпеченню належного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей.

1810987677748009

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено синтез теоретичних положень та емпіричних даних, результатом чого стало комплексне вирішення наукового завдання, що полягає у всебічному аналізі сутнісних характеристик системи соціального захисту військовослужбовців та членів їхніх родин. Проведено поглиблений аналіз нормативно-правової бази та правозастосовчої практики у досліджуваній царині, що дозволило ідентифікувати ключові проблеми правового регулювання та запропонувати низку науково обґрунтованих пропозицій, спрямованих на їх вирішення. На основі цього сформульовано наступні науково-практичні висновки та обґрунтовані рекомендації.

1. Соціальний захист є комплексним інститутом, який охоплює систему правових, економічних, організаційних та соціально-гуманітарних заходів, спрямованих на забезпечення належного рівня життя військовослужбовців, їхніх родин, а також на компенсацію обмежень і ризиків, пов’язаних із проходженням військової служби. Соціальний захист військовослужбовців має дуалістичну природу: з одного боку, це складова державної соціальної політики, а з іншого – елемент системи національної безпеки, оскільки він безпосередньо впливає на боєздатність армії та морально-психологічний стан військових.

Захист соціальних прав родин військовослужбовців є невід’ємною складовою єдиної системи соціального забезпечення населення та вимагає розробки та впровадження спеціальних заходів, спрямованих на забезпечення гідного рівня життя цієї категорії громадян з урахуванням особливих соціальних ризиків, пов’язаних з проходженням військової служби їхнім членом сім’ї.

2. Соціальний захист має відповідні рівні – державний, спеціальний і додатковий. До основних форм належать: грошове забезпечення, пенсійне забезпечення, медичне та санаторно-курортне обслуговування, житлове забезпечення, соціальне страхування, система пільг і компенсацій, а також психологічна та реабілітація. За характером спрямованості соціальний захист може бути превентивним (профілактичним), компенсаційним

1810987677748009

(відшкодувальним) і реабілітаційним (відновлювальним), що дозволяє комплексно оцінити ефективність його функціонування.

3. Класифікацію форм та видів соціального захисту військовослужбовців запропоновано здійснювати на основі критерію їх функціональної спрямованості, що дозволяє виокремити оздоровчо-рекреаційні, житлово-побутові, трудові, матеріальні, пенсійні, адаптаційно-реабілітаційні та інші форми, кожна з яких має специфічні особливості та механізми реалізації.

4. Грошове забезпечення військовослужбовців та членів їх сімей слід розглядати не лише як монетарний інструмент задоволення нагальних потреб, але як складний регулятор соціально-економічної поведінки військовослужбовців, що впливає на їхню мотивацію, ефективність виконання службових обов'язків та формування довгострокових стратегій адаптації до умов військової служби. В умовах обмеженості фінансових ресурсів пріоритетним напрямом державної політики має стати інвестування в людський капітал ЗСУ через оптимізацію механізмів грошового стимулювання та соціального захисту, що передбачає створення ефективної системи заохочень, диференційованих залежно від складності та ризикованості виконуваних завдань, а також надання соціальних гарантій, які забезпечують гідний рівень життя військовослужбовців та їхніх сімей.

5. Пенсійне забезпечення військовослужбовців нині зазнає проблем, пов'язаних із нерівномірністю індексації, зміною розрахункових баз і відсутністю єдиної системи соціального страхування. Відтак, пропонується запровадження довгострокових накопичувальних програм і державного страхування для військових. Новітня модель пенсійного забезпечення військовослужбовців має базуватися на принципах міжгенераційної справедливості та соціальної стабільності, що передбачає збалансування інтересів діючих військовослужбовців та військових пенсіонерів, а також забезпечення стабільного фінансування пенсійних виплат за рахунок диверсифікації джерел надходжень та впровадження ефективних механізмів управління пенсійними активами.

6. Основою медичного забезпечення є система військово-медичних закладів, які здійснюють лікувально-діагностичну, профілактичну й реабілітаційну роботу. Водночас нині існують проблемні аспекти недостатнього фінансування, зношеності матеріально-технічної бази та кадрового дефіциту. Відтак, автор наголошує на необхідності інтеграції військової медицини у загальнодержавну систему охорони здоров'я, впровадження сучасних стандартів реабілітації, психологічної підтримки та телемедицини.

7. Інтеграція України в європейський простір медичного обслуговування військовослужбовців є необхідною умовою для забезпечення високого рівня медичної допомоги та реабілітації поранених та хворих військовослужбовців, що передбачає імплементацію міжнародних стандартів та протоколів лікування, створення єдиної інформаційної системи обліку медичних послуг, а також забезпечення взаємосумісності української системи медичного забезпечення з системами країн-членів НАТО. Відтак, автором пропонуються інноваційні підходи до психологічної реабілітації військовослужбовців, які базуються на застосуванні телемедичних технологій та методів когнітивно-поведінкової терапії, що дозволяє забезпечити доступність психологічної допомоги для військовослужбовців, які перебувають у віддалених районах, а також підвищити ефективність реабілітаційних заходів за рахунок індивідуалізації підходу та використання сучасних методів психотерапії.

8. Концепція надання додаткових соціальних гарантій військовослужбовцям має враховувати специфіку їх професійної діяльності та ризики для життя і здоров'я, та передбачати надання пільг при отриманні освіти, забезпечення житлом, надання медичної допомоги та психологічної підтримки, а також забезпечення можливості професійного розвитку та перекваліфікації після звільнення з військової служби.

9. Цифровізація облікових процесів у військових частинах є необхідною умовою підвищення ефективності управління людськими ресурсами та фінансового забезпечення. Запровадження цифрових технологій в управлінні обліком та нарахуванням грошового забезпечення військовослужбовців здатне

суттєво підвищити ефективність використання бюджетних коштів, забезпечити прозорість нарахувань та мінімізувати ризики корупційних зловживань.

10. Нагальним є здійснення концептуального перегляду соціальної політики у військовій сфері. Першим кроком має стати кодифікація правових норм, об'єднавши їх у єдиний законодавчий акт, який має базуватися на принципах верховенства права, пропорційності та соціальної справедливості. Важливо забезпечити фінансову транспарентність, створивши підзвітні та підконтрольні суспільству механізми використання бюджетних коштів, спрямованих на соціальний захист. Потребує реалізації ідея створення єдиної цифрової платформи соціального обліку, яка має об'єднати інформацію про військовослужбовців та членів їх сімей, і завдяки цьому – спростити процедури отримання допомоги, і унеможливити зловживання. У питаннях надання медичних та житлових послуг доцільно розвивати державно-приватне партнерство, сприяючи залученню приватного капіталу для розширення спектру та підвищення якості послуг. Істотним є також посилення ролі місцевого самоврядування, адже наближення соціальної підтримки до конкретних громад дозволить більш ефективно реагувати на потреби військових родин.

11. Реалізація новітньої стратегії концептуального перегляду соціальної політики у військовій сфері неможлива без урахування ключових елементів ефективних моделей соціального захисту, що існують у державах-членах НАТО. Йдеться про стабільне фінансування, засноване на чіткому розумінні пріоритетності цього напрямку державної політики, впровадження обов'язкового державного страхування, що дозволяє компенсувати ризики, пов'язані з військовою службою. Сучасна система соціального захисту неможлива без якісної професійної реабілітації та психологічної підтримки, що має забезпечити відновлення військовослужбовців після травматичного досвіду. Важливим є також розвиток взаємодії військових та цивільних соціальних служб, адже лише такий підхід забезпечить комплексне охоплення проблем та ефективне їх розв'язання.

1810987677748009

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Автушенко І. Б. Система соціального захисту військовослужбовців Збройних Сил України як гарантія безпеки держави (1991 – 2013 рр.). *Історія науки і біографістика.* 2019. № 2. С. 17–32.
2. Андрейчук С. К., Морушко О. О., Гасяк М. С. Стан пенсійного забезпечення військовослужбовців та членів їхніх сімей. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2021. № 2. С. 75–80.
3. Андрусяк М., Акімов О., Русецький Р. Аналіз досвіду формування військового законодавства щодо проходження військової служби у збройних силах країн-членів НАТО. *Society and Security.* 2025. № 4 (10). С. 56–63.
4. Барсук М. А. Мета соціального захисту суддів в Україні. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 4. С. 519–523.
5. Безусий В. В. Мета соціального захисту державних службовців. *Соціальне право.* 2019. № 3. С. 37–41.
6. Безусий В. В. Форми соціального захисту державних службовців в Україні. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2019. Вип. 4 (29). Т. 2. С. 3–7.
7. Бейкун А., Клачко А. Соціальний захист військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення та сутність. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 6. С. 90–94.
8. Бєлоусов В. Д. Підходи до розуміння змісту системи форм забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Соціальне право.* 2023. № 2. С. 13–19.
9. Бєлоусов В. Д. Форми забезпечення соціальної безпеки сучасної України. *Вісник Пенітенціарної асоціації України.* 2023. № 3 (25). С. 22–29.
10. Болотіна Н. Б. Право людини на соціальне забезпечення в України: проблеми термінів і понять. *Право України.* 2000. № 4. С. 35–40.
11. Бруд А. Пенсійне забезпечення військовослужбовців в Україні. *Актуальні питання фінансової теорії та практики:* Збірник матеріалів Десятої заочно-дистанційної наукової конференції студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, ЗУНУ, 26 квітня 2023 р.). Ч. 2. Тернопіль: ЗУНУ. С. 22–24. URL: https://kaf-fin.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/10/Десята-заочно-дистанційна-

1810987677748009

конф.-студентів-і-молодих-вчених_2023_Ч.-2-26-квітня-2023-р..pdf (дата звернення: 24.11.2024)

12. Вальтер Я., Сидоржевський М. Витрати на оборону країн НАТО – у графіках і цифрах. Вебсайт dw, 2025. Електронне видання. URL: https://www.dw.com/uk/vitrati-na-oboronu-krain-nato-u-grafikah-i-cifrah/a-71854883 (дата звернення: 18.04.2025)
13. Вікторова Л. В. Соціальна допомога військовослужбовцям в умовах війни: аналіз політик та практик в Україні. *Theoretical and empirical scientific research: concept and trends* : Collection of scientific papers «ΛΌГОΣ» with Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference (Oxford, June 23, 2023). Oxford : P. C. Publishing House, 2023. С. 48–51.
14. Вічавський Д. Р. Роль грошового забезпечення у стимулюванні до військової служби. *Бізнес, цифрові інновації та підприємництво: стан, аналіз тенденцій та науково-економічний розвиток* : мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 22.12.2018). Львів, 2018. Ч. 2. С. 67–69.
15. Городянська Л. Механізм впровадження цифрових технологій у систему грошового забезпечення військовослужбовців ЗСУ. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Військово-спеціальні науки. 2022. № 4 (52). С. 25–29.
16. Городянська Л. Особливості грошового забезпечення збройних сил України в умовах воєнного стану. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка.* Військово-спеціальні науки. 2022. № 2 (50). С. 60–67.
17. Григоренко Є. І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: монографія. Харків : Право, 2010. 279 с.
18. Даніліна М. Конституція України та соціальний захист населення. *Соціальні права та їх захист адміністративним судом* : матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 4 вер. 2020 р.). Київ, 2020. С. 25–29.
19. Деякі питання забезпечення житлом військовослужбовців та інших громадян: Постанова КМУ від 2 вересня 2015 р. № 728. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/728-2015-п#Text (дата звернення: 21.01.2025)

20. Деякі питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова КМУ від 16.12.2022 № 1462. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1462-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 22.01.2025)
21. Доценко І. Особливості пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні. *Сучасні тренди і стратегічні імперативи розвитку HR-інжинірингу, економіки та бізнесу в умовах турбулентності й трансформації національної економіки*: Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Хмельницьк, 14–15 листопада 2024 р.) / М-во освіти і науки України, Хмельницький. нац.. ун-т. Хмельницький : ХНУ, 2024. С. 286–288.
22. Дрозач Л. Поняття інституту пенсійного забезпечення військовослужбовців та його особливості. *Věda a perspektivyu* 2023. № 12 (31). С. 272–283.
23. Житловий кодекс України: Закон України від 30.06.1983 р. № 5464-X / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1983. Додаток до № 28. ст. 573. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text (дата звернення: 15.02.2025)
24. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ від 10.12.1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 20.12.2024)
25. Зарплати військових у 2025 році. *Вебсайт finance.ua,* 2025. Електронне видання. URL: https://finance.ua/ua/goodtoknow/zarplaty-viiskovykh-u-2025-rotsi?jutm_source=news (дата звернення: 13.07.2025)
26. Зарплати військових у 2025 році. *Вебсайт protocol ua,* 2025. Електронне видання. URL: https://protocol.ua/ua/zarplati_viyskovih_u_2025_rotsi/ (дата звернення: 13.07.2025)
27. Звіт про роботу Пенсійного фонду України у 2017 році, бюджет, пріоритети діяльності та План роботи Фонду на 2018 рік. Пенсійний фонд України. Електронне видання. URL: https://t.ly/1BaLV (дата звернення: 15.07.2025)

1810987677748009

28. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2018 році. *Пенсійний фонд України.* Електронне видання. URL: https://t.ly/2x7uG (дата звернення: 15.07.2025)
29. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2019 році. *Пенсійний фонд України.* Електронне видання. URL: https://t.ly/WjImu (дата звернення: 15.07.2025)
30. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2022 році. *Пенсійний фонд України.* Електронне видання. URL: https://t.ly/A8Hc4 (дата звернення: 15.07.2025)
31. Звіт про роботу та виконання бюджету Пенсійного фонду України у 2023 році. *Пенсійний фонд України.* Електронне видання. URL: https://t.ly/EbXus (дата звернення: 15.07.2025)
32. Земельний кодекс України : Закону України від 25.10.2001 № 2768-III / Верховна Рада. *Відомості Верховної Ради України. 2002. № 3-4. Ст.27* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text (дата звернення: 15.07.2025)
33. Кайло Р. Особливості форм соціального захисту військовослужбовців. *Приватно-правові та публічно-правові відносини*: модернізація розвитку в умовах воєнного стану: збірник матеріалів І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Кропивницький, 18 жовтня 2024 року). Кропивницький: ДонДУВС, 2024. С. 229–231.
34. Калагін Ю. А. Військова служба за контрактом (соціальний вимір) : монографія. Харків : ХУПС, 2008. 278 с.
35. Касаційна постанова Верховного Суду від 01.08.2024 р. по справі № 200/3564/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120756676 (дата звернення: 22.07.2025)
36. Кириленко В. Соціальний захист військовослужбовців як засіб запобігання конфлікту між армією і суспільством. *Конфлікти в суспільстві: діагностика і профілактика*. Чернівці: Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, 2016. С. 308–313.

37. Кириленко О., Бруд А. Нормативна і фінансова база пенсійного забезпечення військовослужбовців в Україні. *Фінансове забезпечення сталого розвитку*: збірник наукових праць кафедри фінансів ім. С. І. Юрія Західноукраїнського національного університету. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. Вип. 3. Том 1. С. 128–131.
38. Кодекс законів про працю України: Закон України від 10.12.1971 року № 322-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375 URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08 (дата звернення: 23.07.2025)
39. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення: Міжнародний документ від 28.06.1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text (дата звернення: 18.07.2025)
40. Конституція України : Закон Украааїни від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1996. № 30. Ст. 141. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text
41. Корольов С. С. Пратичні аспекти створення, утвердження та нормативно-правового забезпечення гарантій соціального захисту військовослужбовцівкраїн-членів НАТО. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних Сил.* 2011. Вип. 3 (29). С. 280–283.
42. Кравченко М. В. Особливості пенсійного забезпечення військовослужбовців у сучасних умовах. *Наукові перспективи.* 2023. № 9 (39). С. 129–136.
43. Ленда О. В. Військовослужбовець як спеціальний суб'єкт самовільного залишення військової частини чи місця служби. *Juris Europensis Scientia.* 2022. Вип. 6. С. 72–75.
44. Логінов О. Проблемні питання визначення складових грошового забезпечення при обчисленні пенсій військовослужбовців. *Юридичний вісник.* 2021. № 6. С. 119–126.
45. Луценко О. Є. Правові нюанси реалізації членами сімей військовослужбовців права на житлово-комунальні пільги. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2024. Вип. 81. Ч. 1. С. 337–342.

1810987677748009

46. Ляпін М. В., Чімишенко С. М. Роль грошового забезпечення в системі матеріального забезпечення військовослужбовців. *Сучасні проблеми розбудови Збройних Сил України:* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Київ, 26 квіт. 2013 р.). Київ: ВІКНУ, 2013. С. 197–198.
47. Мазуренко Л. І. Основні засади державної політики у сфері соціального захисту військовослужбовців: нормативно-правове забезпечення. *Актуальні проблеми політики.* 2023. Вип. 71. С. 223–231.
48. Малюга Л. Форми і способи соціального захисту військовослужбовців в Україні. *Університетські наукові записки.* 2023. № 5 (95). С. 82–94.
49. Марко І. Ю. Зарубіжний досвід забезпечення соціальних гарантій військовослужбовців. *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняховського.* 2019. № 2. С. 135–142.
50. Мицай М. В. Право на пенсійне забезпечення в умовах соціальної держави: поняття, ознаки, тенденції розвитку. *Підприємництво, господарство, право.* 2017. № 10. С. 95–99.
51. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: Міжнародний документ від 16.12.1966 року / ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII (2148-08) від 19.10.73 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 08.06.2025)
52. Міноборони показало нові зарплати в ЗСУ у 2023 році – від солдата до офіцера, від стрільця до комбрига. *Вебсайт novynarnia,* 2023. Електронне видання. URL: https://novynarnia.com/2023/03/02/zarplaty-zsu-2023/ (дата звернення: 11.07.2025)
53. Мойсей Л. О. Порівняльно-правове дослідження житлового забезпечення військовослужбовців іноземних держав. *Право і суспільство.* 2010. № 3. С. 55–59.
54. Музичук О. М. Сутність та особливості грошового забезпечення персоналу ОВС. *Вісник ХНУВС*. 2007. № 37. С. 384–389.

55. Новак-Каляєва Л. М. Нормативно-правові основи захисту прав військовослужбовців в Україні: соціальний аспект. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2007. № 584. С. 158–166.
56. Нормативно-правове регулювання соціального захисту військовослужбовців в Україні та зарубіжних країнах. *Бізнес Інформ.* 2025. № 7. С. 65–73.
57. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1993, № 4, ст.19. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text (дата звернення: 10.07.2025)
58. Островерх А. М. Світовий та вітчизняний досвід вирішення проблем соціального захисту військовослужбовців. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2022. № 11. С. 351–352.
59. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 131–133.
60. Павленко В. С. Захист прав військовослужбовців та їх сімей: міжнародно-правовий аспект. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2020. № 7. С. 131–133.
61. Папікян А. Л. Соціальний захист військовослужбовців як складова соціальної політики у Збройних силах України. *Військово-науковий вісник.* 2004. Вип. 6. С. 197–208.
62. Папікян А. Л. Формування системи соціального і правового захисту військовослужбовців збройних сил України. *Ефективна економіка.* 2017. № 7. С. 147–152.
63. Пасіка С. П. Деякі питання регулювання соціального забезпечення військовослужбовців. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2011. Вип. 15. С. 162 – 166.
64. Пашинський В. Й. Конституційно-правовий статус військовослужбовців в Україні: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Київ, 2007. 190 с.

65. Питання деяких виплат військовослужбовцям, особам рядового і начальницького складу, поліцейським та їх сім'ям під час дії воєнного стану: постанова Каб. Міністрів України від 28.02.2022 № 168. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/168-2022-%D0%BF#Text (дата звернення: 20.07.2025)
66. Питання організації реабілітації у сфері охорони здоров'я: Постанова КМУ від 03.11.2021 № 1268. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1268-2021-%D0%BF#Text (дата звернення: 17.07.2025)
67. Питання погашення заборгованості з пенсійних виплат за рішеннями суду: Постанова КМУ від 22 серпня 2018 р. № 649. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/649-2018-п#Text (дата звернення: 12.07.2025)
68. Пінчук Р. С., Письменна О. П. Покращення соціального і правового захисту військовослужбовців Збройних Сил України як запорука формування професійного війська. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Серія «Право». 2020. Вип. 60. С. 83–89.
69. Податковий кодекс України: Закон України від 02.12.2010 року № 2755-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14. № 15-16. № 17. ст.112. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#Text (дата звернення: 09.07.2025)
70. Полторак С. Механізми державного управління реформуванням Збройних Сил України: уніфікація трансформація : монографія. Харків : Пром-Арт, 2017. 340 с.
71. Порядок надання медичної допомоги у військово-медичних закладах і взаєморозрахунків за неї між військовими формуваннями : Постанова КМУ від 18.10.1999 р. № 1923. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1923-99-%D0%BF#Text (дата звернення: 13.07.2025)
72. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 12.12.2018 р. у справі № 802/2196/17-а. URL:

https://supreme.court.gov.ua/supreme/pro_sud/apel_zrazk_spravi_vs_vp/2023_12_01_802_2196_17 (дата звернення: 04.09.2025)

73. Постанова Великої Палати Верховного Суду від 23.05.2024 р. № 380/19324/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/119454173 (дата звернення: 22.08.2025)
74. Постанова Великої Палати ВС у постанові від 26.08.2020 р. у справі № 813/402/17. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=91520463&red=100003f050ba9a0c3df7f556ac0730c773d8e8&d=5 (дата звернення: 22.08.2025)
75. Постанова Верховний Суд від 12.12.2023 р. По справі № 380/1907/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/115630129 (дата звернення: 22.08.2025)
76. Постанова Верховного Суду від 08.02.2022 р. у справі №1540/3828/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/103128114 (дата звернення: 22.08.2025)
77. Постанова Верховного Суду від 18.06.2025 р. у справі № 200/4703/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128262934 (дата звернення: 22.08.2025)
78. Постанова Верховного Суду від 27.03.2023 р. у справі № 520/16224/21. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=109854467&red=10000368c711af8ac3d4ca26dee3979b488312&d=5 (дата звернення: 22.08.2025)
79. Постанова Верховного суду по справі № 741/1921/24 від 10.10.2025 р. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/130138423 (дата звернення: 20.12.2025)
80. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № 200/4100/23 (05.08.2024 р.). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120815328 (дата звернення: 22.08.2025)
81. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № 160/8489/23 (06.08.2024 р.). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/120845866 (дата звернення: 22.08.2025)
82. Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного адміністративного суду по справі № 620/2255/24 (18.06.2025 р.). URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128225610 (дата звернення: 22.08.2025)

83. Постанова Восьмого апеляційного адміністративного суду від 12.09.2024 р. у справі №380/30507/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116058882 (дата звернення: 22.08.2025)
84. Постанова ВП ВС від 08.06.2022 р. по справі № 362/643/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/105301901 (дата звернення: 22.08.2025)
85. Постанова ВС від 12 листопада 2020 року у справі № 822/630/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92811035 (дата звернення: 22.08.2025)
86. Постанова ВС від 17.06.2025 р. у справі № 620/5059/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/128192855 (дата звернення: 22.08.2025)
87. Постанова ВС від 23.03.2023 р. у справі № 760/17056/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/109758988 (дата звернення: 22.08.2025)
88. Постанова КАС ВС від 03.12.2020 р. по справі № 820/3839/17. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/93267914 (дата звернення: 23.08.2025)
89. Постанова КАС ВС від 07 грудня 2021 року у справі № 465/1980/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/101731801 (дата звернення: 23.08.2025)
90. Постанова КАС ВС від 16 листопада 2022 року у справі № 820/3834/18. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107354321 (дата звернення: 23.08.2025)
91. Постанова КАС ВС від 20.05.2025 р. по справі № 420/19337/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/127486363 (дата звернення: 23.08.2025)
92. Постанова КАС ВС від 27.02.2025 р. по справі № 260/276/21. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/125484070 (дата звернення: 23.08.2025)
93. Постанова КАС ВС по справі № 280/2664/23 від 02.05.2024 р. URL: https://iplex.com.ua/doc.php?regnum=118826614&red=100003e7bc99777425a9a898dec731f3417866&d=5 (дата звернення: 23.08.2025)
94. Постанова Шостого апеляційного адміністративного суду у справі 18.06.2025 р. №320/29450/25. URL: https://ips.ligazakon.net/document/SO16051 (дата звернення: 23.08.2025)
95. Постанови КАС ВС від 20.08.2024 р. по справі № 420/22020/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/121113221 (дата звернення: 23.08.2025)

96. Постернак М. М. Грошове забезпечення військовослужбовців: як обчислювати та надавати. *Головбух: Бюджет.* 2019. № 22 (360). URL : https://ebudget.mcfr.ua/736888 (дата звернення: 29.08.2025)
97. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б. І. Сташків. Чернігів: ПАТ «ПВК» «Десна», 2016. 692 с.
98. Президент підписав закон про медичне забезпечення ЗСУ за стандартами НАТО // Армія Iform. 2024. 01 березня. URL: https://armyinform.com.ua/2024/03/01/prezydent-pidpysav-zakon-pro-medychne-zabezpechennya-zsu-za-standartamy-nato (дата звернення: 10.09.2025)
99. Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення: Закон України від 19 жовтня 2017 року № 2168-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради.* 2018. № 5. ст. 31. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2168-19#Text (дата звернення: 25.08.2025)
100. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 липня 2021 року «Про стан національної системи охорони здоров'я та невідкладні заходи щодо забезпечення громадян України медичною допомогою»: Указ Президента України від 18 серпня 2021 року № 369/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/369/2021#Text (дата звернення: 26.08.2025)
101. Про військовий обов'язок і військову службу: Закон України від 25.03.1992 року № 2232-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 27. ст. 385. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2232-12#Text (дата звернення: 28.07.2025)
102. Про внесення змін до деяких законів України щодо проходження військової служби в умовах воєнного стану та осучаснення рівня грошового забезпечення військовослужбовця: Проєкт Закону № 4586-IX від 03.09.2025. URL: https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/56704 (дата звернення: 28.09.2025)
103. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення законодавства з питань діяльності закладів охорони

здоров'я: Закон України від 6 квітня 2017 року № 2002-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради.* 2017. № 21. ст. 245. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2002-19#Text (дата звернення: 28.07.2025)

104. Про грошове забезпечення військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу та деяких інших осіб : Постанова Кабінету Міністрів України від 30.08.2017 р. № 704. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/704-2017-%D (дата звернення: 28.07.2025)

105. Про державні гарантії соціального захисту військовослужбовців, які звільняються із служби у зв'язку з реформуванням ЗСУ, та членів їхніх сімей: Закон України від 15.06.2004 р. № 1763-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2004. № 36. Ст. 444. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1763-15#Text (дата звернення: 28.07.2025)

106. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії: Закон України від 05.10.2000 р. № 2017-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2000. № 48. Ст. 409. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14#Text (дата звернення: 27.07.2025)

107. Про державну допомогу сім'ям і дітям: Закон України від 21.11.1992 р. № 2811-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 5. Ст. 21. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12#Text (дата звернення: 28.07.2025)

108. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р. № 1058-IV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2003. №№ 49–51. Ст. 376. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1058-15#Text (дата звернення: 28.07.2025)

109. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування: Закон України від 23.09.1999 р. № 1105-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1999. № 46–47. ст. 403. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1105-14#Text (дата звернення: 28.07.2025)

110. Про загальну мобілізацію : Указ Президента України від 24 лют. 2022 р. № 69/2022. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/69/2022#Text (дата звернення: 26.07.2025)

111. Про зайнятість населення: Закон України від 05.07.2012 р. № 5067-VI / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 2013. № 24. Ст.243. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5067-17#Text (дата звернення: 28.07.2025)

112. Про затвердження Інструкції з організації обліку особового складу в системі Міністерства оборони України: Наказ Міноборони України від 15.09.2022 р. № 280. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1407-22#Text (дата звернення: 27.07.2025)

113. Про затвердження Інструкції про організацію санаторно-курортного лікування, медичної та медико-психологічної реабілітації у Збройних Силах України: Наказ МОУ від 04.11.2016 № 591. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1538-16#Text (дата звернення: 16.07.2025)

114. Про затвердження Положення про військово-музичні установи Збройних Сил України та Положення про військово-музичні підрозділи Збройних Сил України: Наказ Міністерства оборони України від 05.03.2015 № 104. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0318-15#Text (дата звернення: 28.06.2025)

115. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті на забезпечення постраждалих учасників Революції Гідності, учасників антитерористичної операції та осіб, які здійснювали заходи із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, членів сімей загиблих (померлих) таких осіб санаторно-курортним лікуванням: Постанова КМУ від 31.03.2015 р. № 200. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/200-2015-п#Text (дата звернення: 16.07.2025)

116. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовцям Збройних Сил України та деяким іншим особам: Наказ Міноборони України від 07.06.2018 р. № 260. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0745-18#Text (дата звернення: 16.07.2025)

117. Про затвердження Порядку виплати грошового забезпечення військовослужбовців, захоплених у полон або заручниками, а також інтернованих у нейтральних державах або зниклих безвісти: Постанова від 30 листопада 2016 р. № 884. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/884-2016-п#Text (дата звернення: 16.07.2025)

118. Про затвердження Порядку виплати грошової компенсації вартості санаторно-курортного лікування деяким категоріям громадян: Постанова КМУ від 17.06.2004 р. № 785. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/785-2004-п#Text (дата звернення: 17.07.2025)

119. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками до санаторно-курортних закладів військовослужбовців, ветеранів війни, ветеранів військової служби, органів внутрішніх справ та деяких інших категорій осіб і членів їх сімей: Постанова КМУ № 446 від 27.04.2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/446-2011-п#Text (дата звернення: 17.07.2025)

120. Про затвердження Порядку забезпечення санаторно-курортними путівками деяких категорій громадян та виплати їм компенсації вартості самостійного санаторно-курортного лікування структурними підрозділами з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві держадміністрацій, виконавчими органами міських, районних у містах (у разі їх утворення (крім м. Києва) рад: Постанова КМУ від 22.02.2006 р. № 187. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187-2006-п#Text (дата звернення: 16.07.2025)

121. Про затвердження Порядку організації надання реабілітаційної допомоги на реабілітаційних маршрутах: Наказ МОЗ України від 16.11.2022 № 2083.

URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1516-22#Text (дата звернення: 17.07.2025)

122. Про затвердження Порядку та умов надання психологічної допомоги ветеранам війни, членам їх сімей та деяким іншим категоріям осіб: Постанова Кабінету Міністрів України № 1338 від 29.11.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1338-2022-п#Text (дата звернення: 17.07.2025)

123. Про затвердження Порядку укладення контракту про проходження служби в митних органах та Типової форми контракту про проходження служби в митних органах: Постанова КМУ від 4 березня 2025 р. № 238. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/238-2025-%D0%BF#Text (дата звернення: 18.07.2025)

124. Про затвердження Правил підготовки проектів актів Кабінету Міністрів України: Постанова від 6 вересня 2005 р. № 870. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/870-2005-п#Text (дата звернення: 18.07.2025)

125. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 р. № 1934-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 9. Ст. 108. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12#Text (дата звернення: 28.11.2024)

126. Про індексацію грошових доходів населення: ЗУ від 03.07.1991 р. № 1282-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України,* 1991. № 42. Ст. 551. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1282-12#Text (дата звернення: 28.11.2024)

127. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію: Закон України від 21.10.1993 р. № 3543-XII / *Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 44. Ст. 416. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3543-12#Text (дата звернення: 28.10.2025)

128. Про оборону України : Закон України від 6 груд. 1991 р. № 1932-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 9. Ст.

106. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text (дата звернення: 28.10.2025)

129. Про пенсійне забезпечення військовослужбовців та осіб начальницького і рядового складу органів внутрішніх справ: Закон України від 09.04.1992 р. № 2262-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 29. Ст. 399. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text (дата звернення: 28.07.2025)

130. Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб: Закон України від 09.04.1992 № 2263-XII. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 29. Ст. 399. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2262-12#Text (дата звернення: 28.11.2024)

131. Про підвищення рівня соціального захисту найбільш вразливих верств населення : Постанова Кабінету Міністрів України від 28.12.2011 р. № 1381. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 1381-2011-%D0%BF#Tex (дата звернення: 28.01.2026)

132. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 03.12.2020 р. № 1053-IX / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради.* 2021. № 8. Ст. 59 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text (дата звернення: 28.01.2026)

133. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року «Про Стратегію воєнної безпеки України»: Указ Президента України від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text (дата звернення: 28.01.2026)

134. Про скасування підпункту 1 пункту 3 змін, що вносяться до постанов Кабінету Міністрів України, затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 21 лютого 2018 р. № 103, та внесення зміни до пункту 4 постанови Кабінету Міністрів України від 30 серпня 2017 р. № 704: Постанова КМУ від 12 травня 2023 р. № 481. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/481-2023-п#Text (дата звернення: 28.01.2026)

135. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей: Закон України від 20.12.1991 р. № 2011-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1992. № 15. Ст. 190. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12#Text (дата звернення: 28.01.2026)

136. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1993. № 45. Ст. 425. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text (дата звернення: 28.01.2026)

137. Про статус ветеранів військової служби, ветеранів органів внутрішніх справ, ветеранів Національної поліції і деяких інших осіб та їх соціальний захист: Закону України від 24.03.1998 р. № 203/98-ВР / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*, 1998. № 40-41. ст. 249. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203/98-%D0%B2%D1%80#Text (дата звернення: 28.01.2026)

138. Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали від Чорнобильської катастрофи: Закон України від 28.02.1991 р. № 796-XII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України.* 1991. № 16. Ст. 200. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/796-12#Text (дата звернення: 28.01.2026)

139. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 1999. № 22–23. Ст.194. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text (дата звернення: 28.01.2026)

140. Про схвалення Стратегії розвитку системи охорони здоров'я на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2025-2027 роках: Розпорядження КМУ від 17 січня 2025 р. № 34-р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/34-2025-р#Text (дата звернення: 28.01.2026)

141. Про щомісячну грошову виплату деяким категоріям громадян: Закон України від 27.07.2022 р. № 2454-IX / *Верховна Рада України.* URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2454-20#Text (дата звернення: 29.01.2026)

142. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення системи управління сферою охорони здоров'я та забезпечення медичного обслуговування населення від 30 серпня 2021 р. № 5873. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72659 (дата звернення: 29.01.2026)

143. Пунтус Д. А. До питання адресності як принципу в соціально-забезпечувальній сфері. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2025. Вип. 90. Ч. 2. С. 418–422.

144. Радченко Я. М. Історико-правовий розвиток законодавства про пенсійне забезпечення військовослужбовців. *Право та державне управління.* 2020. № 3. С. 207–211.

145. Реабілітація військовослужбовців в умовах санаторно-курортних та реабілітаційних закладів: монографія/ за заг . ред. Бабова К.Д. Одеса: «Поліграф», 2023. 80 с.

146. Рішення Верховна Суду від 05.03.2024 р. по справі № 380/19324/23. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/117451674 (дата звернення: 25.01.2026)

147. Рішення Вінницького окружного адміністративного суду від 21.10.2024 р. по справі №120/8440/24. URL: https://opendatabot.ua/court/125045539-95e0ea4b7eaa82b804f36b8f85856535?_gl=1*17w66c0*_ga*MTMwNDA3MDUzMi4xNzU0OTM3NjAy*_ga_0SS0PS3NLJ*czE3NTk4NzU1NjEkbzMkZzEkdDE3NTk4NzY3NzEkajQ3JGwwJGgw (дата звернення: 25.01.2026)

148. Рішення Київського окружного адміністративного суду від 19.08.2025 р. у справі №320/51685/24. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/123652212 (дата звернення: 24.01.2026)

149. Рішення Конституційного суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) пункту 9 розділу І Закону України „Про внесення

змін та визнання такими, що втратили чинність, деяких законодавчих актів України“ від 28 грудня 2014 року № 76-VIII (справа про соціальний захист ветеранів війни та членів їхніх сімей) від 18 грудня 2018 року № 12-р/2018 Справа № 1-6/2018(2791/15). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-18#Text (дата звернення: 24.01.2026)

150. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) абзацу восьмого пункту 5 частини першої статті 11 Закону України «Про міліцію»: Рішення КСУ 29.06.2010 р. № 17-рп/2010. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-10#Text (дата звернення: 24.01.2026)

151. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Верховного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень другого речення частини сьомої статті 43, першого речення частини першої статті 54 Закону України «Про пенсійне забезпечення осіб, звільнених з військової служби, та деяких інших осіб»: Рішення КСУ 20.12.2016 р. № 7-рп/2016. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v007p710-16#Text (дата звернення: 28.02.2026)

152. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями Служби безпеки України, Державного комітету нафтової, газової та нафтопереробної промисловості України, Міністерства фінансів України щодо офіційного тлумачення положень пункту 6 статті 12 Закону України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей», частин четвертої і п’ятої статті 22 Закону України «Про міліцію» та частини шостої статті 22 Закону України «Про пожежну безпеку» (справа про офіційне тлумачення терміна «член сім’ї»): Рішення Конституційного Суду України від 03.06.1999 р. № 5-рп/99. *Офіційний вісник України*. 1999. № 24.

Ст. 1122. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v005p710-99#Text (дата звернення: 25.01.2026)

153. Рішення Львівського окружного адміністративного суду від 16.04.2024 по справі № 380/690/24. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/118428203 (дата звернення: 24.01.2026)

154. Рішення Одеського окружного адміністративного суду по справі № 420/11463/22 від 02.11.2022 р. URL: https://pravo-ua.com/wp-content/uploads/2023/04/rishennya-sudu-pershoyi-instancziyi.pdf (дата звернення: 24.01.2026)

155. Рішення Харківського окружного адміністративного суду по справі № 520/35586/24 від 18.03.2025 р. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/125927933/ (дата звернення: 24.01.2026)

156. Рішення Харківського окружного адміністративного суду по справі №500/5341/24 від 05.03.2025 р. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/125677099/ (дата звернення: 24.01.2026)

157. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 19.08.2025 р. у справі №580/7044/25. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/127439984/ (дата звернення: 24.01.2026)

158. Рішення Черкаського окружного адміністративного суду від 28.01.2022 р. у справі № 580/8063/21. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/103224791/ (дата звернення: 24.01.2026)

159. Рішення Чернівецького окружного адміністративного суду від 09.01.2024 по справі № 600/2232/23-а. URL: https://zakononline.ua/court-decisions/show/116363184 (дата звернення: 24.01.2026)

160. Русак Г. В. Пенсійне забезпечення в системі соціального захисту населення. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2019. № 3. С. 109–112.

161. Семів Л. К., Клос В. Р. Соціальний захист військовослужбовців: проблемні питання в соціологічній оцінці. *Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України.* 2018. Вип. 5. С. 110–116.

162. Сидоренко А. О. Правове регулювання соціального захисту членів сімей військовослужбовців: досвід зарубіжних країн. *The scientific heritage,* 2023. № 107. С. 70–73.

163. Сидоренко А. О. Соціальний захист членів сімей військовослужбовців в Україні: проблеми та шляхи їх вирішення. *Аналітично-порівняльне правознавство – Аналітичне та порівняльне правознавство*. 2022. № 6. С. 151–155.

164. Сидоренко А. О. Щодо сутності соціального захисту членів сімей військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень:* у 2 т.: матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 525–527.

165. Синчак В., Боднар Т. Пенсійне забезпечення військовослужбовців у системі соціальних фондів публічних фінансів. *Університетські наукові записки.* 2025. № 3 (105). С. 4–20.

166. Сирота І. М., Корнілова О. В. Порядок призначення та перерахунку пенсій особам, звільненим з військової служби. *Юридичний науковий журнал.* 2019. № 6. С. 207–209.

167. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні: реальний стан та перспективи реформування. Київ: Відродження, 2009. 108 с.

168. Сімейний кодекс України: Закон України від 10.01.2002 № 2947-III / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 21–22. Ст. 135. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14#Text (дата звернення: 28.02.2026)

169. Сірман К. В. Теоретичні основи надання медичної допомоги військовослужбовцям та ветеранам. Правове регулювання прав людини у сфері приватного права: матер. круглого столу (м. Острог, 14 травня 2025 р.) / ред. кол.: Блащук Т. В., Шминдрук О. Ф., Балацька О. Р., Лотиш Т. В.,

1810987677748009

Михальчук Б. С. Острог : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2025. С. 79–80.

170. Скоробагатько А. В. Єдність та диференціація у пенсійному законодавстві періоду становлення незалежної української держави. *Juris Europensis Scientia.* 2023. № 2. С. 45–50.

171. Справедливе грошове забезпечення як основна форма соціального захисту військовослужбовців України: монографія. О. М. Ярошенко,. О. Г. Середа, Г. О. Яковлєва, О. Є. Луценко, О. В. Удовенко, Є. П. Яригіна: за заг.ред. проф. О.М. Ярошенка. Харків: Юрайт, 2022. 352 с.

172. Стандарти НАТО: Армія та гроші. *Вебсайт ukrainetonato,* 2025.Електроне видання. URL: https://ukrainetonato.com.ua/novyny/standarty-nato-armiia-ta-hroshi/ (дата звернення: 28.01.2026)

173. Статут внутрішньої служби Збройних Сил України: Закон України від 24.03.1999 р. № 548-XIV / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради України,* 1999. № 22-23. ст. 194. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/548-14#Text (дата звернення: 28.10.2025)

174. Стецьків М. Б. Законодавче регулювання пенсійного забезпечення звільнених з військової служби та осіб, прирівняних до них. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 2. С. 270–273.

175. Судук О. Ю., Семенюк А. П. Трансформація медичних послуг в Україні в умовах військових дій. *Вісник Національного університету водного господарства та природокористування.* Економічні науки. 2024. Вип. 2. С. 225–235.

176. Токар А. А., Пяничук М. С. Соціальне забезпечення військовослужбовців: зарубіжний досвід. *Актуальні проблеми реформування законодавства про працю та у сфері соціального захисту*: збірник тез доповідей учасників науково-практичного семінару (м. Львів, 21 травня 2020 року) / Упорядники: Н. В. Ільків, В. О. Кучер / за заг.ред. Долинської М. С. Львів: ЛьвДУВС, 2020. 219 с. С. 143–146.

1810987677748009

177. Трохимчук В. В., Панкратов І. О. Проблеми та перспективи медичного забезпечення військовослужбовців хворих COVID-19, в умовах медичного страхування. *Фармацевтичний журнал,* 2023. Т. 78. № 3. С. 30–38.

178. Удовенко О. В. Правове регулювання грошового забезпечення військовослужбовців: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. 241 с.

179. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. *Український Інститут майбутнього.* Електронне видання. URL: https://strategy.uifuture.org/kraina-z-rozvinutoyu-cifrovoyu-ekonomikoyu.html (дата звернення: 28.03.2026)

180. Умаєв Б. Б. Достатнє матеріальне забезпечення військовослужбовців і працівників Служби безпеки України – гарантія національної безпеки держави. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 3. С. 514–518. DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.06.89

181. Умаєв Б. Б. Особливості соціального захисту військовослужбовців і працівників служби безпеки України. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету.* Серія ПРАВО. 2022. Вип. 70. С. 248–252.

182. Устинов С. О. Співвідношення термінів «соціальний захист» та «соціальне забезпечення» в законодавстві України. *Юридична наука і практика.* 2011. № 2. С. 90–95.

183. Хабермас Ю. Відносини між системою і життєвим світом в умовах пізнього капіталізму. Теорія та історія економічних і соціальних інститутів і систем. *Альманах THESIS.* 1993. Вип. 2. С. 127–132.

184. Халимон С. І., Філіппов С. О., Мота А. Ф., Бомбергер І. Л., Білецький В. О. Диференціація правового регулювання соціального і правового захисту оперативних працівників та осіб, які надають допомогу оперативним підрозділам. *Правовий часопис Донбасу*. 2024. № 2. С. 10–17.

185. Циганок В. М. Грошове забезпечення – базис матеріального забезпечення військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та*

1810987677748009

технологічних рішень : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 541–543.

186. Циганок В. М. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як одна із форм соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. *Правове забезпечення соціальної сфери :* матеріали XIII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / укл. А. А. Сірякова ; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 292–295.

187. Циганок В. М. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні: сьогодення. *Актуальні проблеми приватного та публічного права :* матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (м. Харків, 31 берез. 2023 р.). Харків, 2023. С. 248–250.

188. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 377–381.

189. Циганок В. М. Грошове забезпечення військовослужбовців –один із найважливіших елементів їх матеріального становища та мотивації на службі. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*, 2023. Серія ПРАВО. Вип. 78: ч. 1. С. 333–337.

190. Цісар Д. В. Понятійно-категоріальний апарат дослідження соціального і правового захисту військовослужбовців Державної прикордонної служби України. *Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право» – Науково-практичний юридичний журнал «Публічне право»*, 2023. № 1(49), С. 5–14.

1810987677748009

191. Цюкало Л. В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та його суть. *Ефективна економіка*. 2017. № 7. Електронне видання. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efek_2017_7_23 (дата звернення 18.02.2026)

192. Чімишенко С. М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України : дис. … канд. економ. наук : 08.00.08. Київ, 2011. 261 с.

193. Швець А. В., Горішна О. В., Кіх А. Ю., Іванцова Г. В., Горшков О. О., Ричка О. В. Особливості організації медико-психологічної реабілітації військовослужбовців в країнах-членах та партнерах НАТО. *Український журнал військової медицини.* 2021. Т. 2. № 4. С. 26–39.

194. Шевчук В. П. Роль «Спілки офіцерів України» в консолідації національно-свідомої військової еліти при створенні Збройних Сил України. *Воєнно-історичний вісник* : зб. наук. праць, 2018. Вип. 3 (29). С. 36–40.

195. Шевчук Т. В. Забезпечення населення соціальним житлом: світовий досвід. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2014. Вип. 24. № 5. С. 309–315.

196. Шишлюк М. О. Матеріальне забезпечення у зв'язку з необхідністю компенсації окремих видатків як додатковий вид соціального захисту військовослужбовців. *Трудове законодавство : шляхи реформування.* 2013. С. 281–283.

197. Щодо надання медичної допомоги в умовах воєнного стану військовослужбовцям, які беруть участь в операції об'єднаних сил: Наказ МОЗ України від 25.02.2022 № 379. URL: https://moz.gov.ua/uk/decrees/nakaz-moz-ukraini-vid-25022022--379-schodo-nadannja-medichnoi-dopomogi-v-umovah-voennogo-stanu-vijskovosluzhbovcjam-jaki-berut-uchast-v--operacii-ob%E2%80%99ednanih-sil (дата звернення 18.02.2026)

198. Як змінювався розмір зарплат і пенсій українських військових від 2014 року. *Вебсайт slovoidilo,* 2021. Електронне видання. URL: https://www.slovoidilo.ua/2021/06/07/infografika/suspilstvo/yak-zminyuvavsya-rozmir-zarplat-pensij-ukrayinskyx-vijskovyx-2014-roku (дата звернення 18.02.2026)

199. Як змінювалися зарплати та пенсії українських військових із 2014 до 2019 року. *Вебсайт slovoidilo,* 2019. Електронне видання. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/04/11/infografika/polityka/yak-zminyuvalysya-zarplaty-ta-pensiyi-ukrayinskyx-vijskovyx-2014-2019-roku#google_vignette (дата звернення 18.02.2026)

200. Яке грошове забезпечення отримують військові ЗСУ – роз'яснення Міноборони. *Офіційний вебсайт Міністерства оборони України,* 2024. Електронне видання. URL: https://mod.gov.ua/news/yake-groshove-zabezpechennya-otrimuyut-vijskovi-zsu-roz-yasnennya-minoboroni (дата звернення 19.02.2026)

201. Яригіна Є. П. Місце і значення соціального забезпечення сімей з дітьми в системі права соціального захисту. *Проблеми законності.* 2011. Вип. 116. С. 80–86.

202. DigComp 2.0: Система цифрової компетентності громадян : звіт за проектом «Наука для політики». Етап 1. Оновлення: концептуальна еталонна модель / Вуорікарі Р., Пюні І., Карретеро С., Бранде Л. Європейська Комісія : Об'єднаний дослідницький центр, 2016. 41 с.

203. *Armed Forces Covenant* (United Kingdom). Retrieved from https://surl.li/lqbjwz (дата звернення 18.01.2025)

204. Bundesministerium der Justiz und für Verbraucherschutz & juris GmbH. (n.d.). *Gesetz über die Rechtsstellung der Soldaten* [Law on the legal status of soldiers]. Retrieved from https://www.gesetze-im-internet.de/sg/ (дата звернення 18.01.2025)

205. *Ciobanu v. Romania and Italy*, Application No. 4509/08, Judgment of 3 February 2005. *European Court of Human Rights (ECHR)*. Retrieved from https://www.stradalex.eu/en/se_src_publ_jur_eur_cedh/document/echr_4509–08 (дата звернення 18.01.2025)

206. Code de la défense : Закон Французької Республіки від 20.12.2004. URL: https://surl.li/dhtfop (дата звернення 18.01.2025)

207. *Code de la défense*, art. L.4111-1. (2018). *Légifrance*. Retrieved from https://www.legifrance.gouv.fr/codes/article_lc/LEGIARTI000037200631 (дата звернення 18.01.2025)

208. Dobrovolskyi, S. (2024). The experience of the European Union countries and the USA in providing social and legal protection of military personnel. *Chest i Zakon*, 2(89), 50–54. Retrieved from http://surl.li/ugqbr (дата звернення 19.01.2025)

209. European Parliament & Council of the European Union. (2018, May 22). *Recommendation on key competences for lifelong learning*. *Official Journal of the European Union*, 4 June 2018. Retrieved from https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018H0604(01)&rid=7 (дата звернення 20.01.2025)

210. *Gesetz über die Rechtsstellung der Soldaten* (Federal Republic of Germany, March 19, 1956). Retrieved from https://surl.li/vlekfw (дата звернення 18.02.2025)

211. *Gesetz über die Versorgung der Opfer des Krieges* (Federal Republic of Germany, June 27, 1960). Retrieved from https://surl.li/wygiav (дата звернення 17.01.2025)

212. *Grudić v. Serbia*, Application No. 31925/08, Judgment of 17 April 2012. *European Court of Human Rights (ECHR)*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–110378%22]} (дата звернення 18.01.2025)

213. Hladky, V. The impact of welfare state policies on social security. *Creative Space*. 2023. *№ 11*. P. 62–64.

214. Human rights and public governance in modern conditions: Scientific monograph. Riga, Latvia : «Baltija Publishing», 2023. 952 p. URL: https://archer.chnu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8347/монографія%20forum_law_colmono_2023%20%281%29.pdf?sequence=1&isAllowed=y (дата звернення 18.03.2025)

215. Ministry of Defense. (2018, July). *Guide to expenses and allowances for service personnel* (1st ed.). Sponsored by CDP AF (Remuneration) Allowances URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/659d6376aa18b1000da19a14/Guide_to_Expenses_and_Allowances_for_Service_Personnel.pdf (дата звернення 18.03.2025)

216. *National Defence Act* (Canada), 1985, No. 5. Retrieved from https://surl.li/qlbywd (дата звернення 18.01.2025)

217. *National Defense Authorization Act*. Retrieved from http://surl.li/ugqbr (дата звернення 18.03.2025)

218. NATO. (2003). *Allied Joint Publication (AJP): Allied joint index of NATO logistic directives, instructions and manuals* (Study draft, EAPC Unclassified). Pp. 41–56.

219. Öktem, K. G. (2020). The welfare state as universal social security: A global analysis. *Social Inclusion. № 8* (1). P. 103–113.

220. *Siliadin v. France*, Application No. 73316/01, Judgment of 26 July 2005. *European Court of Human Rights (ECHR)*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–100523%22]} (дата звернення 18.03.2025)

221. *The Uniformed Services Employment and Reemployment Rights Act (USERRA)*. Retrieved from https://1ll.ink/imRH5 (дата звернення 18.03.2025)

222. U.S. Department of the Treasury, Internal Revenue Service. (2018). *Armed Forces' Tax Guide* (Publication 3). Retrieved from https://www.irs.gov/pub/irs-pdf/p3.pdf (дата звернення 18.03.2025)

223. *United States Code* (June 30, 1926). Retrieved from https://surl.li/pfbvzr (дата звернення 18.03.2025)

224. *Yavuz and Others v. Turkey*, Application No. 40872/07, Judgment of 5 June 2012. *European Court of Human Rights (ECHR)*. Retrieved from https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001–111974%22]} (дата звернення 17.03.2025)

1810987677748009

ДОДАТОК
СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких відображені основні результати дослідження:

1. Циганок В. М. Грошове забезпечення військовослужбовців – один із найважливіших елементів їх матеріального становища та мотивації на службі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право".* 2023. Вип. 78(1). С. 333–337.

2. Циганок В. М. Сучасний стан законодавства України про соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2023. № 6. С. 377–381.

3. Циганок В. М. Проблеми отримання матеріальної допомоги сім'ями загиблих військовослужбовців. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «ПРАВО».* 2025. Вип. 42. С. 272–279.

4. Циганок В. М. Оптимізація та цифровізація адміністративних процедур надання соціальних гарантій сім'ям загиблих військовослужбовців: зарубіжний досвід та українські реалії. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права.* 2026. № 1. С. 42–45. https://doi.org/10.36887/2524-0455-2026-1-9

Наукові праці, в яких засвідчено апробацію матеріалів дослідження:

1. Циганок В. М. Соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей в Україні: сьогодення. *Актуальні проблеми приватного та публічного права :* матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 94-річчю з дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. (м. Харків, 31 берез. 2023 р.). Харків, 2023. С. 248–250.

2. Циганок В. М. Загальнообов'язкове державне соціальне страхування як одна із форм соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей. *Правове забезпечення соціальної сфери :* матеріали XIII Міжнар. наук.-практ.

конф. (м. Одеса, 28 квіт. 2023 р.) / укл. А. А. Сірякова ; за заг. ред. Г.І. Чанишевої ; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса : Фенікс, 2023. С. 292–295.

3. Циганок В. М. Грошове забезпечення – базис матеріального забезпечення військовослужбовців. *Європейські орієнтири розвитку України в умовах війни та глобальних викликів XXI століття: синергія наукових, освітніх та технологічних рішень :* у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.- практ. конф. (м. Одеса, 19 травня 2023 р.) / за загальною редакцією С. В. Ківалова. – Одеса : Видавництво «Юридика», 2023. Т. 1. С. 541–543.

На електронний документ накладено: 1 (Один) підписи чи печатки:
На момент друку копії, підписи чи печатки перевірено:
Програмний комплекс: eSign v. 2.3.0;
Засіб кваліфікованого електронного підпису чи печатки: ІІТ Користувач ЦСК-1
Експертний висновок: №04/05/02-1277 від 09.04.2021;
Цілісність даних: не порушена;

18109876777480009

Підпис № 1 (реквізити підписувача та дані сертифіката)
Підписувач: ЦИГАНОК ВОЛОДИМИР МИКОЛАЙОВИЧ 2761523675;
Належність до Юридичної особи: ФІЗИЧНА ОСОБА;
Код юридичної особи в ЄДР: 2761523675;
Серійний номер кваліфікованого сертифіката: 5E984D526F82F38F04000000A16298010102EF06;
Видавник кваліфікованого сертифіката: КНЕДП АЦСК АТ КБ "ПРИВАТБАНК";
Тип носія особистого ключа: Незахищений;
Тип підпису: Удосконалений;
Сертифікат: Кваліфікований;
Час та дата підпису (позначка часу для підпису): 21:05 25.06.2026;
Чинний на момент підпису. Підтверджено позначкою часу для підпису від АЦСК (кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг)
Час та дата підпису (позначка часу для даних): 21:05 25.06.2026;
Чинний на момент підпису. Підтверджено позначкою часу для даних від АЦСК (кваліфікованого надавача електронних довірчих послуг)